

278385

1256

1.80 E

6f

székely béla:
a Te gyereked

ROYKO VIKTOR
Kiskunfélegyháza és
Kiskunménfő központja
KISKUNFÉLEGYHÁZA

1.80

40f
~~60f~~

a könyv címlapját IRSÁI ISTVÁN rajzolta
copyright 1934 by pantheon

s z é k e l y b é l a

a Te gyereked ...

a modern gyermeknevelés kézikönyve

b i b l i o t é k a k i a d á s

273385

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR
N Növedéknapló
1955. évi 118. sz.

ELŐSZÓ

Nincs rossz gyermek!

Minden egészséges és ép gyermek jónak születik és szellemileg alkalmasnak arra, hogy életfeladatainak meg tudjon felelni. Ez az a tétel, amelyet e könyv minden sorában érvényesíteni szeretnénk.

Tudjuk, hatalmas, boldog bátorítás a szülő számára: gyermeke minden lehetőséget magával hozott a világra, hogy teljes értékű emberként induljon útjára emberi sorsának, rendeltetésének betöltésére. De ez egyben roppant felelősség kötelező vállalását is jelenti. Mert ha minden egészséges és ép gyermek jónak születik, teljes szellemi értékűnek, úgy a szülő, a nevelő-környezet felelős azért, hogy milyen emberré érik. Ezt a felelősséget a gyermekre áthárítani nem lehet. De nem lehet a külső körülményeket sem felelőssé tenni, mert kényszerítő parancsa! áll minden szülő legmagasabb erkölcsi törvénye: ha világra hozta gyermeked, igyekezz belőle teljes értékű embert nevelni. Ez a könyv elsősorban azoknak a szülőknek szól, akik e felelősség boldog vállalásával készülnek fel a gyermek emberré nevelésének magasztos munkájára, s ebben megbízható, rendszeres utmutatást várnak. A gyermek nevelésének munkája — a szülők önnevelésével kezdődik.

De szól ez a könyv azoknak a szülőknek is, akik a szülői elfogultságon túl kénytelenek megállapítani, hogy nevelési rendszerük nem volt eredményes. Az a szülő, aki eljutott odáig, hogy ezt belássa, megtette az első lépést arra, hogy mi hiba volt, — helyrehozza, mi mulasztás — pótolja.

Azokhoz a szülőkhez is szólunk, akik a maguk elfogult szeretetével állították fel gyermekük jóságának és szellemi készségé-

nek mértékét. Minél hamarabb ismerték fel, hogy az élet nem ezzel a mértékkel mér, annál könnyebben jutnak el ahhoz a szeretettel teljes, de józan nézőponthoz, amelyből gyermeküket már az élet, a közösségbe való harmonikus beleilleszkedés mértékével értékelhetik.

És szól azoknak a jószándéku anyáknak is, akik úgy vallják, mert világra hozták gyermeküket: már nevelni is tudnak. A nevelés: t u d o m á n y. Ennek a tudománynak alapja az a kutató munka, amely feltárja, miképpen érik a csecsemő embernyi emberré, miképpen alakul ki testi és lelki valóságának teljes, egymásbaforrott egysége. Minden nevelés belső motorja a szeretet. A nevelés nem lehet meg szeretet nélkül, de ez a szeretet nem pótolja azokat a tapasztalati megismeréseket, amelyekhez éppen a gyermekpszichológia útján jutottunk el. Az anyai ösztön örök forrása ennek a szeretetnek, — de nem több ennél.

Amikor a gyermek lelki fejlődésének útját akarjuk születése pillanatától, sőt már születését megelőzően is, megrajzolni, úgy hozzá akarjuk segíteni a szülőket, nevelőket ahhoz, hogy ezt a felelősséget a szükséges felkészültséggel vállalhassák.

A tudományos kutatás megállapítása szerint a gyermeki lélek már 5—6 éves korig kialakult; a gyermek összegyűjtötte azokat a tapasztalatokat, amelyek eredőjében egyénisége megmutatkozik. Mi, könyvünkben eddig a kialakulásig akarjuk nyomon kísérni az egészséges gyermek egészséges fejlődésének pszichológiai útját. Ami azután következik, az már a szerzett tapasztalat felhasználása, megismétlése, alkalmazása. A modern pszichológia döntő jelentőségű tapasztalati megállapítása ez, mert azt jelenti, hogy csak akkor tudunk valakit megismerni, ha fölfedtük ennek az 5—6 éves életkorig terjedő kialakulásnak döntő mozzanatait, belső sztruktúráját. Ezzel a felismeréssel könyvünk kerete az emberismeret tudományáig tágul ki s így nélkülözhetetlen szolgálatokat vél teljesíteni főképp pedagógusok, szakemberek számára is.

Azzal, hogy magunkévá tesszük e könyv elég sokszor meg nem ismételheto alapelvét, hogy minden koznapı értelemben vett egészséges és ép gyermek jónak és okosnak születik, ha másfelıl tudomásul vettük a lélekkutató tudomány tapasztalati tételét, hogy a gyermeki psziche 5—6 éves korig kialakul, — megnyugtató választ tudunk adni arra a kérdésre: lehet-e egyáltalán nevelni és mi a nevelés célja?

Szembe kell szállnunk azzal a pesszimiztikus felfogással, hogy a gyermek sorsát előre meghatározzák a magával hozott, örökölt tulajdonságok és a testi alkat. Az örökléstan kétségtelenül megállapította bizonyos testi tulajdonságok törvényszerü átvitelét. A lelki tulajdonságok azonban nem öröklödnek a maguk kész formájában, hanem ami örökölheto, az csak a készség, vagyis: a lehetıség valamely lelki tulajdonság kifejlesztésére. Ugyanebbıl a készségbıl különbözı környezet eltérı tulajdonságokat fejleszt ki, bár nem akármit. Így tehát minden csecsemı a lehetı egyéniségek sokaságát hordja magában. Az örökölt készségek megadják a karakter alapját, meghatározzák az irányát és megszabják a határát, de a végleges egyéniségét a környezet alakítja ki. Ebbıl következik az az alapelvünk: „Nem az a fontos, hogy ki mit hozott magával, hanem hogy mire használja azt fel.” (Adler.) A felhasználás módját a szerzett tapasztalatok határozzák meg. A nevelés, vagy helyesebben a nevelıdés területe: a tapasztalatok megszerzésének sikján van. Minden nevelı munka alapja az az optimizmus, amely munka-rendszerre teszi azt a felfogásunkat, hogy egészséges gyermek egészséges lelki fejlödését örökölt lelki tulajdonságok, — amelyeket kimutatni amugy sem lehet — nem determinálják.

Egységes felfogásra kell jutnunk abban a kérdésben is, hogy mi a „jó” és mi a „rossz”? Minden szülı ideálja a jó gyermek. Mi a jóság mértéke? A legtöbb szülı ez alatt azt érti, hogy a gyermek milyen mértékben alkalmazkodik ahhoz a nevelési dresszurához, amelyet érvényesít; mennyire engedelmeskedik

azoknak a külső parancsoknak, amelyek kis életének minden egyes mozzanatát meghatározzák. Ám a mi mértékünk nem ez. Mi a gyermek jóságát nem a gyermek és a felnőtt erőviszonyának lemérésében látjuk, mert a nevelés nem erőviszony, nem a „felnőtt-gyermek” szembenállásának kérdése. A nevelés nem hatalmi kérdés. Mi a gyermekben — az embert látjuk. A más embert, a társadalmilag még nem kész embert, de embert e szónak teljességével és szentségével. Ez az ember persze más, mint mi, felnőttek vagyunk. Másképen gondolkodik logikájának primitív törvénye szerint, amelyet „archaikusnak” nevezünk. Ez alatt — Levy-Brühl után (Das Denken der Primitiven) — azt az ősi gondolkodási formát értjük, amely még nem ismeri a mai ember logikájának ok és okozatösszefüggéseit, mint ahogyan más fogalmai vannak az időről és a térről. A kisgyermek gondolkodásmódja is ilyen „logikaelőtti” még és a mását a primitív népek gondolkodási rendszerében találjuk meg, ami amellet bizonyít, hogy az ember-magzat nemcsak a faj biológiai, de szellemi fejlődését is átéli. Ez az emberpalánta a maga tapasztalatait gyűjti a maga lelkiéletének rendszerében.

A nevelés célja elsősorban az: előmozdítani a tapasztalatgyűjtések e hatalmas munkáját. Gigantikus szellemi munka az, amit egy ilyen kis gyermek 5-6 éves koráig végez; tartalomban felér egy hosszú életkor minden ezután szerzett tudásával. Minden gyermek lelkében előlről kezdődik a világ teremtése. Nincs az a tudományos munka, a legnagyobb zseninek az az alkotása, amely felérne azzal, ahogyan a tehetetlen csecsemő, testi fejlődését messze felülmuló mértékben kiépíti a maga egyéni világát, kialakítja egyéniségét. Amint mondtuk, 5—6 éves korában a gyermeknek már kialakult magatartási formája van, amellyel életét szembehelyezi, állásfoglalásra bírja mindennel szemben, ami kívülről és belülről jön. Az állásfoglalásnak ezt az egyéni formáját nevezzük „jellem”-nek. A nevelésnek másik feladata, hogy ugyan-

akkor, amikor okosan hozzásegít a tapasztalatok gyűjtéséhez, a gyermek segítségére siet abban is, hogy ezeket a szerzett tapasztalatokat magára és környezetére nézve hasznosan és következetesen alkalmazza. Mindenki csak a maga tapasztalatait szerezheti meg, a saját tapasztalatait alkalmazhatja. A tekintély elvén alapuló nevelés ebben az értelmezésben azt jelenti, hogy a magunk tapasztalatait úgy fogadtatjuk el a gyermekkel, hogy a saját bőrén való tapasztalatszerzést ezzel feleslegessé tesszük, ami viszont ellentmond előbbi megállapításunknak. De jelenti azt is, hogy a gyermekre rákényszerítjük a magunk gondolkodása kész, kialakult sablonjainak átvételét. Annak a szülőnek, aki a gyermek javára akarja teljesíteni feladatát, le kell mondania arról a nagyon kényelmes, de erőszakos álláspont-ról, amely a kis parányi emberkétől követeli meg: gondolkozzék úgy mint a felnőtt, — ahelyett, hogy mi tanuljunk meg a gyermek fejével gondolkozni, mi jöjjünk tisztába a gyermek gondolkodásának rendszerével. Ahhoz, hogy a gyermeket megértsük, minden ténykedésénél meg kell találnunk a választ arra az alapvető kérdésre: mit akar vele? Már pedig a helyes választ nem a mi felnőtti, hanem a gyermek gondolkodásának síkján kaphatjuk meg. Lépésről-lépésre, tapasztalatról-tapasztalatra haladva, nekünk kell beleilleszkedni a gyermek gondolatvilágába és így kell segítségére lennünk, hogy a gyermek saját maga találja meg azt az utat, amely a közösséghez és így a felnőttek társadalmához vezet el.

Ha a felnőttek keresnék az utat, hogy megértsék a gyermeket, — akkor a gyermekkor valóban az lenne, ami ma nem: az élet legboldogabb korszaka. A gyermekek elképzelhetetetlenül sokat szenvednek. A gyermek megértése — a gyermek felszabadítását jelenti. S e felszabadítás: végre boldog gyermekkort. „A rabszolga csak saját maga szabadíthatja fel magát,” — a gyermeket nekünk, felnőtteknek, első sorban a szülőknek — kell felszabadítanunk. Ennek szolgálataiban áll ez a könyv is.

Természetesen a felnőtt számára igen nagy feladat, hogy be tudjon illeszkedni a gyermek gondolkodásába, mert már messze elszakadt ettől a kortól. Kutatók igen sok érdekeset írnak a primitív népek gyermekeiről, akik a legnagyobb szabadságban és derűben nőnek fel. Ennek egyik alapvető oka az, hogy a társadalom kevés korlátot szab ösztönei kielélese elé, — a másíok az, hogy a „primitív népek jobban ismerik gyermekeiket, mint mi, mert ők is — gyermekek maradtak.” (Levy-Brühl.)

Az a szülő, nevelő, aki ezt az utat nem akarja megtenni, egyszerűen ráparancsolhatja a maga tapasztalatait a gyermekekre, vagy akár beléje is verheti. És a gyermek — legalább kifelé — engedelmeskedik. Mit is tehetne egyebet a maga tehetetlenségében? Lelke legmélyén azonban megkezdődik az a keserű, szenvedésselteli harc, melyet a külső világ a maga megnemértésével és hatalmi eszközeivel a gyermekekre rákényszerít.

Ennek külső megnyilatkozása azután az, amikor valóban „rossz”, „dacos” vagy „buta” stb. gyermekről beszélünk. Nincs boldogtalanabb az ilyen gyermeknél! És ez még nem a legrosszabb. De így alakul ki az ideges, betegséget-betegsége produkáló gyermek típusa, aki a saját kis szervezetét használja fel eszközül a hatalmasok, a felnőttek ellen folytatott harcában. A pszichés eredetű megbetegedések végtelen sora igazolja ezt. A kínaiak leánygyermekeik lábát olyan bandázsokba szorítják, amelyek torzzá nyomoritják. A gyermek lelkét is épp így el lehet torzítani. Amikor a kínai anya az elnyomoritott lábat „szép”-nek látja, vajjon ez nem ugyanaz-e, amikor az agyonnevelt, engedelmes, bábbá torzított, kis ványadt gyermekét az ilyen szülő „jónak” mondja. A nevelés — nem kínai cipő. A nevelés — nem dresszura.

Ugy érezzük, a türelmetlen szülő ezek után kissé sértődötten teszi fel a kérdést: milyen is hát a „jó” gyermek, ha nem az engedelmesség, a jószándéku szülőkhöz való alkalmazkodás mértéke a gyermek jóságának?

Bevalljuk őszintén, erre a kérdésre a gyermek szótárából nincsen elfogadható válaszunk. Egyszerűen azért nem, mert ez

a fogalom hiányzik a gyermek szótárából vagy legalábbis mást jelent, mint a felnőttek szótárában. „Jó” a kisgyermek szótárában az, ami ösztöneinek kiélését előmozdítja. A szeretetet is csak így értékeli: ez a legfőbb jó, amely a legtöbbet teljesíti és a legbiztosabban. Más értelme van tehát a jónak a szülők szótárában, ahol lemondást és más a gyermekében, ahol teljességet jelent. Kinek mértékét fogadja el tehát az, aki lemond a felnőttek hatalmi pozíciójáról és valóban nevelni akar?

Ha a gyermek mértékét fogadjuk el, akkor ez azt jelentené: felszabadítani az ösztönök kiélését, mert hiszen ez a „legfőbb jó”. Ha a szülők mértékét fogadjuk el, akik ebben a szerepükben magát a társadalmat képviselik, úgy a gyermek a maga ösztönéletével kerül egyre szélesebb fronton összeütközésbe. A nevelő feladata egyértelmű: hozni e kettős mérték, harmoniát teremteni a maga ösztönéletét kiélni vágyó gyermek és az ösztönök szabad kiélését szükségyszerűen korlátozó társadalom között abban az értelemben, hogy a gyermek belássa azt: az egoizmusát csak a társadalom által meghatározott kereteken belül élheti ki saját magára nézve is hasznosan, egészségesen. Ez azt jelenti, hogy a nevelés szociális feladat és mint ilyen: egy ideális kompromisszum megteremtése az ember és a társadalom között. Ez természetesen mindenki számára egyéni problémának látszik, de a sok milliónyi egyéni probléma helyes megoldásából születik meg a jövő egészséges társadalma, melyet okos szülők és a jó tanítók készítenek elő.

ELSŐ FEJEZET

Az első kérdés: megszülessék-e? — A nevelés a születés előtt kezdődik — A nem szívesen várt gyermek — Fiu legyen-e, vagy leány? — Amit a szülők elfelejtettek — És amit el kellett volna felejteniök — A nevelőt is nevelni kell — A szülők két típusa — Nevelni, vagy nevelődni?

Megszülessék-e egyáltalán?

Ez az a kérdés, amelyet az anya graviditásának első tudatos percében felvet maga előtt. Ha magunk elé akarnók rajzolni egy ideális eljövendő társadalomnak képét, akkor egyetlen mondatdal jellemezhetjük: ebben az ideális társadalomban minden gyermeket boldogan várnak, minden gyermek derűre születik.

De nem élünk egy ideális társadalomban és számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy már a gyermek megszületése előtt állásfoglalás történhet a gyermek — ellen. Vagy helyesebben: az anyaság ellen, minden ősi és szent ösztön ellen, amellyel a nő az anyaságban látja testi és lelki életének legmagasabb funkcióját. Az anyai ösztön gyermeket akar, de a külső körülmények, vagy ebből kialakult lelki motívumok a gyermek ellen szólnak s megindulhat az a belső harc, amelynek azután egyformán áldozata az akarata ellenére, talán csak a prevenció hibájából graviddá lett anya, aki így szembefordult anyai ösztöneivel és a nem szívesen várt gyermek. Nemcsak a törvénytelen gyermekre gondolunk, de a polgári családokon belül is sok olyan motívum merül fel, amelyek a gyermek megszületése ellen szólnak. Ezek között a lelkiek a legsúlyosabbak, de természetesen bőven szerepelnek gazdasági tényezők is. Az egészséges anyai ösztön felülkerül ebben a harcban, elfojtja ezeket a belső vagy külső ellenvetéseket. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ez nem mindig sikerül. Lappangva, anélkül, hogy tudomásul merné venni, ott szerepel a gyermekkel szemben az a némaságra ítelt érzés, amely születését megelőzte.

A mindennapi életben két tipikus megnyilatkozási formáját kapjuk ennek. Gyakran találkozunk olyan anyával, aki kijelenti: bármennyire is szereti gyermekét, idegesíti, nincs türelme a neveléshez. Ha e mögé nézünk, szintén kivétel nélkül megállapítható: ez az anya nem örömmel várta gyermekét a világra. Másik típus az az anya, aki agyonneveli gyermekét, mintha lelkiismeretességével jóvá akarna tenni valamit. S itt valószínűleg egy neurotikus megnyilatkozásról van szó, amely mögött az huzódhat meg, hogy nem szívesen szülte világra gyermekét. Az ideális nevelés első feltétele tehát, hogy örömmel várjuk a gyermek világra születését. Nem a mi feladatunk, hogy itt állástfoglaljunk a magzatelhajtás kérdésében. De ki kell mondanunk: az a kíváncsi a gyermek szempontjából, hogy csak akkor szüljék világra, ha szívesen, ha boldogsággal várják. Ahol külső vagy belső motivumok harcba szállanak az örök anyai ösztönnel, ne elégedjünk meg ennek csupán látszólagos győzelmével.

De a legszívesebben látott gyermeknél is felvetődik a kérdés: Fiu legyen-e vagy lány?

Az embert ősidőktől fogva az a törekvés hajtja, hogy rákényszerítse akaratát a természetre. Szerencsére, nincs eszünkön arra, hogy a gyermek nemét előre befolyásolhassuk. Egy kis fantáziával könnyen el tudjuk képzelni, milyen katasztrófális, az egész világrendszert, társadalmi berendezkedést felforgató következménye lenne egy ilyen tudományos felfedezésnek. Csak fiuk születnének a világra, leány alig és rövid időn belül nem lenne már, ki gyermeket szüljön.

Egyelőre tehát nincs módunkban befolyásolni a megszületendő gyermek nemét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne történnék állásfoglalás e kérdésben. Patriarchális társadalmunk az elsőszülött fiuban látja az utódot, az új generáció képviselőjét. Ez az oka annak, hogy a mai társadalmi felfogás szinte lelki kíváncsággá tette, hogy az első gyermek fiu legyen, mint ahogyan általában szívesebben látja, ha fiu születik. Gyakran olyan tudatosan készülnek a szülők arra, hogy fiu lesz (vagy pedig leány),

hogy ha nem így történik, akkor kétségbe vannak esve. Hallunk eseteket, amikor az apa „rá se akar nézni” a leánygyermekre, ha fiút várt és fordítva. De előfordul az is, hogy az apa és az anya egymás ellen foglalnak állást; egyik fiút akar, a másik leányt s mindkét fél a maga győzelmét, vagy vereségét látja — a gyermek sexesában. A legtöbb esetben természetesen, ha a gyermek megszületett, a szülők minden különösebb emóció nélkül veszik tudomásul a gyermek nemét, — hiszen úgy sem változtathatnak rajta. De ez csak látszólag van így, vagy legalább is nem minden esetben. Megint két sokatmondó példa. Hányszor látjuk azt, hogy az anya fiugyermekét hosszú hajjal, leányosan neveli. Nem tudjuk bizonyítani, de az a feltételezésünk, hogy a nagyon elkényeztetett fiugyermekben az anya tulajdonképpen a várt, de meg nem született — leánygyermekét neveli fel. A másik példa a fiusan nevelt leánygyermek, s miután inkább várunk fiút, mint leányt, ez a gyakoribb. Amikor a gyermek nemhez való tartozásának kérdésével foglalkozunk, rá fogunk mutatni arra, hogy milyen káros következményekkel jár, ha a gyermek előtt pozicionális értékke, vagy gyengeséggé tesszük, hogy fiúnak vagy leánynak született. Most bennünket ez a kérdés csak abból a szempontból érdekel, hogy abban az állásfoglalásban, amellyel a szülő fiút vagy leányt kíván magának, tulajdonképpen a maga életét, a maga rejtett vágyait akarja kifejezésre juttatni s valójában a gyermekében a maga gyermekkorát akarja ujjaélni.

A helyes szülői állásfoglalás alapja az, hogy ne a saját gyermekkorának jegyében készüljön fel gyermekének nevelésére. Minden szülő első nevelési tapasztalatait saját maga bőrén szerezte meg. De „a szülők elfelejtették saját gyermekkoruk nehézségeit és meg vannak elégedve, hogy most szüleikkel azonosíthatják magukat, akik annyi béklyót raktak annak idején rájuk” — írja Freud. A szülőkkel való azonosításnak erre a felejtető rendszerére szüksége volt annak a társadalomnak, amely a tradíciókon keresztül építette ki a maga iratlan és írott törvényeit. Ahhoz, hogy a szüleinkkel azonosítani tudjuk

magunkat, valóban el kellett felejteni gyermekkorunk annyi szenvedését. Tudjuk, sokan lesznek, akik ezt nem akarják tudomásul venni.

Életünk azonban óriási változáson megy át. Amíg régen a gyermek egyszerűen az apák örökébe lépett, addig a mai generációnak új feltételek között, új világot kell teremtenie magának. Már pedig: „Az emberek a körülmények és a nevelés produktumai, a megváltozott ember tehát a megváltozott körülmények és a megváltozott nevelés produktuma. De a körülményeket az ember változtatja meg és a nevelőt magát is nevelni kell.”

(Marx.) Mi, szülők és nevelők mai generációja más körülmények között nőttünk fel, mint a mai gyermekek. Más körülmények produktumai vagyunk, más körülmények határozzák meg tehát annak a generációnak nevelését is, amely a mi kezünkre van bízva. Más körülmények produktumai ők. Nekünk kell tehát alkalmazkodnunk, ami annyit jelent, hogy a nevelőt is nevelni kell. Tragikus feladat a mienk. Meg kell szakítanunk azt a láncot, amelynek szemei generációról generációra kapcsolódnak egymásba. Fel kell szabadítani magunkat gyermekkorunk érzelmi világától, szüleinkkel szembeni gyermekkori érzéseinktől, amelyek mélyen lelkünkbe vésték magukat. Bármilyen különösen hangzik is, azt kell mondanunk, hogy minden szülőnek előlről kell kezdeni gyermeke nevelését, mintha ő maga sohasem lett volna gyermek, mintha sohse állott volna szemben azokkal a szülőkkel, kiknek örökébe lépett.

Hogy mennyire szükséges ez, ezt egy másik, szerencsére ritkuló jelenség is igazolja. Vannak ugyanis olyan tapasztalataink is, hogy a szülő saját gyermekkorát torolja meg gyermekén. Különösen áll ez azokra a szülőkre, akik verik a gyermekeiket, amiről még szó lesz. „Engem is így neveltek — halljuk a szülő önigazolását — és mégis ember lett belőlem”; vagy: „az apai pof nevelt emberré”. Az ilyen nevelési elv mögött tulajdonképpen az az érzés áll: „ha engem poffal neveltek, mért legyen

a gyermekemnek jobb dolga". Valójában ezért olyan nehéz meggyőzni egyes szülőket arról, hogy a veréssel nem lehet és nem is szabad nevelni. Ez a „mégis” igen gyanusan hangzik.

A kétféle szülő-típus tisztán alakul ki előttünk. Az egyik az, aki saját magát tekinti a nevelés alanyának s gyermeke tárgy, — objektum csupán. Ez más szóval azt jelenti, hogy szülői tevékenységében úgy érzi, a gyermek van őérette és nem ő a gyermekért. Az ilyen szülők feltűnő gyakran hivatkoznak arra a szülői szeretetre, amely valójában ebben az esetben merő öncél, csupán kiélési forma, önzés. Sajnos, sűrűn találkozunk olyan anyákkal, akiknél a tulfutott anyai szeretet nem a gyermeknek szól, hanem — saját magának.

A másik, a felszabadult szülő típusa az, amely tudomásul veszi, hogy a nevelés alanya mindig és egyedül a gyermek. Minden őérette van. Tudjuk, nagyon sokat kívánunk ezzel a szülőtől, nagy lemondást, a legnemesebb önmegtagadást. De végre be kell a szülőknek látniok, hogy a nevelés nem csak az ő kiélési formájuk területe, hanem elsősorban a gyermeké. Ezt kell előmozdítani, ennek társadalmi kereteit kell a családon belül megadni. Az a szülő, aki ezzel a heroizmussal lemond arról, hogy neveljen — a nevelés ebben az értelemben a szülőktől átvett, saját érzelmi világunktól meghatározott affektusok területe — és a gyermekre bizza, hogy „nevelődjék”, ő csak előmozdító, segitőtárs, aki a korai akadályokat elhárítja, a pályát simává teszi, — lemondása fejében más pozitív értéket kap: újjászülöti gyermekében, abban a friss hajításban, amely már ilyen felszabadult szülő mellett teljesedett egészséges, egész emberré.

M Á S O D I K F E J E Z E T

Kiüzetés a „paradicsomból” — Ahová mindig visszavágyunk —
Beleszületünk a társadalomba — Nemcsak a szülés kin, de a
megszületés is — A sirásról — Két csecsemő-rituálé: az ölbe-
vevés és ringatás — A csecsemő első harca a környezetével.

Mindannyian meztelenül jövünk a világra. Abban a pillanatban, mikor a tüdő levegővel telik meg, átvág-
ják a köldökzsinórt, — befejeződik az emberi létnek legteljesebb,
legboldogabb, „paradicsomi” korszaka: az a kilenc hónap,
amelyben teljesen nyugalmi állapotban voltunk, minden funk-
ciónkat más, az anya végezte el helyettünk. Az első megnyilat-
kozásunk, amellyel a világ felé fordulunk: sirás. Szemünk
még vaksi, fülünk még süket. De már sirunk, már fáj valami.
Átestünk a megszületés rettenetes torturáján és szervezetünk
megkezdí munkáját. Lélegzünk. És táplálkozni is kell. Nincs
senki, aki ezt helyettünk elvégezze.

Meztelenül jöttünk a világra s mit magunkkal hoztunk: ösz-
töneink, amelyek már tudják funkcióikat. Tüdőnk már tudja,
mit kell csinálnia, hogy szervezetünket oxigénnel lássa el,
emésztőszerveink várják a táplálékot, hogy feldolgozzák, vérré
változtassák át. Ezekkel az ösztönökkel, amelyek rendeltetése,
hogy kielégülést nyerjenek, hogy pillanatról-pillanatra meghal-
janak és újjászülessenek, — beleszületünk a társadalomba. Vég-
telen időknél tapasztalata alakította ki, hogy a gyermek tár-
sadalmi lényként jön a világra, ami azt jelenti, szervezete előre
felkészült arra, berendezésében tudomásul vette, hogy gondos-
kodni fognak róla, — különben elpusztulna.

A társadalmi életre való felkészültség egyelőre negatívum-
okban nyilvánkozik meg: a csecsemő teljes tehetetlenségé-
ben, amellyel halálra volna ítélve, ha szervezete nem tételezné
fel, hogy már egy kész berendezkedés várja. Ez még hosszú
ideig áll mellette, amíg teljes értékű szervezetté fejlődik ki. A

természet világában az emberi sarjnak ez a kifejlődése tart a leghosszabb ideig.

A csecsemőnek ebben a tehetetlenségében annak igazolását tételezhetjük fel, hogy az ösztönök már a megszületés előtt bizonyos kompromisszumra jutottak egymással, vagyis az ösztönöknek egyik csoportja mellett, amely a mindenáron való kielégülést követeli, van egy olyan másik ösztöncsoport is, amelyben a közösséghez való tartozás jut kifejezésre. Ha nincs is erre bizonyítékunk, de feltételezhető, hogy filogenetikus fejlődése során, későbbi eredményképpen az ember magával hozott apparátusában már eleve alkalmazkodott ahhoz a tényhez, hogy életének keretét a társadalom adja meg.

Az első szopással még korántsem kezdődött meg az ember társadalmi tevékenysége és az első sirás sem jeladás a társadalom számára.

Mit jelent az első sirás?

Az általános felfogás a sirásban a fájdalom megnyilatkozását látja. Feltételezhetjük, hogy a csecsemő első sirása már elintézési módja ennek a fájdalomnak, a szervezet hasznos reakciója, amely a tüdőt teljesebb, kiadósabb munkára bírja. Nem valószínű, hogy ennek a sirásnak bárminő azonossága lenne a későbbi sirással, amelynek lelki dinamizmusa az, hogy „elmos”, „kimos” valamit a lélekből. Az orosz nyelvben a sirás szinonimája: kimosta a lelkét. A magyar is azt mondja: „könnyített a lelkén”. A „könny” és „könnyíteni” etimológiailag is erre utal. A gyermek sir. Az anya ezt a fájdalom megnyilatkozásának tekinti és ősrégi rituálé alapján a csecsemőt ölbeveszi, vagy pedig a bölcsőjében ringatja, hogy elaludjék. S dudol is hozzá, hogy ringatásának, babusgatásának ritmusát meghatározza. Az ősi, idők végtelenjébe visszafutó tapasztalat helyes volt. A csecsemő, hacsak valami különösebb baja nincsen, elhallgat és elalszik.

Mi ment végbe a csecsemőben?

A csecsemő életformája a születéssel megváltozott. Első tapasztalataink sora mintha azt mutatná: nem jó élni. A szülés roppant kin az anyára, de talán még rettenetesebb szenvedés a csecsemőre. Természetes, hogy a csecsemő nem heveri oly könnyen ki ezt a változást, az első legsúlyosabb változást, ami az embert éri. Az anyatestben „csend, melegség, sötétség vette körül, ingerek nem érték” (Freud) — s most egyszerre megszűnt a csend körülötte, szeme ugyan még nem reagál a fényre, de mégis csak világosság veszi körül, hangok zugnak a még nem halló fülben és ezer inger éri. A csecsemő magatartás: arra mutat, mintha ebbe nem tudna belenyugodni, mintha visszavágyna az anyatestbe. Rengeteget alszik: ez is hasonlatos az intrauterin (az anyaméhbeli) állapothoz. (Talán elfogadhatjuk ennek igazolásául azt a jelenséget, hogy sok alvó méhmagzathoz hasonló helyzetben fekszik.) Amikor a csecsemőt ölbevették és magukhoz szorították, akkor ez azt a melegséget és zárttságot idézi, amelyben az anya testében volt. A ringatással pedig megismétlődik az a ritmus, amellyel az anya testében járás közben ringott. Maga a szopás sem a táplálék felvételének mechanizmusát szolgálja csupán, de egyben azt jelenti, hogy megint egy testté lesz az anyával, egységes nedvkeringés egyesíti a két különvált testet.

De gondoljuk át azt is, hogy az anyai ösztönben a csecsemő törekvésének másik pólusa nyilatkozik meg. Ő is fenn szeretné tartani azt az egységet, amely a születéssel megszakadt. Amikor az anyai szeretet extázisában magához szorítja a gyermeket, szinte azt mondhatjuk erre: magába szorítja. Ezért marad meg az ölbevevés és a ringatás, a bölcső és a bölcsődal tradíciója.

Ezek után könnyű lesz megérteni a sirás és az ölbevevés kapcsolatát. Láttuk, a sirás oka: a szervezetnek az a mechanizmusa, hogy egy fájdalom-megnyilatkozást a csecsemő lereagáljon. Maga a sirás ebben a feltevésünkben elintézés, tehát jó érzést jelent. A sirásnak azonban következményei van-

nak. A csecsemőt ölbekapták, ringatni kezdték. A környezet szeretetének minden megnyilatkozása ezzel a születés előtti állapot emlékét idézhette fel. És ezzel nagyon lassan a csecsemő halavány összefüggéseket vesz észre, kipattan az értelem első isteni szikrája. A sírás, amely azelőtt még csak fiziológiai (élet-tani) megnyilatkozás volt, — értelmet kap. Az értelem azt jelenti, hogy — célja lesz. A csecsemő sírása már nem jeladás csupán, de eszköze annak a tudattalan célnak, hogy fölvegyék és ringassák. És ezzel a csecsemő megszerezte az első tapasztalatokat, amelyek példájára majd ujjabb és ujjabb eszközöket alakít ki magának céljai elérésében.

Az az anya, aki nincs tisztában ezzel a lelki megnyilatkozással és csak érzelmeit követi, — természetesen a csecsemőt minden kis vinnyogásra ölbekapja és elringatja. A következmény pedig: a csecsemő egyre több meggyőződéssel sir és egyre elszántabb akarattal bögi ki magának, hogy ölbevegyék. Az első csatát a mama elvesztette. A csecsemő győzött, a maga akaratát érvényesítette. A csecsemő máris egy egész életre szóló tapasztalatot szerzett ezzel: síráson át is lehet érvényesülni. Bizony, nagyon nehéz megállani, hogy ne vegyük fel a csecsemőt, amikor az nagy örömforrás a mama részére is. De mégis azt kell mondanunk: ne vegyük fel a csecsemőt, ne ringassuk, sőt felejtsük végleg el a bölcsődalok korszakát. Még akkor is keményen tartsuk magunkat ehhez, ha a gyermeknek valami baja van. Nem segítünk rajta, ha felvesszük és ringatjuk. Ez még a nagymamákra és a papára is áll.

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé azt a pszichológiai felfogásunkat, hogy az ember oszthatatlan (individuum = oszthatatlan) testi-lelki (pszichofizikai) egységet alkot. Ez nemcsak a test-lélek tevékenységének, de az élet egész folyamatának egységére vonatkozik. Így a „jellem” kialakulása már a csecsemő első napjaiban megkezdődik azzal a korai tapasztalattal, amelyet a sírással szerez meg és melyet azután, ha más és más formában, — egész életén át fel is használhat. Persze később leszokik a sírásról, de ez

nem téveszthet meg bennünket. Az a „jellemvonás”, amely oly korán az ilyen folyton-siró, anyát-terrorizáló pöttöm csecsemőben megnyilatkozott, — ha csak idején át nem formálódik, — megmarad továbbra is; a sirás, mint eszköz elmarad ugyan, de csak azért, mert a gyermek ugyanannak a tapasztalatnak jegyében törekvésének elérésére más, célravezetőbb, hasznosabb eszközöket szerez meg.

Az anyának, dadának, gondozónak tehát már itt megkezdődik az a tevékenysége, amellyel a gyermek minden ténykedésében annak okát és célját kutatja és ehhez szabja meg a saját magatartását. Ha az anyai tevékenység ennél az első próbánál kudarcot vallott, számolnia kell azzal, hogy az ölbeszoktatott, ringatással elaltatott gyermek rendelkezésére olyan eszközt adott, amellyel az minden alkalommal fáradhatatlanul élni fog. Babonának tartjuk azt a régimódi felfogást, hogy a ringatás butít — (ha ez így lenne, akkor még mindig kevesebb buta felnőtt van, mint amennyinek lennie kellene) — de tapasztalataink arra tanítanak, hogy az ilyen sirással diadal-maskodó csecsemő ahhoz a karakterrendszerhez szerzi meg első tapasztalatait és látszólagos igazolását, amely mindig és mindenkitől kapni akar. Gyermekanalíziseink során az önzően erőszakos, csak magával törődő, másokkal szemben közömbös, beilleszkedni nem tudó gyermeknél feltűnő gyakorisággal kapunk olyan felvilágosítást a hozzátartozóktól, hogy az ilyen gyermek csecsemő korában addig sirt, amíg fel nem vették, ha letették, megint sirni kezdett és csak ringatással akart elaludni.

Annál a csecsemőnél, akit nem vettek ölbe és nem ringattak, a sirás, — még akkor is, ha beteg — megmarad egy darabig a szervezet jeladásának, de nem lesz eszközzé a felnőttek ellen. De az ölbevéveléssel ringatásra és ezen keresztül — a sirásra ránevelt gyermek leszoktatása már nagy munkát, sok türelmet, erős elhatározást kíván meg. Tudjuk, nehezen törődik bele az anya abba, hogy siró gyermekét ne vegye fel, de ha felveszi: csak a saját kielégülését szolgálta

vele és nem a gyermek érdekét. A harc megindult. Ha nem az ösztönös, de céltudatosan nevelni akaró anya győzött, akkor a csecsemő hozzájutott ahhoz a tapasztalathoz, hogy más, egészségesebb, hasznosabb uton igyekezzen célját elérni. De ha ő győz, akkor jaj a környezetének, s végeredményében a gyermeknek is, akinek tapasztalatai már ilyen korán ilyen eszközök megszerzésére vezetnek.

HARMADIK FEJEZET

A nevelés első eszközei: óra és mérleg — Az életritmus kialakítása — Az ösztönökről — A szociális ösztönök és a közösségi érzés — Ami minden csecsemőben közös: a tehetetlenség — Az anyai ösztön kritikája — Az anyai szeretet a gyermeket szolgálja — Az anya mértéke: a derű.

A csecsemő nevelésének legfontosabb eszköze: az óra.

Ez az a csodálatos szerszám, amelynek segítségével először igyekszik az anya a csecsemő kis állati életét beleilleszteni a társadalom rendjébe, az idő ritmusába. A csecsemő szopásának pontos beosztása megteremti azt az első, kívülről jövő ritmust, amelyre az egészséges szervezetnek az élet minden megnyilatkozásában szüksége van. Az okos anya órával a kezében kezdi meg nevelőmunkáját. Ahogy meg van a szívverés ritmusa, ahogy ritmikus a tüdő munkája, úgy ritmikussá lesz a táplálékfelvétel és az emésztés munkája is. Egy modern amerikai nevelési irányzat, a "behaviorismus", a nevelés feladatában ilyen ritmusok megteremtését és egymásbailleszkedését látja. Hogy a szoptatás ritmusának milyen nagy jelentősége van, azt minden gondos anya tudja.

Ennek a ritmusnak kialakításában a csecsemőnek még teljesen passzív szerepe van. Az anya határozza meg, hogy mikor kapjon táplálékot, sőt a modern nevelés dekára leméri a csecsemő súlyának gyarapodásával a kiszoptott tej mennyiségét is. A csecsemő nevelésében igyekszünk szinte mechanikus rend-

szert érvényesíteni, órával és mérleggel nevelünk s jól tudjuk, hogy ennek a kemény rendszernek milyen döntő jelentősége van a csecsemő egészséges fejlődésére.

De vajjon csak a csecsemő szervezeti fejlődésének van szüksége erre a mechanikus rendre, erre a pontos ritmusra? Vajjon a szopási idő pontos betartása nem jelenti-e egy más területnek a meghódítását is? Nem jelent-e társadalmi, tehát nevelői tevékenységet is az anya részéről?

A szoptatás pontos időbeosztásával tulajdonképpen egy olyan folyamat vette kezdetét, amely a nevelés s egyben az egész életre kiható jellem-alakulás menetét határozza meg. Ennek a folyamatnak két tényezője van: egyik a csecsemő kielégítésre vágyó ösztöneivel, a másik pedig az a társadalom, amely meghatározza, hogy ezeket az ösztönöket milyen formában és mennyire lehet kiélni.

Tudjuk: önmagában álló ember nincs, nincs tehát egyéni lelkiélet sem, csak olyan, amely e két komponens, ösztön és társadalom egymásra hatásában alakult ki és nyilatkozik meg. Az a tételünk: a csecsemő a társadalomba született bele, azt jelenti tehát, hogy születésétől kezdve minden megnyilatkozása e két komponens jegyében zajlik le, e kettő viszonyát fejezi ki. A pszichoanalízis felfogása szerint az ösztönök és a társadalom szükségszerűen ellentétes erőket képviselnek. Minden ösztön kiélésre vár, minden ösztön csak az egyént szolgálja, — tehát társadalomellenes. Amikor Freud az ösztönök aszociális voltáról beszél, a gyermeki lélek fejlődését és így az ember lelki kialakulását azokra a mechanizmusokra vezeti vissza, amelyekkel a társadalom ösztöneink egy részét halálra — elfojtásra — más részét pedig átváltozott, társadalmilag megengedett „szublimált” formában való kiélésre itéli.

Ezzel ellentétben Alfred Adler „individuálpaszichológiája” elismeri ugyan, hogy az ösztönök egy csoportja feltétlenül aszociális, ezeket agressziós ösztönöknek nevezi, de ugyanakkor felállítja azt a tételét is, hogy magunkkal

hozunk olyan ösztön csoportokat is, amelyek már eleve harmóniát igyekeznek teremteni, vagy helyesebben talán: amelyek már eleve megfékezik ezeket az agressziós ösztönöket. Ez az, amit az individuálpaszichológia „közösségi érzésnek” nevez. Ennek az „érzés”-nek alapja az az ősi biológiai ösztön, amely az ősember hordába-állásában nyilvánult meg. (Nyájösztön.) Ez a közösségi érzés tehát már biológiai adottság, — Adler szerint „az élet logikája” — és ennek primer megnyilatkozása: a szeretet-igény. („Zärtlichkeitsbedürfniss”). Az anyai szeretet megnyilatkozása már egy ilyen ösztön csoportot — a szeretet-igény ösztönét elégíti ki. Ez elfogadható biológiai magyarázata annak, hogy a szeretet a nevelésnek alapvető, nélkülözhetetlen tényezője.

A két pszichológiai felfogás paralellizmusát megtaláljuk a természettudományos világfelfogás területén is. Amíg Darwin a fajok kialakulását a struggle of life-ra vezeti vissza, tehát arra a harcra, amelyben kimélet nélkül az alkalmasabb érvényesíti a maga erejét, addig Kropotkin a kölcsönös segítség elvével feltételezi, hogy a természet logikája a harc helyébe a megértést, a kölcsönös segítséget állíthatja. Ebben az értelemben a freudi lélektan aszociális-ösztönfelfogásával a darwini természettudományos gondolkodás vetülete, míg a kropotkini elméletnek Adler felfogása felel meg.

A mi feladatunk azonban nem elméletek közötti harcok eldöntése, mint ahogyan minden lélektani dogmatizmustól távol állunk. Felhasználjuk az egyes lélektani iskolákból azt, ami a nevelés gyakorlati szempontjából értékesíthető és kizárólag a gyakorlati szempont minden állásfoglalásunk mértéke. Amíg a freudi pszichológia a maga természettudományos rendszerével az emberi lélek dinamizmusának egész új megismerésére vezetett és a lelki betegségek gyógyításának új, eddig nem ismert lehetőségeit adta a gyógyító tudomány kezébe, addig — tapasztalataink legalább azt mutatják, — a betegségek megelőzésében, a nevelés profilaksziséban, az adleri pszichológia munkamódszere

nyújt biztató és tág lehetőségeket. Már pedig mi elsősorban megelőzni, nevelni akarunk.

Az individuálpaszichológia közös nevezőre hozza minden csecsemő emberré fejlődését. Ez a nevező, amely minden csecsemőben közös: tehetetlensége, amellyel világrajött. Ez a tehetetlenség azt jelenti a gyermek számára: hogy primer ösztönétét kiélhesse, a felnőttek társadalmának külső segítségére van szüksége. De ez egyben függőséget is jelent. Ugyanakkor, amikor a kisgyermek felérzékel, hogy minden jó a felnőttektől jön, ugyanakkor kénytelen tudomásul venni, hogy csak annyi jót kaphat, amennyit a felnőttek társadalma számára engedélyez. A jó alatt természetesen nem erkölcsi fogalmat értünk (mint ahogyan a pszichológia fogalmainak nincs erkölcsi értékelése), hanem az ösztönök kiélésének lehetőségét.

A kisgyermek a felnőttek társadalmával szemben, — melyet életének első szakaszában a család, elsősorban az anya képvisel, — mindig érzés-kettőségben (ambivalenciában) van. Számára a külső világ szeretetet ad, de ez ugyanakkor korlátozást is jelent. A szeretet útján bekapcsolódik, belenő a környezetébe, társaslénnyé lesz, ugyanakkor azonban azok a korlátozások, amelyeket a társadalom rákényszerít, agresszióra, harcra ösztönzik. És mert úgy a szeretetet, mint a korlátozást a felnőttek társadalmától jön, logikus a kisgyermeknek az a törekvése, hogy ő is felnőtté legyen, ő maga legyen ennek a szeretetnek forrása és ugyanakkor a korlátozások meghatározója. Minél tehetetlenebb, fogyatékosabb a gyermek, annál nagyobb szüksége van a szeretetre és ugyanakkor annál súlyosabban érzi a korlátozásokat. Ennek megfelelően annál erősebb az a törekvése, amit Adler érvényesülési akarásnak (Geltungsstreben) nevez. A kisgyermek ezt a veleszületett és helyzeti tehetetlenségét „fogyatékosági érzés” — Minderwärtigkeitsgefühl — formájában érzékeli fel, s ezt ellensúlyozza — kompenzálja — ez az önmagát érvényesíteni akaró tendencia. Minél mélyebb tehetetlenségének felérzékelése, annál erősebb az érvényesülési akarás.

Ennek a fogyatékosági érzésnek legyőzésére a csecsemő már korán megszerzi a maga tapasztalatait. Ilyen tapasztalata volt pl. az, amikor a sirásával elérte azt, hogy a felnőttek blokádjá megszűnjék ellene, hogy ölbevegység. Érvényesült, a maga akaratát kényszerítette a felnőttekre. A nevelés feladata olyan tapasztalatok megszerzését lehetővé tenni a gyermek számára, amelyeken keresztül ezt a fogyatékosági érzést hasznosan tudja legyőzni, ellensúlyozni. E hasznosság mértéke az, hogy mennyire szolgálja az egyén érdekeit, anélkül azonban, hogy a társadalomba való beilleszkedés harmóniáját megzavarná. Amint Adler megállapítja, az ideális cél: a „Mitmensch”, az a közösségi ember, aki harmóniát tud teremteni a maga egyéni törekvései és a társadalmi hasznosság között.

Mielőtt továbbmennénk, még az „anyai szeretet” szerepét kell megvilágítanunk. Feltételezzük, hogy a csecsemő életének első szakaszát teljesen kitölti a vágyakozás a szülése előtti — intrauterin — állapot után. A bibliai „paradicsom” szó is tulajdonképpen ugyanezt jelzi, mint ahogyan a közmondás is ezt tartja a legfőbb jó mértékének. („Az anyád hasában sem volt olyan jó dolgod”). Az ember élete egész során sem tud felszabadulni ennek a boldog állapotnak emlékeitől és talán az a halál utáni vágyódás, amely ott lappang életünk minden lelki megnyilatkozásában, egyet jelent ezzel a visszavágyódással. De ez már a metapszichológia területére tartozik.

A mi szempontunkból csak az a fontos, hogy nemcsak a gyermekben él egy ilyen visszavágyódás. De az anya számára is az anyai ösztön legtökéletesebb kiélési korszaka: gravidálapota volt. Az anyának sem könnyű. Az anyai ösztön sem nyugszik olyan könnyen bele, hogy ki egy test volt vele, kit szíve alatt hordott, kit saját vérével táplált, kiszakadt belőle és függetlenségre, önállóságra törekszik. Ez az anyai ösztön tragédiája, amely egyre teljesebb lemondást követel meg. Amikor a nevelésben az anyai ösztönről beszélünk, akkor tulajdonképpen az előbbieket ismeretében ellentmondást fedünk fel. Ennek az ösztönnek tartalma

az, hogy minél hosszabb ideig tartsa fenn a csecsemővel való minél teljesebb egységet. Az anyai ösztön eredeti formájában állandó tiltakozás a csecsemő egyre teljesebb elszakadása, különválása ellen. Már pedig a nevelés a gyermeki élet önállóságára törekszik. Ezekután mást kell értenünk az anyai ösztön és mást az anyai szeretet alatt. Mi az anyai ösztönnek átalakított, szublimált, társadalmiasított formáját látjuk az anyai szeretetben, amellyel az anya már nem ősi ösztöneit éli ki, hanem társadalmi szerepét hasznosítja a gyermek érdekében.

Nagyon fontos számunkra, hogy végre határozottan és minden hamis szentimentilizmust legyőzve, megkülönböztessük az anyai ösztönt az anyai szeretettől. Könyvünk bevezetőjében utaltunk arra, hogy a nevelés a l a n y a mindig a gyermek, — nem a magunk kielései formájáért, hanem a gyermekért történik benne minden. Ott, ahol az anyai ösztön nyersen mutatkozik meg, ott ö m a g á t éli ki, ami természetes is, hiszen minden ösztön — öncélú. A tudatos nevelés nem erre az ősi anyai ösztönre, hanem ennek már átalakított, társadalmi értékévé lett szublimált formájára appellál: az anyai szeretetre. Megnyilatkozási formája, örök velejárója: az az állandó derű, amely a gyermeket körülveszi. Az anyai ösztönnek lehetnek tragédiásan magasztos megnyilatkozásai, hullámzó érzelmi kitörései. Az anyai szeretet ezt a nyugodt, harmóniával teli, derűs atmoszférát teremti meg maga körül.

Minden anya ebben a derűben mérheti le, hogy vajjon ösztöneit élte-e ki csupán a gyermekén keresztül, vagy pedig valójában az a magasabbrendű anyai szeretet érvényesült. Természetesen ennek az anyai szeretetnek jegyében is lehet hibákat elkövetni, de úgy érezzük, hogy az a nyugodt derű, amely ennek az anyai szeretetnek kritériuma, önmagában semlegesíti ezeket a hibákat, vagy legalább a minimumra szorítja le. Ha az anya és a nevelő, — végeredményében minden nevelő-tevékenység anyai munka és minden anyai tevékenység-nevelő — kritikai mértéket akar, hogy vajjon, ezt vagy azt, jól cseleked-

te-e, ennek a kérdésnek jegyében kap választ: derű, nyugalom volt-e benne? Ha igen, úgy nagy baj nem történhet.

Minden nevelési probléma kulcsa, változhatatlan tételünk, melyet mindig és mindenkivel szemben alkalmazhatunk: neveljük derűvel, jókedvvel a gyermekeket. Derűs mamának nem lehet rossz, ideges gyermeke.

Jól tudjuk, az élet sokkal nehezebb, semhogy annyi baj és gond között az anya mindig derűs, mindig jókedvű lehessen. Az anyai szeretet ebben az értelemben azt az ellenállóképességet jelenti sorsa ezer és ezer nehézségével szemben, amellyel nem engedi az élet nehéz atmoszféráját a gyermeknevelés területére ránehezedni. Tudjuk, nehéz feladat ez, gigantikus küzdelem, de mi éppen abban látjuk az anyaságnak igazán heroikus, csodálatos értékét, hogy az élet minden keserősége ellenére, a gyermekével szemben — mondjuk így — ki tudja termelni azt a derűt; a gyermek lelki, szellemi, testi fejlődésének egységbeforrasztó erejét.

NEGYEDIK FEJEZET

Az anyai csókról — A fürdetés és tisztántartás gyönyöre és veszedelme — Az erogén zónákról — Az első mosoly — A közösséghez tartozás: szeretet utáni vágy — Szeretet-hiány és túlfűtött szeretet: a két hibaforrás.

A csecsemő és anya számára egyaránt nagy örömforrás: a tisztántartás, a csecsemő fürdetése.

A csecsemőt az anyaméhben ugyancsak folyadék veszi körül, szinte ősi emlékképen az élet keletkezésének ősi korszakára, amikor még az egész élő életet víz borította. A csecsemő bőre megszokta a magzatviznek ezt az állandó, meleg simogatását és így a fürdetésnél is a csecsemő a bőr finom pórusain keresztül talán a születés előtti kor boldogságára emlékezik vissza. A bőrnek ez az érzékenysége továbbra is megmarad. A csecsemő a bőrén keresztül gyönyörökhöz juthat; az egész bőrfelület

erogén: gyönyör-forrás. Ennek a gyönyörnek teljességét a fürdetés adja meg, amikor az egész bőrfelületet egyformán éri a meleg, bársonyos víz. De gyönyörforrás a simogatás és — a csók is. Ezzel a gyönyörforrással kapcsolatban gyakran halljuk, olvassuk ezt a kifejezést, hogy ennek „szexuális tartalma” van. Ezt a megjelölést a pszichoanalízis használja, ami már sok — feleslegesen kiprovokált ellenállás forrása volt. A közfelfogás a „szexualitás” alatt kizárólag a nemi élet területén lefolyó funkciókat érti, s e szerint tesz pld. különbséget csók és csók — simogatás és simogatás között is. Az analitikus felfogásban ez a megjelölés mindazokra az örömezzésekre vonatkozik, amelyet a testén át szerez meg az ember születésétől kezdve, tekintet nélkül annak vonatkozásaira. De térjünk vissza tárgyunkra. A bőrfelület egyre veszít ebből az érzékenységből és kis területekre, — u. n. „erogénzónákra” koncentrálódik, így pld. az ajkakra. Az anya ajkára is. Azt mondhatnók, hogy az anyai csókban az anya számára az ajkak bőrfelületére koncentrálódik az intrauterin állapotra való visszaemlékezés gyönyöre. De bennünket csak az érdekel, hogy az anyai csók nemcsak költők által megénekelt idealizált formában nyilatkozik meg, hanem, — sajnos sokkal sűrűbben, mint ahogyan gondoljuk, — abban a formában is, amely már káros befolyást gyakorolhat a gyermek fejlődésére. A fürdetés, a leszárítás, a behintés igen gyakran nem csupán a „tisztántartás” funkciója. A mama észreveszi, hogy a csecsemőnek gyönyört okoz az, ha nemi szerveit, a végbélnyílás környékét száritgatják; kis arcocskáján ugyanaz a mosoly jelenik meg, amelyet szópás közben látunk. Már pedig nehéz betelni a kisgyermek anyagi mosolyával. És a mama, hogy ezt a mosolyt kiváltsa, a kelleténél hosszabb ideig időz el a gyermek legérzékenyebb részénél, a nemi szerveknél.

Ne felejtjük el azt a szempontunkat, hogy a csecsemő ápolásában és nevelésében minden — a csecsemő szempontjából történjék. Még az anyai csók is súlyos következményekkel járhat, ha tulmegy a „szeretetigény” kielégítésének szükséges mérté-

kén. Korántsem akarjuk eltiltani az anyai csókot, de fogadják meg az anyák azt a tanácsunkat, hogy ezt a legkisebb mértékre korlátozzák és semmiesetre se engedjék, hogy mások is csókolgassák a csecsemőt és ezzel hozzászoktassák ahhoz, hogy a bőrfelületet gyönyörforrásnak állítsa be. Ez ép úgy vonatkozik a nagyszülőkre, a stereotipen felvonuló tantikra, rokonokra is. A tisztántartásnál elkerülhetetlen a csecsemő csiklandozása, különösen a bőrfelület erogénebb, izgatásra alkalmasabb területein, a némi szerveknél, a végbél körül, — ami természetesen a csecsemőnek örömet okoz. A gyermek mosolya, majd később kacagása, amikor fürdés után letörlik, meghintik, elpepecselnek rajta, jeladás az anya számára, hogy ne fokozzon olyan korán megszerezhető gyönyörtapasztalatokat, amelyek természetesen később elfojtódhatnak ugyan, de nyomukat otthagyják a lelki apparátus kifejlődésében.

Tulajdonképen ugyanehhez a kérdéshez tartozik a mosoly kialakulása is. Természetesen nem arról a leirhatatlan átszellemültségről beszélünk, amely valósággal előnti a gyermek arcát a szopás és az alvás alatt, (hogy mi az oka ennek, arról már többször beszéltünk), hanem arról a mosolyról, amely hasonlít ugyan ehhez, de nem érzelmi kifejezés. Ez akkor jelenik meg a csecsemő arcán, ha valaki ismerős jelenik meg előtte. Van olyan tudományos felfogás, amely ezt a mosolyt egyszerűen utánzásra vezeti vissza.

A csecsemő megismerte a mamát, aki szoptatja s ezen keresztül felidéződik benne a szopás öröme és a szopáson át az a bizonyos „paradicsomi kor” emléke. Ez könnyen megérthető. De ugyan minek örüljön a csecsemő a mélyhangu, keményarcu, esetleg bajuszos és szakállas, tehát a mama megszokott arcától elütő papának? És mert erre valóban egyetlen papa se tudna választ adni, még ha olyan büszke is apai szerepére — mély basszusát, vagy baritonját olyan gügyögővé teszi, mint amilyené csak tudja — és grimaszokat vág a csecsemőre. Állítólag: a papa mosolyog. Természetesen a mamának nincs szüksége ilyen eszközökre, hogy a csecsemőt meghódítsa magának és

valóban, a mamák mosolya szerényebb is, mint a papáké. A papának, hozzátartozóknak ez az örömfintora, sőt gyakran csiklandozása, tehát a bőrfelület izgatása kiváltja azután azt az utánzási formát, amely állítólag a csecsemő örömének kifejezése. Hogy ez valóban örömkifejezés volna, erre primeren semmi adatunk sincs. De a mosoly is eszközzé válik: a kisgyermek a mosolyt, majd a kacagást az öröm kifejezésének szolgálatába állítja, ezt fejezi ki vele, ezen át ad másnak is örömet, szeretetet. Amint látjuk, ennek oka lehet az a gyönyör, amely a bőrön át a csecsemő intrauterin állapotára emlékeztet; reakció azokra az izgatásokra, amelyeket csiklandozással váltanak ki; végül pedig: a külső világnak az a megfigyelése, amely az önmegfigyelésre vezet. És most már megint ott vagyunk az anyai csóknál, mely ebből a szempontból nem több és nem kevesebb, mint a bőrfelület csiklandozásának egy fajtája.

Tudjuk, hogy illuziókat rombol szét az anyai csóknak ez a leegyszerűsítése, de ezzel is csak alá akarjuk támasztani azt a felfogásunkat, hogy az anyák lehetőleg szorítsák legkisebb területre a csecsemő bőrfelületének izgatását, még akkor is, ha az anyai csók böles mérsékléséről van szó.

A helytelen nevelésnek két alapvető hibaforrása van: az elhanyagolás, ha a csecsemő szeretet utáni vágya, szeretetigénye, mint vele született ösztön, nem kap megfelelő kielégülést; — a másik pedig az elkényeztetés, vagyis ha többet kap a szükségesnél, ha a csecsemőt agyonbecézik, agyoncsókolják. Az elkényeztetett gyermek problémája végigkísért bennünket a gyermek emberré érésének egész folyamán.

Nem lehet elég korán az elkényeztetés veszedelmére felhívni az anyák figyelmét. Amint mondtuk, az anyai feladat: lemondást jelent, a nevelés területén pedig messzemenő — önmegtartóztatást. Egy túlméretezett anyakultusz hosszú ideig tabut állított e kérdés elé. Minden anyai megnyilatkozás szent volt és sérthetetlen, még akkor is, ha lelkiileg kárára volt a gyermekeknek, mint ahogyan azt a klinikai gyakorlat sok neurotikus gyereknél megcáfolhatatlanul igazolja.

Ugyanakkor magunkévá kell tennünk Freud szavait, hogy „emberfeletti” az a lemondás, amit a társadalom az anyától megkíván, s éppen ez az anyaság martiriuma. Valóban áll tehát a mondás: nehéz anyának lenni! Nagyon egyoldalú lenne tehát csak a gyermek megértéséről beszélni; — meg kell értenünk az — anyát is.

Az anyai szeretet bölcs adagolásának ez a szükségessége különösen a kisgyermek első életidejének kritikus időpontjaiban mutatkozik meg. Ilyen az elválasztás, ilyen a fogzás és általában véve ilyen a kisgyermek minden betegsége is. Ezek az alkalmak az anyai szeretetnek fokozott lekötését jelentik és igen kézenfekvő, hogy a kisgyermek ezt az állapotot állandósítani szeretné. Nem lehet megállapítani, milyen korai az az életkor, amelyben a kisgyermek betegség-megnyilvánulását eszközül használja fel az anya lekötésére, s „betegséget” produkál. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ez a produkció tudatosan történik, de annak belső rejtett logikájában, hogy „betegnek lenni jó, mert akkor nagyon szeretnek.”

Amikor rámutatunk arra, hogy az anyai szeretetnek minden megnyilatkozását a derű jellemzi, ezzel tulajdonképpen kifejezésre juttattuk azt is, hogy ennek a szeretetnek nem szabad rapszodikusnak, hullámvárnak lenni. A klinikai gyakorlat megtanított bennünket arra, hogy gyanakvással fogadjuk az anyai szeretetnek viharos kitöréseit. Ezeknél a mamáknál mindig el lehetünk készülve — a másik végre is. A legfontosabb, amit nem győzünk eléggé hangsúlyozni az, hogy a szeretet-megnyilvánulás — bárki részéről is történik, ne legyen egyenetlen, ne legyen szeszélyes, hanem mindig és mindenben egyvonalu és következetes. Még akkor is, ha a gyermek beteg, ha fogzik, ha valami baj történt vele, megütötte magát, stb. A gyermeklélektan tapasztalata megmutatta, hogy a gyermek igényeit az ilyen hullámváz szeretet-megnyilvánulások rendszerénél a tulfutott emóciókra állítja be, aminek következtében azután már a normális, — mondjuk így: mindennapi — szeretet-megnyilvánulásokban, — szeretetmegvonást lát. Az az anya,

nevelő, aki a gyermeket hozzászoktatja az ilyen emóció-kitörésekhez, hozzájárul ahhoz, hogy a gyermek nem kaphatja meg azt a nyugodt mértéket a szeretet értékelésére, amely számára megnyugvást adhat.

Szeretet nélkül nem lehet nevelni. De tulfütött szeretettel sem.

ÖTÖDIK FEJEZET

A szopás és az alvás pszichológiája — A dudlizásról — A megszületés az elválasztással fejeződik be — Az elválasztás: társadalmi törvény is — Megszűnik az anya fiziológiai szerepe — Az anya rendeltetése: a lemondás.

Figyeljük meg az egészséges csecsemőt szopás közben.

Arca ragyog, szemei különös fényben csillognak, egész magatartása arra mutat: a legteljesebb gyönyör az, ami eltölti. Mialatt szopik: újra egybeforrott az anyjával! Ezt az egybeforrást még teljesebbé akarja tenni azzal, ahogy a mellet marcangolja, ahogy kis kacsóival hozzátapad, ahogy valósággal belebujik az anyjába. Ha a kis gyomor megtelt, a csecsemő is betelik a szopással, elernyed és elalszik. S arcára megint a gyönyörnek ez a nyugalma, ez az isteni mosolya ül.

A csecsemő életének legfontosabb tevékenysége: a szopás, alvás és az emésztés. A csecsemő első pár hetes korszaka tulajdonképpen ebben telik el. Az ideális állapot az, hogy csak akkor van ébren, amikor szopik. Lassanként a szopás szabatos ritmusa megteremti az alvás ritmusát is és e kettő közé beékeli azt a külvilágot, amely — minden hiába — nem nyugszik bele, hogy a gyermeket kissé játékszernek ne tekintse. A papa is „foglalkozni akar” a gyermekkel, a nagyszülők, a tantik is és bizony ez a minden áron való foglalkozni akarás gyakran önző mértéket vesz fel. No meg látogatók is jönnek és a mama is meg akarja mutatni büszkeségét.

Nehéz ezekben a kérdésekben rendet tartani, de mégis, utasításként le akarjuk szögezni azt, hogy a gyermek alvását ne zavarjuk meg. Az a csönd, az a melegség, az a sötétség, amely

körülveszi, talán az intrauterin állapot újra felidézett boldogsága s ebben nem szabad megzavarni. Még csak mutogatni sem szabad, még akkor sem, ha „ugy sem ébred fel.” Az abszolút nyugalom a csecsemő fejlődésének alapvető biztosítója.

De a csecsemő számára már a földi élet is biztosított valami abszolút jót: az anyai mellet, a tejecskét. A szopás már véget ért. De ezzel csak a táplálék-felvétel, a létfenntartásnak ez a primer funkciója nyert befejezést. Egy másik funkció továbbfolyik az anyamell nélkül is: a száj tovább dolgozik, az ajkak összecsiszósörödnek s keresik azt az objektumot, amelyen át újra kielégülést nyerhetnek. Innen ered az a gyermeki szokás, amelyet dudlizásnak nevezünk. A dudlizás az az öröm, amelyet a csecsemő már saját maga szerez meg magának.

Ez a dudlizás természetes és szükséges funkció. Az emberi élet első szakaszához tartozik és így kell felfognunk. Teljesen felesleges tehát, hogy az anyák szembeszálljanak vele, hogy leszoktassák róla a kisgyermeket. Egységes, célirányított nevelés mellett saját magától hagy fel vele, mert — feleslegessé válik.

Az anyák előtt is tudott dolog, hogy a csecsemő „mindent a szájába vesz.” Szinte úgy látszik, hogy a csecsemő a száján keresztül szerzi meg első tapasztalatait. Ez könnyen érthető is, mert hiszen a száján keresztül jut közvetlen kontaktusba az édesanyával. Ez a kérdés a kisgyermek nevelésében aktuális problémává lesz az elválasztás idején. Az elválasztás problémája nem csupán táplálkozási kérdés. Az elválasztást ne úgy fogjuk fel, hogy most a csecsemő gyomor és béltraktusát egy másfajta táplálkozás felvételére és feldolgozására szoktatjuk csak át. (Ennek megvan a maga ismert technikája, amely a csecsemő testi ápolásának tapasztalataiból szűrődött le — már pedig könyvünk nem a kisgyermek ápolásának kérdésével foglalkozik.) Az a folyamat, amelynek első katasztrófája a szülés volt, az anya testéből való kiszakadás, az elválasztással nyer tulajdonképpen befejezést, mert az anya és a csecsemő közötti közvetlen szervi, fiziológiai kapcsolat ezzel szűnik meg.

Talán azt mondhatnók: a szülés — az elválasztással fejeződik be.

Mielőtt továbbmennénk, tisztázni kívánjuk azt a felfogásunkat, amely különben sem lehet kétes, hogy az anya alatt nem egy „hivatalos” társadalmi szerepkört értünk. Ha a gyermeket a dada szoptatja, akkor ő az, aki az anya szerepét betölti. Annál a csecsemőnél, akit mesterségesen tápláltak, természetesen az anya fiziológiai szerepe már a szülésnél megszűnt. Hogy a mesterséges táplálás milyen hatással van a gyermek lelki fejlődésére, arra még eddig tudományosan értékelhető tapasztalatunk nincs.

De bő tapasztalatokat szereztünk már az elválasztás körül és tudjuk, hogy a gyermek testi-lelki kialakulásában az elválasztás módja mily fontos szerepet játszhat.

Ne feledjük el, hogy a mellről való elválasztás már a civilizált élet egyik megnyilatkozása és így az első olyan terület, ahol a csecsemő ösztönélete élesen és nyíltan összeütközik a társadalommal. A primitív népeknél — nálunk a cigányoknál is így van, — az elválasztást nem ismerik, a gyermek 4—5 éves koráig szopik, amíg magától abba nem hagyja. A szoptatás nem jelent individuális anya-gyermek kapcsolatot, mert pld. a primitív törzs asszonyai válogatás nélkül szoptatják a törzs csecsemőit.

Az elválasztás tehát tulajdonképen összeütközést jelent a társadalommal. Az a tapasztalatunk, hogy miképen zajlott le ez az összeütközés, nem tűnik el nyomtalanul. A klinikai gyakorlatban, nehezen nevelhető gyermekeknél igen sűrűn kapunk kiindulási pontot a gyermek hibás pszichés kialakulására abban, ahogy az elválasztás történt, illetve, ahogy az elválasztást a csecsemő fogadta.

A csecsemő nem szívesen mond le egy olyan tökéletes gyönyörforrásról, mint amilyen a szopás volt. Ahhoz, hogy az ember ösztönei kielégítésének egy részéről lemondjon, más ösztönterületeken kell kárpótlást kapnia. Ha elfogadtuk, hogy magunk-

kal hoztuk a közösséghez tartozás ösztönét és ha elfogadtuk, hogy ennek megnyilatkozási formája a szeretetigény, úgy ennek logikus továbbvitele az, hogy a lemondásnak árát ennek a szeretetigénynak területén kell megkapnunk.

De most térjünk vissza az elválasztás problémájára. A csecsemő szeretetigényének kielégítésére az elválasztásnál fokozottabb mértékben van szükség. Annál a gyermeknél, akit nem juttatunk hozzá, hogy a sirást eszközül használja fel ellenünk és minden lehetőség szerint feleslegessé tettük, hogy a sirás után győzelmeket keressen felettünk, — mert nincs is szüksége győzelemre, — az elválasztás, legalább annak technikai menetében, sokkal könnyebb lesz, esetleg teljesen észrevétlenül fog lefolyni. Ha azonban akár a már ily korán kialakult hibás nevelési forma, akár pedig a szervezet konstitucionális gyengesége folytán az elválasztásnál bajok vannak, úgy ezt azzal küszöbölhetjük ki, hogy az elválasztás menetét a szokottnál jobban lassítjuk meg, a gyermek táplálkozásának áttrenirozását kinyújtjuk.

Miután a csecsemőt mégis csak elválasztjuk, ennek úgy kell végbemennie, hogy ebből ne maradjon meg benne egy sulyos vereség, egy végzetes leveretés emléke. Tudjuk, hogy ez különösen hangzik így, hiszen hat hónap körüli gyermekről van szó. De ne feledjük el, hogy a gyermek és a felnőttek világa között állandó küzdelem folyik és minden vereség csak fokozza a gyermekben tehetetlenségének érzését. Másfelől az a törekvése, hogy önmagát érvényesítse, olyan utakra kényszeríti, amelyen összeütközésbe kerül saját magával és a környezetével.

A szopásról való leszoktatást inkább dresszurának lehetne tekinteni, mint nevelésnek, amikor is dresszura alatt azt értjük, hogy a szervezetet az értelem kikapcsolásával szoktatjuk hozzá bizonyos reakciós formákhoz. A pszichofizikai egység elve szerint semmi se történhet a csecsemővel, aminek ne volna meg a lelki komponense is. Ez ép úgy vonatkozik az elválasztásra, a dudlizásról való leszoktatásra, mint minden másra. A legsü-

rübb panasz, amit az anyák részéről hallunk, a gyermek táplálkozására vonatkozik, amiről természetesen később még bőven lesz szó. A klinikai gyakorlat azt mutatja, hogy az étkezési bajok egyik forrását gyakran az elválasztás helytelen technikájában, vagy a szoptatás rendetlenségében találjuk meg.

De az elválasztás kérdésénél ne feledkezzünk meg az anyáról sem. Nemcsak a csecsemőt választjuk el, de az anyát is. Az anya számára is valóságos lelki és testi megpróbáltatás az, hogy nem táplálhatja többé gyermekét. Mondottuk, hogy az anya rendeltetése a lemondás. Az elválasztásnál új élet kezdődik a csecsemő számára. De az anya számára is. Nemcsak a gyermeknek, de az anyának is nagy kérdés: miképen tudnak megmaradni egymás számára. Az elválasztással a szervezet anyai funkciója végetért. Most már a lélek táplálékáról kell gondoskodnia.

HATODIK FEJEZET

A gyermek örök szövetségese: a gyomra — Kövér gyermek vagy egészséges gyermek? — Gyermeked barátja akarsz-e lenni, vagy gyomrának rabszolgája? — A táplálkozási nehézségek elkerülése és megoldása.

Minden anya ideálja a jóltáplált, kövér gyermek.

A szülők, nevelők, a kövér gyermek fogalmát az egészséges gyermekével tévesztik össze és szinte már az elválasztás pillanatában a gyermeknevelés középpontjába a táplálkozást állítják be. A klinikai esetek nagy százaléka a táplálkozás körül mozog és valóban elképzelhetetlenül dus fantázia az, amelyet a gyermek annak szolgálatába állít, hogy a gyomrán át diadal-maskodjék.

A kisgyermek nagyon korán kéri, hogy mennyi aggodalom és törődés veszi körül mindazokat a kérdéseket, amelyek a táplálkozással és az emésztéssel kapcsolatosak. Észreveszi a mák becsvágyát is, amellyel anyai büszkeségüket a gyermek

súlyában, pufók arcocskájában, a dagadt karokban és lábacs-kákban, a mindig szépen telt hasacskában akarják kifejezésre juttatni. És mert észrevette, mindjárt él is ezzel a tapasztalá-tával, hiszen megtalálta azt a szövetséges társat, amelyet leg-sűrűbben vehet igénybe: és ez a gyomra.

Tudjuk, nagyon nehéz megértetni a mamákkal azt az egyszerű és logikus tételt, hogy a gyermek szervezete bizonyos gyakor-lat után a legpontosabban meg tudja határozni, mennyi táp-lálék felvételre van szüksége. De a gyermek szervezete arra is beállítódik, hogy milyen fajtájú táplálék felel meg a legjobban. Igen ám, de itt nemcsak a táplálék-felvétel funkciójáról van szó, hanem egy új gyönyörforrás megteremtéséről is. A gyer-mek szervezetének egyik, vagy másik étel jobban konveniál, azonban nem kétséges, nincs olyan egészséges gyermek, aki a korának megfelelő táplálékot ne venné minden ceremónia nél-kül magához. A ceremóniát már a felnőttek állították be a táplálkozással kapcsolatosan és a kisgyermek annyira használja fel, annyira él vele, amennyire azt tapasztalta, hogy a felnőt-tek nagy esetet csinálnak belőle.

Láttuk a szoptatásnál, hogy milyen nagy jelentősége van a szop-tatás ritmusának. Ennek a ritmusnak betartása az elválasz-tással nem ér véget, legfeljebb gyorsabb és színesebb lesz. Épp olyan fontos ezután is, hogy a gyermek táplálkozása teljesen rendszeres legyen és e rendszerességben úgy az étkezés idő-pontjában, mint tartalmában egyre jobban megközelítse a felnőttek étkezési rendszerét. Természetesen, ott, ahol már a szopásnak sem volt meg a rendszeres ritmusa, vagy ahol az elválasztás rossz tempóban, hirtelen, vagy rendszer nélkül tör-tént, ott a normális táplálékra való átmenet sem lehet zavar-talan. A csecsemő a ritmust, mert egyenletes a tápláléka és az életmódja, könnyen szokta meg, de az elválasztásnál már új élet kezdődik, a tápláléka is változik s így életfeladata komplikál-tabb lesz.

Az anyák ösztönösen rájöttek arra, hogy meg kell teremteniök az átmenetet a két táplálkozási forma között. Ez nyilatkozik

meg abban, amikor a mama előbb a szájába veszi a pépes ételt és úgy adja át kicsinyének, mint ahogy a madár eteti a fiókáját, vagy pedig a kis kanalat a saját szájához veszi, s nemcsak azt nézi meg, hogy nem tulságosan forró-e, de szinte ő eszi meg előbb, — legalább szimbólikusan, hogy valamiképen kifejezésre jusson: ez is tőle jött.

Az elválasztásnál a mama úgy érzi, hogy a gyermekét súlyos veszteség érte, hiszen az anyai tejnek nemcsak holmi kémiai összetétele van, hanem misztériuma is. Ezt a misztériumot akarja most már átvinni a közönséges, konyhában készült, fűszeresnél vásárolt, tejszarnokból előkerült ételekre és valóságos hősköltevényben dícséri fel annak ízét, mintha minden kisgyermek egy inyenc finnyásságával érzékelné az ételek ízének finom pikantériáját. Természetesen, a kisgyermek csakhamar észreveszi, hogy az étel-dicsőhimnuszok mögött mi rejtőzik és — belemegy a játékba. Így neveli ki a mama dicsőhimnuszaival, — azzal, hogy nagy esetet csinál az ételekből, a válogatós gyermeket. De ez csak az egyik terület. A másik terület ott kezdődik, hogy a mama ceremóniában is egyenrangut akar nyújtani a szoptatással és minden étkezést holmi ünnepélyes aktusnak állít be. A mamának ez a nagy igyekezete igen hamar megérteti a gyermekkel, hogy a környezet számára nagy fontosságú az, hogy eszik-e, hogyan és mennyit? Ha fontos az, hogy eszik, akkor fontos az is, hogy nem eszik és így állítja azután be az evés körüli ceremóniákat a maga szolgálatába. Sőt külön ceremóniákat talál ki. Most már nemcsak arról van szó, hogy ezt vagy azt nem eszi, de arról is, hogy vagy türelmetlenül gyüri le a falatot, hosszú ideig elpepecsel vele, vagy közben mással is foglalkozik, a falatokat negyedórakig forgatja a szájában, amíg lenyeli és így tovább, — mert ugyan ki tudná felsorolni azt a változatosságot, amelyet a gyermek ezen a területen nyújt. A nevelés hibájából a gyermek centrális problémájává teheti az evést, — aminek azután — következményei vannak.

És mert a táplálkozás a gyermeki életnek olyan nagyon fon-

tos területe, természetes, hogy az az egység, amely most van kialakulóban és amely a gyermek egyéniségét jelenti, a táplálkozás területéről igen sok és igen jól felhasználható tapasztalatot szerez. Ezek a tapasztalatok természetesen már nemcsak az étkezésre, hanem a gyermek egész életére vonatkoznak, vagyis az itt szerzett tapasztalatokat átviszi minden területre, mint ahogyan a másutt szerzett tapasztalatait az étkezésnél is kifejezésre juttatja. Annak a gyermeknek, akinek étkezési nehézségei vannak, nemcsak az étkezésnél vannak nehézségei. Ez csupán egy tünet, ha legáltalánosabb és a legkönnyebben felfedhető is.

E kérdés megértéséhez tudnunk kell azt is, hogy a csecsemőbetegségek legtöbbje a gyomor és a béltraktust támadja meg és így sokszor már ezzel adva lehet a szervezetnek fogyatékos, a normálisnál érzékenyebb, könnyebben reagáló területe. Már pedig tapasztalati tényként fogadja el a modern pszichológia azt, hogy a lelki megnyilatkozások a szervezetnek leggyengébb részét választják ki, hogy kifejezésre jussanak. Ez az, amit a szervezet beszédének (Organsprache) nevezünk. Ez természetes magyarázata annak, hogy a táplálkozási zavarok legtöbbjét pszichés eredetűnek mondhatjuk. Az, hogy a gyermek pld. egy ételt nem tud megenni, épp oly kevésbé magyarázható a szervezet ellenállásával, mint az, hogy az étkezés hosszú ideig tart el, az ételeket nem rágja meg. Ezt azért tartjuk szükségesnek aláhuzni, mert egész világossá akarjuk tenni a szülők és a nevelők előtt, hogy a táplálékfelvétel, az emésztés és a kiürítés kérdését a maga fiziológiai funkciójában azok a tényezők is determinálják, amelyek már a neveléshez tartoznak, — tehát pszichések.

Itt megint gondolnunk kell arra az egységre, amely a gyermek tapasztalatainak felhasználási rendszerét jelenti egy fiktiiv érvényesülési cél elérésére. Nyilvánvaló, az étkezés nem tartozik az élet produktív területei közé; nem az, amelyen át „az élet hasznos oldala felé” alakíthatjuk át a gyermek energiáit. Az étkezés az, ami: a táplálékfelvétel fiziológiai funk-

ciója. Ebből mindenekelőtt az következik, hogy a gyermek nem a mama, nem a környezet kedvéért eszik, hanem kizárólag saját magáért. Azért, hogy eszik, nem jár jutalom és még az sem számíthat annak, hogy egyik-másik ételt inyencfalatként állítjuk be. Ami fontos: az ételek valóban a szervezet rendes, normális ellátását jelentsék és a táplálkozás ritmusát mi se zavarja. Ezt a ritmust természetesen normális háztartásban annak házi-
rendje határozza meg. Ha ez hiányzik, ha nincs étkezési rend, akkor természetes az is, hogy a gyermek táplálkozásának nincs mihez igazodnia. Általában véve, ez a terület az, ahol az utánzásnak most már egyre jelentősebb szerepe van. Ahhoz, hogy a gyermek rendesen egyék, nekünk kell elsősorban rendesen enni. Egy másik szempont, hogy az étkezés területén lehetőleg ne vonjuk meg a gyermek és a felnőtt határvonalát. Igyekez-
zünk a gyermeket minél hamarabb odatrenirozni, hogy velünk együtt és ugyanazt egye.

Az alábbiakban Alice Friedmann bécsi gyermekpszichológusnő kissé átformált utmutatásait adjuk arra a kérdésre, ha a gyermek nem akar enni:

Evés előtt egyedül mossa meg a kezét, ő vegyen a tányérjába, ő töltsen meg a poharát. Ha úgy kívánja, használja a felnőttek evőeszközét. Ültess a felnőttek asztalához.

Ne gyötörd előírásokkal, rendszabályokkal (pld. mikor igyék vizet és mikor nem). Csak a rendes, megszokott időben egyék. Ha otthagytá, várjon a következő étkezésig és akkor is csak azt kapja, amit máskor kapott. Sohase kínál fel, hogy a te tányérodból, vagy a te evőeszközöddel egyék. Ne kínál fel a magad számára kivett étel „legjobb falatját”. Ne etesd a gyermekedet. Mihelyt a kanalat tartani tudja, egyék egyedül, ha lassabban megy is.

Az evésnél légy nyugodt és hagyd a gyermekedet nyugodtan enni. Értesd meg a környezeteddel is: ne zavarják a gyermeket.

Az evés nem szertartás. Ne mesélj történeteket, ne rendezz játékokat az evéssel. Ne hizelegj, ne fenyegetsz. Ne biztatgassad.

Egy piszkos asztalterítő még mindig jobb, mint egy ideges gyomor. Egy eltört tányér, mint egy megszegyenített gyermek. Két eltört tányér, mint egy megvert gyermek. Sok eltört tányér, mint egy dacos, bátoratlan, önállótlan gyermek. Végy erőt magadon és

ne szidd az evésért gyermekedet. Ha dicséred az evésnél, legfeljebb arra utalj: „ezzel erősödtél”.

Ne büntess az étkezéssel, ne vonj meg a gyermekedtől ételt.

Egy otthagyt ebéd, egy meg nem evett falat még egy gyermeknek sem ártott.

Kényszer, mérgeződés és jelenetek rávezetik a gyermeket, hogy a gyomrával szövetkezzék ellened. Ne adj alkalmat a gyermeknek, hogy az étkezéssel rabszolgájává tegyen.

Ne ülj hozzá és ne mondd: amíg ezt meg nem etted, nem megyek el innen, nem hagylak békén, nem kelhetsz fel az asztaltól, nem mehetsz sétálni, nem engedlek játszani.

Ne mondd azt sem: nem leszel nagy, nem leszel erős, beteg lesz, ha nem eszel.

Ne mondd: megmondom az apádnak. Ne mondd: az én kedvemért edd meg. Ne mondd: beteggé teszel, kétségbeejtesz.

Ne panaszkodj másoknak a gyermek előtt, hogy nem akar enni, ezt, vagy azt az ételt nem szereti. Mutasd előtte, hogy nem tartod szerencsétlenségnek, ha egyszer egyáltalán nem eszik, vagy valamelyik ételt otthagyta.

Kis dundi malacot akarsz nevelni a gyermekedből?

Döntsd el magad: gyermeked barátja akarsz-e lenni, vagy gyomrának rabszolgája?

Hogy ezekből a szellemes utmutatásokból mennyit és mikor lehet megvalósítani, — természetesen a gyermek fejlődése szabja meg, de már az elválasztás vagy a mesterséges táplálás első percétől kezdve sem szabad figyelmen kívül hagyni.

De egy másik szempont is élesen megnyilatkozik e kérdés beállításánál. És pedig az, hogy a nevelő leghasznosabb magatartási formája: a passzivitás. „Nevelni annyit jelent — mint nem nevelni” — mondja Erwin Wexberg, ismert bécsi pszichológus. Ez a kissé kemény megfogalmazás gyakorlatilag azt jelenti, hogy bizzuk a gyermekre azoknak a tapasztalatoknak megszerzését, amelyeken át egyénisége céltudatosan a közösség irányában kialakulhat. Erre különösen a táplálkozás kérdésénél bő alkalma nyílik a nevelőnek. Maga az étkezés ugyanis egyéni funkció, amelynek a legönösebb céljai vannak. Viszont az étkezés kerete, legalább egy normális háztartásban: a közös-

ség, a család. Amennyire tehát nyugodtan rábizhatjuk a gyermekre, miből egyék az asztalra kerülő ételek közül és mennyit, épp annyira természetessé kell válnia annak, hogy a közösséghez alkalmazkodjék, ami ebben az esetben étkezési időbeosztást jelent. A gyermeknek meg kell tanulnia azt, hogy a háztartás munkarendje az — nem pedig a büntetés — amely egyformán teszi kötelezővé bizonyos szabályok betartását. Pld. ha nem ette meg az ebédet, akkor ez teljesen az ő magánügye volt. Az ellenben, hogy egy óra múlva külön tálaljanak számára, már beleütközik abba a munkarendbe, amely a papára és a mamára is éppugy kötelező.

Az étkezés problémája az elválasztásnál vetődik fel és végig kíséri az embert egész életén át. Mit eszel, hogyan, mennyit, — gyakran egy egész élet kulcsa ez. Sohse lehet ezt a kérdést elég korán a kisgyermek nevelésébe belevinni. Megoldása: a nevelés életfeladata.

HETEDIK FEJEZET

A gyermek tisztaságra szokik — A záróizmok morálja az erkölcs kezdete — Lelki motívumok az edényke körül — A pfuj-pfuj világ kialakulása — Az egészséges, neurotikus és kriminális gyermek.

A kisgyermek eddigi fejlődése során még mindig csak kapott. Fürdették, tisztántartották, táplálták. A kisgyermek legelső ténykedése, amikor már ő is ad valamit, amikor már aktiv szereplő: megtanulja a tisztaságot, urrá lesz a hólyag, a végbél záróizmai felett. A kis kutyát is lehet szobatisztává nevelni. Ez azonban a kutyánál a dresszura kérdése, vagy legalább is nem sikerült még kimutatni, hogy ennél több lenne. Felületesen dresszurának tekinthetjük azt is, hogy a csecsemő urrá lesz záróizmai — sphinkterei felett. De valóban ennyi történt-e csupán? Több, sokkal több ennél.

Azzal, hogy a kisgyermek urrá lett a záróizmai felett, hogy

a kis és nagy dolgát már meghatározott módon és meghatározott formában intézi el, megtette az első határozott, tudatos lépést a társadalomba való beleilleszkedés felé. Amit eddig tett, nem tőle függött. Nem tőle függött, hogy mikor táplálják, mikor teszik tisztába. S ha sirt, vagy mosolygott, akkor ezt csak eszközül használta, hogy elérjen, vagy kikényszerítsen valamit. Mindez csak azt a célt szolgálta: kapni valamit, — szeretetet, — ő maga még nem adott semmit. Tudnunk kell, hogy a legtöbb primitív népnél a gyermekek, de a felnőttek is, ott végzik el szükségleteiket, ahol éppen rájuk jön. Ezeknek a primitív társadalmaknak erkölcsi törvénye nem kívánja meg, hogy az ember uralkodni tudjék záróizmai felett, — a kiürítés fiziológiai ténye nem tartozik olyan magánügyek közé, amelyet szégyelni kell, titokban és rejtve szabad csak elintézni.

A mi társadalmunk, természetes okkal és céllal felállította a maga törvényeit ezen a területen is. Megkívánja, hogy urrá legyünk záróizmaink működésén és bélszeleink felett is Poseidonként uralkodjunk.

Az első társadalmi törvény, amelyet a kisgyermek magáévá tesz, éppen a záróizmokra vonatkozik. („A sphinktermorál — minden erkölcs kezdete” — írja Ferenczi). A rászoktatásnál a legtöbb anya nemcsak dresszurát alkalmaz, tehát a szervezetnek egy rendszerbe való betrenirozását, hanem — érdekes intuícióval — érzelmi, sőt erkölcsi motivumokat is. Ugy állítja például be, mintha a kisgyermek az anya számára végezné el edénykéjében a kis és nagy dolgát, mintha a mamának ebben a feltalálásban adna ajándékot. „Tedd meg a mamának” — halljuk a biztatást, ennek a fontos tevékenységnek lelki motivációját. A másik mód a gyermek büntudatát felkelteni azzal, hogy a gyermek körül megteremtik a „pfuj-pfuj” atmoszférát, amelyhez majd később a nemi szervekkel való ösztönös játék „pfuj-pfuj”-zónája is tartozik.

Valóban, a kisgyermek csak nehezen adja fel azt a szerzett tapasztalatát, amelyen át számára az, hogy maga alá piszkított,

korántsem volt valami rossz dolog, hanem öröm. A kisgyermek egyáltalán nem találja „pfujpfujnak” a székét, sőt a későbbi korban is úgy tekinti, mint valami értékes, örömet okozó produkciót. Gyakran figyeljük meg a kisgyermeket, amint a bél-sárral játszanak, anélkül, hogy a legkisebb undort is éreznék. Anna Freud gyermek-analitikus egy kislányról ír, aki egyedül érezvén magát a szobában, a kis edényke produkciójában gyönyörködött és elragadtatással szemlélte: „ah wie schön, es riecht so gut”. Az anya ebben a percben lépett be a szobába, amire megvető arccal fordult el az edénykétől és undorral mondotta: „pfuj-pfuj.”

Hasonló tapasztalatai szinte minden anyának vannak.

Végeredményben azonban a kisgyermek előbb vagy utóbb tisztaságra szokik és ha később történnek is visszaesések, — pld. éjjeli ágybavizelés formájában — ezek szervi okok hijján lelki területre vezethetők vissza. A tisztaságra való szoktatás valójában lelki területen is folyik, amelyen keresztül szinte azt mondhatjuk, hogy a gyermek egyénisége nyilatkozik meg. Az a gyermek, aki könnyen szokott tisztaságra, hamar teszi magáévá azt az alaptörvényt, hogy a szeretetért szeretetet kell adni cserébe, még ebben a formában is. Az ilyen gyermek már most társadalmi lénné lett és ezzel az egészséges ember útjára lépett. A második típus a neurotikus gyermeké; aki kapni akar, de nem ad. Ebben az esetben egyszerűen nem adja meg a társadalomnak azt, amit tőle elvár. Az ilyen gyermek az, aki, — ha csak azt más fiziológiai ok nem magyarázza, ami különben alig mutatható ki, — egyszerűen hasszorulásban szenved, hogy ezen át ne teljesítse feladatát. Az obstipáció a társadalomba beilleszkedni nem tudó gyermek egyik legtipikusabb fegyvere a társadalom és a szülők ellen. Épp ilyen fegyver lehet a hasmenés és az ágybavizelés is, aszerint, hogy a szervezet melyikre teszi alkalmassá. Ez az a harmadik típus, amely a maga kisgyermeki életében már a kriminális — ebben az értelemben: társadalom-ellenes — útra lépett. Itt a gyermek már szinte társadalmi kritikát gyakorol: kifejezi azt, hogy ő nem

törődik a társadalommal, neki ahhoz semmi köze nincs. A társadalmi kritikának ez már szinte nem is képletes formája.

Tudjuk azt, hogy a gyomor, a béltraktus és az ehhez kapcsolódó záróizmok működése milyen végtelenül fontos szerepet játszik az ember életében. (Az, hogy miképen végzi el valaki a dolgát, jellem-formát jelöl meg. A freudi iskola így hozta be az „Analízis (végbél)-karakter” fogalmát.)

Alig van gyermek, aki fejlődésének valamelyik korszakában, esetleg csak efemer jelentőséggel, de nem egyszer hosszabb ideig is, fel ne használta volna ezt az organikus eszközt céljai szolgálatára. Hányszor tapasztaljuk azt, hogy pld. a kis testvérke megszületésére a magát háttérbe szorulóknak érző gyermek ágybavizeléssel reagál, s így kényszeríti az anyát arra, hogy vele is foglalkozzék. De hasonló lelki dinamizmus juthat „a becsinálással” kifejezésre, amit általában véve a félelem jelének szoktak felfogni. Valójában a kisgyermek azt akarhatja ezzel mondani, „én még kicsi vagyok, nagyon kicsi, törődjetelek többet velem”. De épp így lehet egy protestáló forma is, ha úgy érzi, hogy az anya, a környezet nem tett eleget valamilyen kívánságának: „ugy, ti nem tesztek eleget annak, amit én kívánok tőletek, úgy én sem teszem meg azt, amit ti kívántok meg tőlem.”

De lehet a szülők megbüntetésének kifejező formája is: „megbüntetlek benneteket, hogy nektek olyan gyermekeitek van, aki becsinál. Szégyent hozok rátok.” De lehet az is, hogy ott, ahol a tisztaságra való szoktatást a büntület felkeltésével akarják elérni, az ágybavizelés, a becsinálás, az önbüntetésnek egy formája, amellyel a gyermek vezeklésül saját magát bünteti meg.

De lehet az önbizalom hiányának organikus kifejezője is: „én nem bírok megbirkózni valamivel, visszariadok egy feladat elvégzésétől, tehát visszamenekülök abba a gyermeki korba, amely olyan tehetetlen, hogy még a tisztaságot sem ismeri.” Az ovódába, iskolába menés előtt fellépő hirtelen hasgörcsök, hasmenések ugyanilyen lelki megnyilatkozások lehetnek: „Nem tudom megállni helyem a közösségben, nem tudok feladatomban”

nak megfelelni, keresek tehát egy olyan kibuvót (ezt nevezi az individualpszichológia „Sicherung”-nak), amelyen át nem kell eláruulnom, hogy vereséget szenvedtem, de úgy tetszik, mintha győztem volna.” (Ha nem kaptam volna hasmenést, akkor ...)

Ezek mind tudattalan mechanizmusok és részlet-megnyilvánulásai csupán egy olyan egyéniség kialakulásának, amely minden formájában oszthatatlan egységet jelent. Az egyéniség szó alatt az individualpszichológia „célrányított egységet” ért. Ez a célrányítottság azt jelenti, hogy a legkisebb kortól kezdve minden gyermek érvényesítésének irányába állította be magát és a szerzett tapasztalatai szerint alakítja ki azt az „életvonalat”, amelyen érvényesítésének célját legjobban megközelítheti. Ez az egység, amint mondtuk, nem csak térre, de az időre is vonatkozik és így azok a tapasztalatok, amelyeket a kisgyermek a tisztára szoktatással kapcsolatosan szerzett, ebben az értelemben egy egész életre szólnak.

Miután mi éppen az egészséges fejlődés irányait akarjuk itt megállapítani, tehát választ kell találnunk arra a kérdésre: mit kell csinálni, hogy a tisztaságra való szoktatás területén is a helyes — tehát az egyénre és a társadalomra kölcsönösen hasznos — tapasztalat érvényesüljön? A két negatívumot már láttuk. Ne hitessük el a gyermekkel azt, hogy ő most „adott valam t” a mamának, vagy a papának azzal, hogy nem vizelt, nem csinált be. A másik negatívum pedig az volt: ne fejlesszünk ki egy büntudatot, amelyre apellálni lehet. Amint látjuk, mind a két módszer visszafelé sülni lehet és olyan tudattalan mechanizmusok megteremtője lehet, amelyek már tulesnek az egészséges gyermek fejlődésén. A pozitív megoldás az: illeszkedjünk be a gyermek gondolkodásába. A gyermek nagy akar lenni, felnőtt, egyenlőjőgu. Az egészséges gyermeknél minden olyan hivatkozás, mely arra vonatkozik: „lám, te már nagy vagy, te ezt meg tudod csinálni”, szinte kivétel nélkül meghallgatásra, megértésre talál. Ezen át kell a tisztaságra szoktatni. De bátorítani is kell. Ha nem sikerül, ha mégis baj történik, akkor nem szabad megszegyeníteni, még kevésbé megverni. Derüvel

és mosolyogva kell ezt a kis affért elitézni: „Nem történt semmi baj, majd máskor jobban fogsz vigyázni”.

Eljutottunk tehát a gyermek lelki fejlődésének e fontos állomásáig. A gyermek, aki eddig passzív lény volt, megindul a maga aktivitásával azon az uton, amelyen át mindenekelőtt a környezetével szembeni viszonyát, mondhatjuk szinte így: erőviszonyát, — igyekszik megállapítani és lefektetni. És mert a társadalom egyre nagyobb és nagyobb igényekkel lép fel és a szülő is felfokozza a társadalomba való beleilleszkedés tempóját, lassanként a kisgyermek életében kérlelhetetlen könnyörtelenséggel érvényesül „a szabad — nem szabad” kérdése, — s ezzel megindul az egész vonalon az a harc, amelyben a gyermek érvényesülési eszközei egyre gazdagabbak, a gyermeki lélek megnyilatkozási formái egyre szabadabbak és határozottabbak lesznek.

A szülői tevékenységnek új, kimeríthetetlen korszaka indul meg, amelynek értékmérője az az eléggé nem értékelhető passzivitás, amellyel a szülő a mindenáron való nevelni-akarás helyett a gyermekére bizza a tapasztalatok megszerzését és így segíti hozzá, hogy ne külső erőszak, de belső átélés eredőjében alakuljon ki benne annak harmonikus törvénye, hogy mi a szabad és mi a nem szabad.

NYOLCADIK FEJEZET

Ahová a gyermek beleszületik — A társadalom első képviselője:
az anya — A családról — A gyermek utja az Én kialakulásáig
A gyermek és a szülők viszonya — A nemhez tartozás kérdése — A férfias tiltakozásról és az Oedipus komplexusról.

Kiindulási pontunk az volt, hogy a csecsemő: a közösségbe született bele.

Nézzünk most körül, milyen az a közösség, az a társadalmi keret, amely a gyermek életét sorsdöntően meghatározza.

Amig egy régi doktriner felfogás mindent a gyermek öröklött tulajdonságaitól és szervi adottságaitól tett függővé, addig ma már tudjuk, hogy a gyermek számára végzetszerű kérdés lehet, az az első környezet, ahol felnevelkedett, tehát az: hova született bele. A család.

A gyermek és a külvilág között az első hid: az anya. Feladata már biológiai hivatásában adva van; abban, hogy világra szüli és táplálja gyermekét. De biológiai feladatának tekinthetjük a már elmondottak alapján, hogy kielégíti azt a velünk született ösztönt, amit szeretetre való igénynek nevezünk. Az anya feladata az, hogy biológiai funkcióját lassanként „társadalmasítja”, ami egyben azt is jelenti, hogy megosztja a kisgyermek első környezetével. Már most abban a mértékben, ahogy a szeretetigény kielégítése megszűnik az anya biológiai működése lenni, de az egész környezet társadalmi funkciója lesz, — amelyből természetesen a meghatározó rész továbbra is az anyáé marad, — egyre fontosabb és jelentősebb szerepet kap a gyermeki lélek kialakulásában, hogy kik azok, akik körülötte vannak.

A kisgyermek lassanként felismeri és megszokja környezetét, anélkül, hogy tisztában lenne azzal: kinek mi a feladata? Mindenkinnek annyi értéke van, amennyi szeretetet tőle kap. Ez a külső világ tulajdonképpen három formában nyilatkozhat meg

előtte. Első formáját az anya és az anyafunkciót betöltő nevelők határozzák meg. A második, tágabb keret: minden más, a családhoz tartozó felnőtt. A harmadik formátum (havan): a gyermekek, a kis testvérek.

Ennek a rétegeződésnek kialakulása természetesen nagyon lassu. Meghatározott és biztos pont benne: egyedül az anya személye. A nagyobb testvér is jó ideig felnőtt, mint ahogyan minden férfi: papa. Hosszu fejlődés során ismer csak fel a gyermek olyan összefüggéseket, amelyek az egyes családtagok szerepéhez fűződnek.

Amint mondtuk: még nem tartunk ott, hogy ennek a rétegeződésnek egyes állomásait meg tudjuk határozni. Nem tudjuk tehát megmondani, mikor kezdődik a gyermek életének az a korszaka, amikor például az apa szerepe ki kezd előtte alakulni. De a gyermek nincs is tisztában az apa szerepével. Az apa az, aki első perctől kezdve behelyezi magát ebbe a szerepkörbe, s többnyire csak az alkalomra vár, hogy apai büszkeségét a mindennapi élet kis aprópénzeire váltsa fel. A gyermek ápolására természetesen kevés befolyása lehet, de a gyermeki értelem fejlődésével egyre nagyobb szerepkört formál, vagy legalább is formálhat magának. Épp ezért, mert nem tudjuk, hogy az apa szerepe melyik kezdeti stádiumban kapcsolódik bele a gyermek fejlődésébe, szükségesnek látszik, hogy már most tisztázzuk azt a kérdést, hogy mi a környezet jelentősége pszichológiai szempontból a gyermek lelki kialakulására nézve és különösen milyen rész jut ebből az apának.

„Minden megismerés kezdete a csodálkozás” — mondja Aristoteles. A gyermek lelki kialakulása is ezzel a csodálkozással kezdődik. A csecsemő még lélektelen tárgy abban az értelemben, hogy saját maga számára nem létezik, még nincsen Én-je. Miszteriumba vezető út az, amelyet a csecsemő megtesz, amíg Én-jének halvány körvonalai bontakozni kezdenek. Ahhoz, hogy az Én-hez eljusson, előbb a külvilágra kellett ráeszmélnie. „A Te korábbi, mint az Én” — állapítja meg Nietzsche. Ez a Te, tehát a külvilág, abban a formában jelentkezik, hogy a

csecsemő előtt — ha még oly halványan is, tudatossá lesz, hogy foglalkoznak vele, hogy megfigyelik. Így jön létre lassanként az azonosításnak első formája, abban az értelemben, hogy a kisgyermek lassan azonosítja magát a megfigyelővel és ennek felértékelése útján eszmél rá arra, hogy ő is van: az Én-re!

Ha egy kissé komplikáltnak is látszik az Én kialakulásának ez a feltételezett útja, szükség volt ezzel megismerkednünk, mert csak így tudjuk most már a tapasztalati lélektan eszközeivel megmagyarázni a környezet szerepét az Én kialakulásában.

A kisgyermek szeretet után vágyik és ennek a szeretetnek kielégítését elsősorban az anyától kapja. Ezt a szeretet utáni vágyat mi adleri értelemben úgy jelöltük meg, mint az olyan magunkkal hozott közösségi érzést, amely a priori féket tesz az ösztönök szabad kiélési törekvéseire és így könnyebbé teszi a társadalomba való beilleszkedést. Ha ezzel szemben a Freud-i felfogást érvényesítjük, amely szerint minden ösztön aszociális, akkor még élesebben állunk a megoldhatatlannak látszó kérdéssel szemben: mi az oka, hogy részben lemondunk ösztöneink kiéléséről és magunkévá tesszük a társadalom korlátozó, elfojtó törvényeit? A feltevésünk az, hogy a kisgyermek a maga tehetetlenségében, amellyel csak a szeretet, a gondos ápolás mellett tud életben maradni, csakhamar felismeri, éppen a Te felértékelése útján, hogy amikor el is vonnak tőle szeretetet, — ugyanakkor megbízhatóan gondoskodnak azokról a kielégítésekről, amelyeket a Te engedélyezett számára. Lemondani kényszerül, ennek fejében azonban a szeretet-megnyilatkozásoknak biztonságát kapja attól a társadalomtól, amelyet elsőnek a mama reprezentál. A gyermek tehát szeretetet kap és szeretetet ad helyébe. Ez a szeretet most már azt jelenti, hogy magáévá tette annak törvényét, aki megállapította a kijáró szeretet mértékét: azonosította tehát magát vele. A kívülálló megfigyeléséből önmegfigyelés lesz, s így alakítja ki a kisgyermek a saját lelki életében azt a kívülről ak-

ceptált Én felett álló fórumot, — ezt nevezik Überich-nek, én-felettinek, — amely meghatározza a szabad és nem szabad fogalmát. A nemszabad eleinte a külső világnak a Te-nek nemszabadja volt, és az azonositás folytán lett az Én nemszabadja. Így alakul ki benne az a társadalmi törvény, amelyhez tartja magát és ha ezzel összeütközésbe kerül, büntudattal terheli meg a lelkét.

Az első társadalmi törvény: az anya. Az első társadalmi szerződés (contrat social), mit ember emberrel kötött: az anya és gyermeke közötti.

A mi társadalmi rendünkben azonban a törvényt az apa képviseli. Az anyához még biológiai kapcsolat fűzte a gyermeket, az apa azonban az első, aki a külvilágot képviseli s a külvilág megint csak törvényt jelent s a törvény megint csak annyit, hogy a kisgyermek lelkében bővül, egyre bővül azoknak a tilalmaknak a területe, amelyek visszaparancsolják az ösztönöket a tudattalan sötét régióikba.

Ennek a külső törvénynek elfogadása és az Én fölé való helyezése, amint láttuk, a szeretettől függ. Az apa is csak a szereteten keresztül hódíthatja meg a társadalom számára az ösztönemberkét. Már pedig az apa szerepe is éppen az, hogy ennek az Én feletti fórumnak kialakulását a gyermek lelkében minél teljesebbé és tökéletesebbé tegye. Az apa a külső parancsoló hatalom teljes erejében, fényében jelenik meg a kisgyermek előtt. Ő a nyugalom és a biztonság, de egyben ő a Törvény is, a parancsoló és tiltó szó. Az anya szerepe nem problematikus a gyermek előtt: ő az, aki táplálta, gondozta. De milyen jogon állít fel követeléseket vele szemben az apa, akinek szerepéhez semmiféle pozitív kapcsolata nem fűzi? A gyermek számára az apa a társadalmi hatalmat és erőt képviseli és épp úgy, ahogy a vallások az apa hatalmát az égbe vetítik, — „atya-ur-isten” — úgy a gyermek minden földi hatalmat az apa személyében lát megtestesülve. A kisgyermek hatalmi ideáljaként lassan az apa figurája alakul ki, ezen keresztül a férfi, a férfiasság. Természetesen még nagyon messze

vagyunk attól, hogy a kisgyermek tisztába lenne a nemek különbözőségével, vagy azok jelentőségével. A társadalmi összefüggéseket sem látja, de nagyon korán, szellemi fejlődésének már korai fokozatában is felérzékeli, hogy a felnőttek társadalma két részre oszlik, a férfiak és a nők — apák és anyák — csoportjára.

Korán szembéötlük azonban egy másik motívum is. A gyermek első kiapadhatatlannak látszó szeretetforrása: a mama. De csakhamar észreveszi, hogy ez az anyai szeretetforrás nemcsak az ő rendelkezésére áll, hanem ebben osztoznia kell, tehát számára kevesebb jut. Elsősorban a papa az, ki konkurrensképpen jelentkezik, ugyanaz a papa, aki a hatalmat és az erőt képviseli vele, a gyengével szemben. Így alakul ki azután a gyermekben és elsősorban a fiugyermekben, akit a mai nevelési rendszer oly hamar világosít fel neméről és nemének attribútumáról, az a lelki mechanizmus, amellyel az apai konkurrenciát abban a formában akarja legyőzni, hogy annak helyét szeretné elfoglalni.

Amikor — természetesen már sokkal nagyobb korban — a mák oly büszkén ujságotják, hogy kisfiuk őt akarja feleségül venni, akkor tulajdonképpen nem veszik tudomásul az éremnek azt a másik oldalát, hogy nemcsak róluk van szó, hanem a papáról is, akinek a helyét a fiugyermek el akarja foglalni. Ez a kettősség, amellyel a fiugyermek az apával szemben viseltetik, hogy egy személyben a maga törekvéseinek ideálját látja benne, de ugyanakkor az ellenfelet is, akinek helyét el kell foglalnia, — visszanyulik a gyermeki lélek kialakulásának első fázisába, végigkíséri a gyermek fejlődési útját és gyakran végzetesen befolyásolja.

A leánygyermek is felismeri, hogy ebben a társadalmi rendben a papa az erősebb, vagy legalább is a külső világgal való kapcsolata révén — annak látszik. A kislány a mama helyét akarja elfoglalni, hogy így jusson teljes egészében a papa szeretetéhez. A kislány tele van tiltakozással a hatalmilag inferiorisabb szerep ellen s mert az apa helyébe nem kerülhet,

legalább a helyét akarja mellette biztosítani, így akar részese lenni ennek a hatalomnak.

Ez természetesen a klasszikus patriarchális társadalmi rend klasszikus családjának gyermekére vonatkozik. Ma már a hatalmi erőnek elosztása a családon belül kezdi a régi rendet megbontani s ez egész természetesen megváltoztatja ezeknek a lelki mechanizmusoknak kialakulási tempóját is.

Amíg Adler a férfi hatalmi pozíciójából vezet le a gyermeknek azt a lelki mechanizmusát, hogy nem akarja a gyengébb nem szerepét vállalni és így az érvényesülés útját „férfias tiltakozásnak” (männlicher Protest) jelöli meg, addig Freud ezt a viszonyt biológiai eredetre vezeti vissza és keményen úgy formulázza, hogy a fiugyermek a veleszületett ösztön hatása alatt egyedüli birtokosa akar lenni az anyának és ennek akadályát, az apát el akarja távolítani. (Ez az a sokat vitatott Oedipus komplexus törvénye). A leányoknál fordított a helyzet. Bennünket ez a kérdés természetesen a gyakorlati gyermeknevelés szempontjából érdekel. Helyesnek látszik az Oedipusz-szituáció lehetőségével számolni, s ennek megfelelően minél teljesebben odahatni, hogy a gyermek egyformán ossza meg szeretetét mind a két szülő között. Így paralizálhatjuk azokat a visszasságokat, amelyek egyoldaluan tulhajtott ragaszkodásból keletkeznek, s épp úgy megbontják a család harmóniáját, mint a gyermek belső nyugalma is.

Rámutattunk már arra, hogy a gyermek nemének kérdésében tulajdonképpen már előre állásfoglalás történik a szülők részéről. Ezzel a beállítottsággal magyaráztuk már előbb, hogy az anya nem feltétlenül a gyermek nemének megfelelően neveli a gyermekét, hanem fiusan vagy leányosan, aszerint, hogy ő mit várt. De ennek most már más magyarázatát is tudjuk adni. Különösen gyakori, hogy az anya egyetlen fiugyermekét hosszú ideig leányosan neveli. Mi történhetett itt? Az anya, aki lelke legmélyén gyermekét minél hosszabb ideig magának szeretné megtartani, ösztönösen megérzi, hogy gyermeke csak addig tudja magát övele azonosítani, amíg rá nem eszmél arra,

hogy a papák társadalmához tartozik, a nemi hovatartozás hatalmi értékelésében egy — más táborhoz. Ez természetesen nem jelenti az anya és a fiugyermek viszonyának meglazulását, mert ez esetleg még szorosabb lesz, de feltétlenül más jellegű. Az anya, hogy ezt elkerülje, leányosan neveli gyermekét, vagyis az anyák társadalmához tartozónak. Lehetőleg mindent elkerül, ami a fiuban felkelti a férfiak csoportjához való tartozás érzését. Ezért neveli leányosan, ezért viseltet vele hosszú haját, ezért ruháztatja úgy, hogy hosszú ideig nem ad rá nadrágot. Ennek azután kétféle hatása lehet. Kiválthat egy lapangó dacot. De az is lehet, hogy a magában nem bizó, gyengeségében magát fogyatékosnak érző fiú, végül is vállalja ezt a szerepet, s ezt törekvései számára akként értékesíti, hogy inkább lemond „a férfi” jelzésű hatalmi pozícióról, hogy ezáltal módja legyen kitérni olyan reá váró feladatok teljesítése elől, amelyekkel nem mer megbirkózni. Tudjuk, hogy igen sok szexuális elfajulás, különösen a homoszexualitás, — ilyen speciális anyakötődésekhez vezethető vissza. Természetesen megtaláljuk ennek fordítottját is, amikor az anya különösen kihangsúlyozza a férfias jelleget, mintha tudattalanul az a mechanizmusa érvényesülne, hogy a fiún keresztül, ki egy test és egy vér vele, ő is hozzájutott — a férfiasság jeléhez.

A másik hibás nevelési rendszer, mikor a leányt fiusan nevelik.

A leány látszólag szívesen vállalja a fiú-szerepet, hiszen csak fokozhatja önérzetét, ha fiús szerepkörben érvényesülhet. De ez csak látszólag van így, mert ez a szerep hazug és ez a hazugság, ez a hamis helyzet a tudat legmélyén állandó és kínzó gyötrelmet jelent. Talán ezzel szemben azt lehetne felhozni, hogy az ilyen fiús nevelés előmozdítja az önálló emberré való kialakulás útját és ez a mai társadalomban, amelyben a dolgozó nőnek már olyan nagy szerepe van, a leánynak csak hasznára lehet. Ez talán gyakorlatilag kifelé igaznak is látszik, de épp úgy igaz az is, hogy ez megakasztja a leányt emberi útjának abban a fejlődésében és harmóniájában, amelynek éppen női szerepének vállalása ad tartalmat és jelentőséget. Ugy sejt-

jük, hogy a maguk asszonyiságával elkészülni nem tudó — pld. frigid — nők nagy része az ilyen fiusan nevelt leányok csoportjából került ki. Ne feledjük el ugyanis, hogy minél fiusabban nevelnek egy leányt, annál értékesebbé teszik előtte a fiu szerepet; minél jobban kiemelik ennek jelentőségét, annál inkább vágyódik utána. De tudja magáról, hogy minden hiába: ő nő és nő is marad és így annál mélyebb az elkeseredése, annál vigasztalanabb fogyatékosági érzésében.

Mi tehát a tennivaló? Hisz épp olyan baj az, ha a fiut tulságosan fiunak és a leányt tulságosan leánynak neveljük. Azt hisszük, helyes uton járunk, amikor a szülők, elsősorban az anyák feladatául azt ajánljuk: a fiut neveljék fiunak és a leányt leánynak, azzal azonban, hogy a nemhez való tartozásnak azt az amugy is kihangsúlyozott hatalmi jellegét minél inkább letompítják, figyelmen kívül hagyják. Annál a fiunál, akinél kihangsúlyozzuk, hogy „egy fiu nem tesz ilyet”, — azt érhetjük el, hogy belekergetjük az érvényesülni akarásnak egy olyan támadó jellegű, hazug pozíciójába, amelyben úgy hiszi: állandóan azt kell megmutatnia, hogy ő „férfi”. (Ilyen később a Don Juan típus, amelyet, — amint látjuk, — már a kora gyermekkor alakít ki.) S mert ezzel a gyermekekre váró feladatok sulya nő, annál mélyebben érzi tehetetlenségét és becsüli tul azt a kudarcot, amely ebben vagy abban a feladatkörben mindenkit érhet és ér is. Az a leány, akit beállítottunk a nevelésben arra, hogy „egy leány nem tesz ilyet”, tulbecsüli női pozíciójának ezt a gyengeségét, amelyet még jobban aláhuz az, hogy ő a leányok, az anyák, a gyengék, a fogyatékosabbak társadalmához tartozik.

A pozitív megoldás lehetőleg az, hogy kapcsoljuk ki a nevelésből az egyes jellemvonások sexus-jellegének megállapítását. Fogadjuk el, — legalább nevelési munka-hypotézisnek — azt a felfogást, hogy nincsenek „fius” és nincsenek „leányos” jellemvonások. Igyekezzünk az általános emberit kialakítani. Minél hosszabb ideig sikerül azt a karakteregységet megőrizni, amely nem tesz különbséget fius és leányos jellemvonások között, annál könnyebb lesz a gyermeknek beleilleszkedni a társa-

dalomba. Természetesen a gyermekben korán kiütözik a nemhez való tartozás. Nevelési feladatunk főképpen az lehet, hogy igyekezzünk a nemhez való tartozás hatalmi jellegét letompítani. Ennek eszköze: példaadás a családi életen keresztül. A szülők egymáshoz való viszonya, az apa és az anya hatalmi köre a családon belül az az első kézből kapott tapasztalat, amelyen átértékelheti: mit jelent férfinak és mit nőnek lenni? Ezt a gyermek a maga számára úgy dolgozza fel, hogy ezen keresztül válik a gyermeknevelés alapfeltételévé a harmonikus, jó családi élet, ami alatt ezekután természetesen nem azt értjük, hogy az anya csendes martiromsággal vállalja a nő passzív szerepét, mint ahogy azt sem jelenti, hogy a férj megadással türi az anyának minden olyan törekvését, amelyen át a maga női gyengeségeért a családon belül, vagy azon kívül is kárpótlást keres. A családi élet a gyermek megítélése szerint nem annyira érzelmi viszony a szülők között, — természetesen az is, — de hatalmi kérdés. Az érzelmi megnyilatkozások harmoniája csak enyhítheti, ideális esetekben megsemmisíti azt a tapasztalatot, amelyet a gyermek az apának, mint férfinak és az anyának, mint nőnek hatalmi hatásköréből a maga számára levon. A jó családi élet ebben a megítélésben azt jelenti, hogy a családban a szülők két egyenlő jogu ember munkaegységét reprezentálják, amelyben szükségszerűen megoszlik ugyan a munka, de ennek értékét és jelentőségét nem az határozza meg, hogy az apa (férfi), vagy az anya (nő) az, aki elvégzi. Ez a helyzet ott közelíthető meg legjobban, ahol úgy az apa, mint az anya egyformán kiveszi a részét a kenyérkereset munkájából. Ez vezetett arra a megállapításunkra, hogy a kenyérkereső szülők gyermeke ebből a szempontból egészségesebb tapasztalatokra tesz szert. De ahol nincs is így, ott a helyesen nevelő szülőknek meg kell találniuk azt a helyes módszert, amellyel az anya tevékenységét a háztartáson és a nevelésen belül a gyermek előtt is megfelelően értékelik.

A gyermeket az anyának és az apának teljes egyöntetűséggel kell nevelniök. Nevelési rendszerüknek is azonosnak kell lenni

külső megnyilatkozási formájában is. A régebbi felfogás a nevelés feladatát úgy vélte megosztani az anya és az apa között, hogy az anya azzal nevel, hogy megenged, az apa azzal, hogy megtilt. Eszerint az anya nevelési megnyilatkozása a szeretet, az apáé a tekintély. Természetesen az apa sem szereti kevésbé a gyermekét, mint az anya, de ezt el kell rejtenie, hiszen egyben ő az a legfőbb bíró is a családban, akit nem tehet elfogulttá a szeretet. Egyben az apa férfi is, akit nem lágyíthatnak elholmi érzelmi megnyilatkozások. De az apa a család feje is, akinek örködnie kell afelett, hogy a családi kötelék meg ne lazuljon, hogy annak egységét meg ne bontsa az a lázadás, amelynek mélyén mindig ott van az ifjúság feltörni akarása az apák tradíciós törvénye ellen. Ma, amikor annyi szó esik a családi kötelékek meglazulásáról, amikor az apai hatalom jogköre egyre kisebb lesz, hiszen az apa gazdasági funkciója is megváltozik azáltal, hogy az asszony is vagy önálló kenyérkereső lett, vagy pedig háztartási, nevelői munkájának értéke emelkedik, az apai szerep is megváltozik, veszt hatalmi köréből és megközelíti az anya szerepkörét. Az apa kezei közül kezdenek kiesni tekintély-eszközei és választania kell vagy a kényelmes semlegesség, — „én nem szólok bele a gyermeknevelésbe, ez a te dolgod”, — vagy pedig egy új feladatnak vállalása között, amit úgy formulázhatunk: segítőtársa lenni a gyermeknek abban, hogy megtalálja az útját önmaga és a közösség között, első tanító lenni, a gyermek életének első organizátora. Ezt a szerepet azonban az apa és az anya csak együttesen oldhatják meg.

Ennek azonban elengedhetetlen előfeltétele van, s ez az: a szülők mondjanak le arról, hogy tekintéllyel, hatalmi eszközökkel neveljék gyermeküket. Emellett nemcsak az szól, hogy a tekintélynek forrásai a családi élet most végbemenő változássalval — lassanként eldugulnak, de az is, amint ma már gyakorlati tapasztalatunk igazolja, hogy a tekintély alapján való nevelés kiélesíti azt a harcot, amelyet a szülők és gyermekek között amúgy is csak nehezen lehet elkerülni.

Kissé különösen hangzik, de azt kell mondanunk, hogy a szülői nevelésnek taktikája az kell legyen, hogy a gyermek elfeledje, — szinte így: megbocsássa azt, — hogy nagyok, felnőttek vagyunk. A szülő feladata a nevelésben az, hogy tapasztalataival, érettségével, tudásával a gyermek rendelkezésére álljon, ahol a gyermek azt igénybe akarja venni.

A saját tapasztalatainkat fenntartás nélkül rendelkezésére bocsátjuk a gyermekeknek, használja fel analógiául, éljen vele, ha akar, de rákényszeríteniük nem szabad. Ez korántsem jelenti azt, hogy a gyermek esetleges szeszélyéhez nekünk kell alkalmazkodnunk, hogy a tekintélyről való lemondás egyértelmű lenne azzal, hogy mi magunk számára a gyermeket fogadjuk el — tekintélyül. A gyermek közösségben él. Ez a közösség a család. Ennek a közösségi életnek meg vannak a maga feltételei, organizációs szabályai. Ez a közösség nemcsak ad, de elvárhatja, hogy tagjaitól, helyzetüknek megfelelően, kapjon is. A gyermek, akinek közösséghez való ösztönös tartozása csecsemő korában abban nyilatkozott meg, hogy szeretetet kapott, ugyancsak ennek az ösztönnek most már pozitív megnyilatkozása alatt felérzi, hogy adhat is, hogy kiveheti a részét a közösség munkájából. Ha az értelem első megnyilatkozásától kezdve a gyermek nevelése keretül ezt a közösséget tekintjük, s ebbe illesztjük be minden nevelési munkánkat, akkor a gyermek hamarabb értékeli fel a maga hasznosságát, s így kisebb az az elnyomás, amelyet kicsinysége, gyengesége folytán érez. És itt az apa, a hatalmasabb, az erősebb, a férfi tud többet nyújtani, — azáltal, hogy nem érezteti, hogy ő a hatalmas, ő az erős, ő a férfi. A régi családi felfogás szerint a közösség az, amely az apának alá van rendelve, s ez állapította meg az apa nevelési szerepét is. A mi felfogásunk szerint a gyermek nevelésének utja az, hogy megérezze: adva van az a közösség, a család, amelynek mindenki alá van rendelve. Még az apa is! Ezt a közösséget az apával együtt a gyermek boldogan vállalja.

Miután a családi élet hierarchiája lassan megváltozik, az a

tekintély, amelyet a szülő a maga feltétlen atributumának tartott, személytelenné lesz, amennyiben visszaszáll magára a családra, mint közösségre. Mi nem vagyunk a „tekintélyen alapuló nevelés” ellen, csak azt kívánjuk meg, hogy ez a tekintély, ha ezt a szót ebben az értelemben használni lehet, ne tartozzék egyetlen személyhez sem, de a közösség tekintélye legyen, s ereje ne a hatalom, hanem a harmónikus együttélésnek a gyermek által is elfogadható és érzékelhető szükségessége.

K I L E N C E D I K F E J E Z E T

A szigorú és a kényeztető nevelés — Szabad-e verni a gyermeket? — Az egyetlen gyermek helyzete és nevelése.

Abban a családban, ahol a szülők okos önmegtágadással lemondottak a tekintély elvének érvényesítéséről és a keretében való elhelyezkedést nem hatalmi pozíciók határozzák meg, ott automatikusan adva vannak a gyermek fejlődésében az egészséges út kialakulásának előfeltételei és kiesnek azok a sűrűn előforduló problémák, amelyek körül még ma is heves viták folynak.

A szülők hatalmi pozíciója a szigorú nevelésben érvényesül. Itt természetesen egy általános nevelési vonalról beszélünk. Ez még mindig jobb, mint amikor a nevelésnek egyáltalán nincs vonala és a szülők szeszélyesen, kapkodva, hol ok és logika nélkül szigorúak, hol pedig ők azok, akik agyonkényeztetve a gyermeket, annak szeszélye után igazodnak. Súlyos hiba, ha egy szeszélyes nevelési rendszer lehetetlenné teszi a gyermek számára, hogy a tapasztalatait ki tudja alakítani, úgy hogy szigor és kényeztetés összevisszaságában nem tud tájékozódni, értéket kiformálni. Természetesen épp oly hiba, ha ez a szeszélyesség abban nyilvánul meg, hogy az anya szigorú és az apa engedékeny, vagy pedig megfordítva, sőt ha ezt a külön szerepet a gyermek előtt — egymás ellen játsszák ki. Hasonló

következményekkel jár az is, ha a nevelésbe kívülálló szól bele, — például nagymama — és titokban az ő szisztémáját akarja érvényesíteni, amiben nem egyszer, — különösen a nagyszülők, tantik, a család jóbarátai részéről — a gyermek szeretetének olcsó verbuválása rejlik. Elengedhetetlen feltétele a nevelésnek, hogy egyöntetű legyen és kizárólag a szülők, illetve egyetlen nevelő kezébe fusson össze. Mindenki más csak ezen keresztül igyekezzék a maga felfogását érvényesíteni, de soha ennek megkerülésével. Ez azt is jelenti, hogy a gyermekkel kapcsolatosan ő előtt ne tegyünk megjegyzést, ne fejtjük ki a magunk külön nevelési véleményét.

De térjünk vissza arra a nevelési rendszerre, amelynek alapvonása a szigorúság. A szeretethiány két formában jelentkezik a gyermek lelkében. Az elhanyagolásban és a szigorúságban. A gyermek mind a kettőt szeretethiánynak fogja fel. A szigorú nevelés azt is jelenti, hogy a gyermek körül a „nem szabad”-nak egy állandó kemény zónája alakul ki, amelyben nem tud valóságos tapasztalatokat szerezni a tett és annak belső következménye irányában, mert mindennek külső, készmértékét kapja abban, hogy a szülők megengednek-e valamit, vagy megtiltanak. A szigorú nevelés feszes normákat jelent, amelyeknek a gyermek nem belső jószántából, hanem kényszerből tesz csupán eleget. A másik oldalon ezt az állandó elnyomást ellensúlyozni próbálja. Érvényesülésére másutt keres lehetőségeket, — ennek helyes eszközeit azonban nem tanulta meg.

A szigorúság azt jelenti, hogy külső kényszerrel kényszerítik a gyereket feladatainak teljesítésére. Kényszerítik, tehát szükség van rá. Szükség van rá, tehát hiányzik a gyermekben az a képesség, hogy a maga jószántából tegyen eleget feladatának. Ez természetesen az önbizalomnak teljes hiányára vezet, arra, hogy a gyermek kikapcsolja a maga akaratát, kedvét a kötelességek teljesítéséből és egy olyan hatalmi rendszerhez alkalmazkodik, amely csak a szigorúsággal tud érvényesülni. De továbbmenve ez azt is jelenti, hogy miután kívülről határozzák meg, hogy mit kell megtenni és mit nem, — ez a parancsoló külső

hatalom átveszi a felelősséget is és így a gyermek nem jut hozzá annak megtanulásához, hogy ő az, aki felelős a tetteiért, ezt vállalja és merje is vállalni. A szigorúság a gyermek részére épp ezért gyakran nagy könnyebbséget jelent, — a felelőség alól való kibuvást — de ugyanakkor lelkének azt az elnyomorodását is jelzi, amellyel nem tudja majd elviselni az élet teherpróbáját, ahol magának kell önmagával szigorúnak lenni, mert övé a felelőség azért, amit tesz, — de azért is, amit nem tett meg.

A szigor megnyilatkozási formájához tartozik a nevelés patriarchális eszköze: a verés is.

A verés nem nevelési, hanem hatalmi kérdés és valójában ugyanaz a jelentősége, mintha azt kérdeznők, szabad-e megverni a feleséget, vagy szabad-e megverni a férjet? A verésnek egyetlen jogcíme van: én vagyok a hatalmasabb, én vagyok az erősebb, tehát (?) nekem szabad.

Borzadva gondolunk arra a korra, amikor az apák meg is ölheték gyermekeiket korlátlan hatalmukban. Talán nincs messze az az idő, amely ugyanugy gondolkodik majd a veréssel nevelő szülők korszakáról. „Ez mind igaz lehet, — halljuk az ellenvetést, — de azért mindig akadnak olyan szituációk, amelyekben nem tudok magamon másképp segíteni és egy kis verés, amely végeredményében senkinek sem ártott meg, — meg hozza az eredményt.” Valóban, egy kis verés nem hagy nyomot maga után — a gyermek bőrén. De nyomot hagy a gyermek lelkében, amely amugy is tele van kétkedéssel és mindig résen áll, hogy vajjon nem csökken-e a szeretetnek az a készsége, amellyel feléje fordultak. A verés megalázó. Mindig megalázó, ha az anya, vagy a nevelő nem is veszi észre és egy kis sirással elintézettnak véli. Nincs joga senkinek veréssel megalázni a gyermeket, még a szülőknek sem. De a verésnek nincs is semmi pozitív eredménye, legfeljebb látszatsikere, melynek azonban mindig megvan a reakciója. A látszatsiker az, hogy a gyermek alávetette magát az akaratunknak, illetve helytelen cselekedetének „megkapta büntetését”. Már pedig a

büntetésnek tulajdonképpeni célja: az elrettentés, egy félelemrendszer megszilárdítása.

Mint mindig, ennél a kérdésnél is illeszkedjünk be a gyermek gondolatvilágába. Azt a kérdést, hogy akar-e valamit megtenni, a gyermek abban a fogalmazásban teszi fel: „jó-e nekem”. Ha a gyermek valami olyat cselekedett, ami számára nem jó, úgy már meg is kapta a büntetését. A gyermeknek ezen a területen saját magának kell megszereznie azt a tapasztalatot, már a legkisebb korától kezdve, hogy a tetteiért elsősorban ő felelős és így neki kell a következményeket viselnie, még akkor is, ha azok kellemetlenek, keserűek is.

A másik kérdés azonban, amely a gyermek cselekedetéhez fűződhet, az: jó-e másokra, jó-e a közösségre nézve? Lehet valami a gyermek önző szempontjából látszólagosan jó, de annál rosszabb, kellemetlenebb azokra nézve, akik körülötte vannak. Most kézenfekszik a kérdés, lehet-e veréssel a közösség számára valakit nevelni? Ha a gyermek valamilyen cselekedete közösséggellenes, akkor nem a verés az, amellyel a szülő, mint a közösség képviselője válaszolhat, hanem el kell jutnia a gyermeknek tette belső logikájáig, át kell éreznie, hogy ő sem várhat a közösségtől semmit, ha nem tud adni, nem tud alkalmazkodni. Az „alkalmazkodás” — szeretet-adást jelent.

A gyermeket arra figyelmeztetjük: ne másszon fel a székre, mert leesik és megüti magát. A gyermek „természetesen” nem hallgat ránk. Természetesen, — mondtuk, mert hiszen a gyermek nem az értelmi, hanem az érzelmivilágán keresztül gondolkodik és mindenről saját maga akar meggyőződni. Felmászik tehát a székre és valóban leesik. Megütötte magát és ezzel a dolog rendben van, mert maguk a tények büntették meg.

Ha most megverjük, természetesen nem azért kapott verést, mert „aki székre mászik, az leesik”, hanem azért, mert nem engedelmeskedett, nem fogadta el tapasztalatunk autoritását. A verésnek tehát hatalmi jellege van, nem pedig nevelő hatása. De különösen nincs nevelő hatása akkor, ha a gyermek le sem

esett a székről és csak azért verjük meg, mert nem engedelmeskedett. Világos, hogy itten a verésnek semmiféle logikája nincs, kivéve a szülőnek az az öntelt érzése, hogy az ő akarata érvényesült és jaj a gyermeknek, ha nem engedelmeskedik.

Nincs olyan szituáció, amelyben mindent verés nélkül, de szép szóval, értelemmel el ne lehetne intézni. Csak fáradtságot kell venni hozzá s a verés nem jelent egyebet, mint azt a legkönnyebb, legolcsóbb elintézési módot, amelynél a szülőnek valóban nem kell megerőltetnie magát egy adott szituáció elgondolásában és megoldásában.

De a verésnek messzemenő következménye is lehet: a büntudat felkeltése — amiről még szó lesz — és annak a tapasztalatnak megszerzése, hogy egy helytelen cselekedetet, a közösséget szolgáló jóvátétel helyett azzal is el lehet intézni, hogy verést kap. Ilyenkor a gyermek az, akinek a verés kényelmes megoldást jelent, mert olcsón intézett el valamit, aminek az ára egy felelősségének jóvátevő vállalása lenne. Akárhányszor tapasztaljuk, hogy a gyermek a verés után megnyugszik, sőt gyakran kikényszeríti, hogy megverjék. Rámutathatunk például az onánias gyermek büntudatára, amely a verés kikényszerítésébe menekülhet. A verés is menekülési forma lehet tehát, ahelyett, hogy a tett tényleges következménye érvényesülne. A verésnek nem egyszer szexuális jelentősége van. A gyermek korai mazochizmusa talál benne kielégülést. Rousseau megírja az *Emile*-ben, minden idők legnagyobb nevelési könyvében, hogy milyen kéjt okozott neki, ha nevelője, Lambertier kisasszony megverte.

De rá kell mutatnunk arra is, hogy a verésben a szülő részéről szinte kivétel nélkül — agresszió nyilatkozik meg. Már pedig ezt a gyermek megérzi és a verésben nem tettének következményét, hanem azt érzékeli fel, hogy a szülőnek joga van mérget az ő bőrén át — tehát a legkisebb ellenállás irányában — levezetni. Bármilyen különösen hangzik is, az a tapasztalatunk, hogy nincs semmi, ami a szülői tekintélyt jobban aláásná, mint

a verés. A veréssel lehet megfélemlíteni, büntetni is lehet — a büntetés kedvéért, de nevelni nem.

Ám verni nemcsak bottal lehet, de szavakkal is. A verés kérdése csak egy részlete annak az alapvető problémának, hogy elfogadható-e a nevelésben bármilyen formában is a büntetőrendszer? Ebben a kérdésben egész büntetőjogrendszerünk magja benne van. Messze vezetne e kérdés kifejtése, s elégedjünk meg annak tisztázásával, hogy egész beállításunkkal éles ellentétben áll a szülők, nevelők birói funkciója, abban is, hogy ítéleteket mondanak, de még inkább — az ítélet végrehajtói szerepében. Amilyen fontos nevelési tényezőnek tartjuk a felelősség tudatos vállalását, mint a közösségi érzés kifejezőjét, amennyire a tapasztalatok megszerzésének rendszerét a tettek és következmények szociális felismerésében látjuk, annyira hátrányosnak véljük a gyermekek, de a szülők szempontjából is, hogy a felelősség szülő-gyermek, nem pedig gyermek-közösség viszonylatában alakuljon ki, s a tett következménye nem magából a tettből — de a szülők állásfoglalásában és büntetőhatalmából következzen. A fejlődés iránya: — a büntetőrendszer teljes kikapcsolása, s helyette annak a baráti segítségnek érvényesítése, amelyen át a gyermek felérzőkeli tette következményét, vállalja érte a felelősséget is, de mégse roppan bele. Ennek a baráti segítségnek mértéke inkább a gyermek gyengesége mellett szóljon, mint ellene.

Annak a nevelési rendszernek, ahol a család nem egyforma értékű tagok közössége, másik ellentétes formája az elkényeztető nevelés. Ez azt jelenti, hogy eleve felmentjük a gyermeket az alól, hogy tetteinek következményei vannak, mert hiszen nem engedjük ezeket a következményeket érvényesülni. Az elkényeztetés mindig csak ad, anélkül, hogy szembeállítaná vele azt a tételt, hogy csak annak van joga kapni, aki ad is. Ez vezet arra, hogy az így nevelt gyermekben végül is kialakul az a mechanizmus, hogy neki jogcime van erre, hogy őt ez megilleti. Ez azután a szeretetnek teljes devalválását jelenti;

az ilyen gyermeknek azután semmi sem elég, mindig többet akar, soha sincs megelégedve. Egy elkényeztetett gyermeknek soha sem lehet eleget tenni. De legkevesbé tehet majd eleget várakozásának az élet, amelyre a szülők az ilyen gyermeket alkalmatlanná tették. Gyermekük elől az elkényeztető szülők elveszik a lehetőséget, hogy felelősségérzés fejlődjék ki benne, hogy tetteinek következményeit viselje, mert hiszen bármit is tesz, — nincs következménye. Neki mindent szabad, ő semmiért sem felelős. A gyermeknek nincs módjában az sem, hogy valóságos képességeit kifejthesse; hasznos aktivitással nem juthat siker-élményekhez, s így önérzése, önbizalma, önértékelése nem fejlődhet ki. Az ilyen gyermek képtelen lesz a reális erőviszonyok felmérésére. Nem juthat el a kezdeményezés biztonságához sem, mert nem bizik erejében és így nem is várhat aktivitásától sikert.

Az elkényeztető nevelés bőven, mértéken felül ontja a szeretetét. De vajjon tényleges szeretet az, amely a gyermekért való, vagy pedig csak a szülők kiélési formája? A válasz kézenfekvő. Természetesen a gyermek életében vannak periódusok, mikor a szeretetnek nagyobb mértékére van szükség, hogy egyensúlyba tarthassuk fejlődését. Ilyen például, ha beteg. Nem egy neurotikus tünetnél arra a megállapításra jutunk: ez a tünet arra szolgál, hogy a mama szeretetét biztosítsa. Igen gyakori példa az ilyen jelenségek eredetére az a megrázkódtatás, amelyet a kisgyermeket testvérkéje születésekor éri. A kistestvér születése csak látszólag jelent örömet a gyermekre, valójában azt jelenti, hogy konkurrenst kapott, valakit, aki hasonló joggal osztozik a mama és a papa szeretetében. És mert ez az új jövevény kisebb és tehetetlenebb, természetes, hogy nagyobb mértékben veszi igénybe a mama szeretetét, idejét, gondosságát. Igen gyakoriak az olyan megbetegedések, amelyek időpontját a testvérke születésére tudjuk visszavezetni. A megoldás mindenekelőtt az, hogy az ilyen átmeneteket a legnagyobb gondossággal vigyük keresztül és lehetőleg kerüljünk mindent, ami a gyermek amugy is meglévő féltékenységét még fokozza.

De ez csak negatívum. A pozitív megoldás az, hogy a gyermeknek, ha csak lehet, erejének inkább tulbecsült mértékéig, mint az alatt a mamai funkciókból is részt adunk, s feladatává tesszük a csecsemővel való törődést is. Minél kisebb a különbség, annál nehezebb ez, de már igen korán eredménnyel lehet a kisgyermek vágyát, hogy hasznos tevékenységgel igazolja be: ő a nagyobb, — felkelteni. De mindenesetre elengedhetetlen, hogy a gyermek a szokottnál nagyobb szeretetet kapjon.

Tény az, hogy ez a probléma a mai viszonyok között sokkal ritkább, mint éppen a másik, — az egyetlen gyermek elkényeztetése. Egyetlen gyermeknek lenni, ez önmagában véve is irreális állapot; jelenti azt, hogy a csak felnőttekből álló közösségben egyetlenegy kiváltságos valaki van: a gyermek. Ez a pozíció a legjobb nevelési rendszer mellett is káros.

De még jobban fokozza ezt az az érthetően túlzott törődés, amely ennek az egyetlen kis apróságnak minden életmegnyilvánulását körülvéshi. És itt minden bölcs intés hiábavaló, legjobb esetben mérséklet az, de még nem mérték, amivel az egyetlen gyermek hozzátartozói szeretetükkel az ilyen egyetlenkét körülvéshi.

Az egyetlen gyermek mindig káros pozíciójában a megoldást, annyira amennyire, az hozhatja meg, hogy minél hamarabb hozzájuttatjuk az ilyen gyermeket valamilyen gyermekközösséghez. Ennek jelentőségéről később még bőven lesz szó.

Az egyetlen gyermek sorsa: az elkényeztetés. Ennek következményeire már rámutattunk. De az egyetlen gyermek pozíciója még annyiból is rosszabb, hogy ugyanakkor ő reá koncentrálódik a mamának és a papának minden nevelési tevékenysége. Az ilyen egyetlen gyermek az elkényeztetés mellett nem jut hozzá ahhoz az áldott állapothoz, hogy ne törődjenek vele, hogy hagyják: csinálja a maga kis körén belül azt, ami neki jólesik. Szinte azt mondhatnók: nem jut hozzá, hogy igazi gyermek legyen. Bármit is tesz: esemény. Mindennek túlzott fontossága van és kisgyermeki élete így szinte egy nagyítóüveg lencséje

alá kerül, amely azután felfokozottan, divergálásában pedig torzan mutatja minden napjának kis eseményeit.

A megoldás: a szülők felfokozott önfegyelme, éppen abban, hogy — szülők. Az ideális megoldás természetesen az lenne, hogy amikor az első gyermeknél éretté érik az a legelső kérdés: megszülessék-e egyáltalán, — vágyakozásban és akaratban késüljenek el — már a második gyermekre is.

Ez azonban már nem tartozik e könyv kompetenciájába.

TIZEDIK FEJEZET

Harc a testvérek között — Amiben nincs megoldás — A háztartási alkalmazott szerepe — Megjegyzések a Fräulein körül — Az első szociális kérdés.

Láttuk az egyetlen gyermek szituációját. De megoldatlan probléma elé állít a testvérharc is, amely mindenütt felborítja a ház rendjét, ahol több gyermek van. Azt mondtuk, hogy „mindenütt”, tehát a testvérharc olyan kérdés, amelyet véglegesen leszerelni szinte lehetetlen.

De gondolkozzunk megint a gyermek fejével: testvérkét kapott, tehát konkurenciát. Az első hibát itt szokták a szülők elkövetni. A kisgyermeket ugyanis kellő óvatossággal kell előkészíteni a testvérke megszületésére. Ez az előkészítés kitünő alkalom arra, hogy a kisgyermek választ kapjon azokra a kérdésekre, amelyeket később amúgy sem lehet válasz nélkül hagyni: hogy születik a gyermek? A kisgyermek észreveszi a változást az anyja testén és magyarázatot kér. Ezt a magyarázatot becsületesen és őszintén kell megadni. A kisgyermek egyáltalán nem csinálnak ebből olyan nagy esetet és épp olyan hiba a gólyamesével előállni, — erről még lesz szó — mint a gyermek érdeklődésén túlmenő felvilágosításokkal szolgálni. De hiba lenne az is, ha a kistestvérke megszületésének jelentőségét felfokozzuk a gyermek előtt. Ám várja ő is szeretettel testvérkáját, de ne telítsük izgalommal várakozását.

A testvér megszületése nemcsak a szeretet megosztását jelenti, de jelenti azt is, hogy a kisgyermek a maga gyermeki életéhez új mértéket kap. Van végre valaki, aki nála is tehetetlenebb, nála is gyengébb. Természetesen a kisgyermek ezt a szituációt hamar felérzékeli és ez épp úgy szolgálhat jóra, mint rosszra. A helyes nevelésnél jóra szolgál, amennyiben a gyermekkel meg lehet értetni, hogy ő nagyobb, ő az, akinek kötelességei vannak a kicsivel szemben, aki részt kérhet és részt kaphat annak ápolásában és nevelésében. Ennek a másik oldala azonban az, hogy a kisgyermek „a legkisebb ellenállás”, tehát a testvérke irányában akarja megmutatni, hogy ő a nagyobb, ő a hatalmasabb és így uralkodni akar rajta. Nem egyszer tapasztaljuk, hogy a nagyobbik testvér valósággal terrorizálja a kisebbiket. Természetesen a kisebbik testvérnek is kialakul az a magatartási formája, amelyben a nagyobbik testvér uralkodniakarását, sőt gyakran egyszerűen azt, hogy segíteni akar neki, túlzott érzékenységgel fogja fel, visszautasítja, sőt esetleg ő talál ki terrorizálási lehetőségeket. Amikor a nagyobbik gyermeknél azzal akarjuk leszerelni kialakuló féltékenységet, hogy szembeállítjuk az ő nagyságát a testvérke tehetetlenségével, ugyanakkor a kisebbikre nézve egy olyan szituációt állítunk be, amelynek aztán káros következményei mutatkoznak: az idősebbik valóban nagyobb, felnőttebbnek, több joggal bírónak érzi magát a kisebbikkel szemben.

A testvérharc „állása” korkülönbség szerint változik, de változik nemek szerint is. A korhoz itt még hozzájön a nemhez való tartozásnak speciális értékelése. Ahol az első gyermek leány és a család fiút várt, s végre megszületett ez a várvárt fiú, — természetes, hogy az idősebbik leánygyermek úgy érzi: pozíciójában az újszülött, ha oly tehetetlen is, már csak azért is veszélyezteteti, mert az fiú. Viszont ha az elsőszülött fiú és a második gyermek leány, s a nemhez való tartozást különösebben értékeli a család, úgy hatalmi pozíciójában adva van az összehasonlítás lehetősége: én fiú vagyok, az csak leány. A testvérharcot a családon belül nagyon nehéz leszerelni.

Megindul a konkurrencia a gyermekek között, ami azután többnyire odavezet, hogy mindegyik megtalálja a maga külön érvényesülési területét s óvatosan kikerüli, hogy ott vegye fel a versenyt a másikkal, ahol azt erősebbnek véli. Ha az egyik gyermek jól halad előre a zenében, akkor a másik többnyire feltűnő tehetetlenséget mutat ebben és fordítva. Ha az egyik jól tanul, akkor igen gyakori, hogy a másik a sportbeli teljesítmények terén igyekszik érvényesülni. Nem egyszer tapasztaljuk azt is, hogy a kisebbik gyermek, elnyomottsági érzésében minden betegségi szituációt felhasznál arra, sőt neurotikus szervi megbetegedéseket is produkál, hogy magát előtérbe helyezze.

Érdekes szituáció, amikor a testvérek között nagy a korkülönbség, vagy pedig több fiu között egy leány születik és fordítva. Itt az egyetlen leány, vagy az egyetlen fiu kiváltságos helyzetbe kerül, amelynek hatásában a testvérek a legkülönbözőbb állásfoglaláshoz jutnak. Az elkényeztetésnek hasonló formája alakul ki a legutolsó gyermeknél.

Ahol több gyermek van, legsúlyosabb a középső gyermek helyzete, akit egyaránt nyom a kisebbik feltörő érvényesülni akarása és a nagyobbik elnyomási tendenciája. A testvérharc a legkülönbözőbb formában jelenik meg, de mindig megjelenik és a szülők feladata, hogy ennek élességét letompítsák. Ennek első feltétele, hogy ne értékeljék a gyermek nemhez való tartozását, különösen ott, ahol a gyermekek között fiu és leány vegyesen van. A másik: az egyenlő elbánás elve a lehető legmesszebbmenő mértékig. Minél egységesebb egy család, minél teljesebben kialakul az a közösségi atmoszféra, amely egységes célkitűzése egyesíti a család tagjait, annál kisebb mértékű a testvérharc, mert hiszen minden gyermek felérzékeli azt, hogy egy közösséghez tartozik, amelyet képességeinek teljességével kell szolgálnia. Ha a testvérharc abban az irányban fejlődik, ki legyen az, aki több részt kér ennek a közösségnek — a családnak — feladataiból, úgy mindenesetre már is adva van a könnyebb megoldás, a közösen megbeszélte és keresztülvitt

munkabeosztás formájában. Ott, ahol több gyermek van, fokozottan áll az a nevelési felfogásunk, — amiről még beszélni fogunk, hogy a gyermekekre minél több pozitív feladatot kell bízni és pedig abban a formában, hogy közösen beszéljék meg a tennivalókat, feladatokat és a gyermekek, mint egyenlő rangú felek, maguk kössenek egymás között megállapodást a munka felosztására és elvégzésére. Ha ebben sikerül rendet teremteni, — ami főképpen a szülőkön mulik, úgy a nagyobbik gyermek felhasználható arra is, hogy a kisebbiknek segítségére legyen, anélkül, hogy ebben az elnyomási tendenciát látna: annak megnyilatkozását, hogy a nagyobbik föléje akar kerekedni.

Természetesen a gyermekek egymás közötti vetélkedését kiküszöbölni teljesen nem lehet. De nem is kell. Mindenesetre egészségesebb mérték az, ha a gyermekek vetélkednek egymással, tehát megközelítő erők állják ki próbájukat, mint amikor a harc a felnőtt és a gyermek között folyik.

Látszólag nem tartozik ide, de mégis ugyanannak a gondolkodás-mechanizmusnak kompetenciájába sorolhatjuk a háztartási alkalmazott kérdését is. A családon belül a legkisebb joga a gyermeknek és a háztartási alkalmazottnak van, amennyiben egyáltalán a családhoz számítják. Ott, ahol a háztartási alkalmazottal szemben érdes és parancsoló a hang, ott a kisgyermek a legrövidebb időn belül észreveszi ezt a szituációt és vagy az történik, hogy szövetséget köt a cselédszobával, vagy pedig felismeri, hogy végre van valaki a házban, akivel szemben még ő is fölényben van. Beszéltünk arról, hogy a családi közösségen át a gyermeket a nagy közösség számára kell nevelnünk. A háztartási alkalmazott ennnek a külső közösségnek családon belül élő, de ahhoz nem tartozó képviselője.

Fokozott jelentőséget kap ez a kérdés a dolgozó asszony gyermekénél, ahol esetleg külön alkalmazott foglalkozik a gyermekkel, vagy pedig a ház egyéb teendőit ellátó alkalmazott hatásköre nagyobb mértékben terjed ki a gyermek gondozására és felügyeletére. Végeredményben nem a mi feladatunk, de rá kell mutatnunk arra: ne juttassák oda a gyermeket olyan ta-

pasztalathoz, amellyel lelkében jogot formálhatna arra, hogy magát többnek, különbnek érezze annál a valakinél, — akit gazdasági helyzete köt a családi közösséghez. Az a gyermek, aki a háztartási alkalmazottal szemben goromba, csak leutánoz egy olyan magatartási formát, amelyet ellesett. A gyermekek rendszerint sok szeretettel és bizalommal fordulnak a környezetükben élő idegenek felé.

Sokkal általánosabb azonban a másik véglet, amikor a kisgyermek a háztartási alkalmazottban leli fel megértő pajtását. Ebben végeredményben semmi hiba sem volna, ha nem rejtene magában olyan veszélyeket, amelyek ellen védekezni kell. A háztartási alkalmazott számára is kiélési forma a gyermeknek ez a vonzalma. Mesél neki, történeteket beszél el és nem egyszer a kisgyermek a cselédszobán át kapja meg első sejtéseit a szexuális élet misztériumairól. Gyakran — ezt az analitikus gyakorlat is igazolja — még többet is ennél. Ottan, ahol a mama teljes baráti kapcsolatot tudott gyermekével megteremteni, ahol a gyermeknek semmi titka nincs, mert felesleges az, hogy titka legyen, — ott természetesen nem kell féltünk a gyermeket semmiféle külső befolyástól, — illetve megvan a módunk arra, hogy az esetleges káros hatásokat azonnal ellen-súlyozni tudjuk. Általában helyeselhetjük, ha a gyermek és a háztartási alkalmazott között megértő, rendes emberi kapcsolat alakul ki. Ott azonban, ahol a mama nem ér rá foglalkozni gyermekével, vagy nevelési rendszere olyan, hogy a kisgyermek számára a szigorral és megnemértéssel szemben szövetséges társsá lesz a cselédszoba, ott bizony sokkal súlyosabb a helyzet. Lehet a háztartási alkalmazott a legjobb szándékkal eltelve, de azt valóban nem kívánhatjuk meg tőle, hogy a gyermek nevelésében, irányításában kellő jártassága legyen, ha csak nem szakember, s ilyen nagyon kevés van. Ahol a cselédszoba: szurrogatum, ott nem ez a hiba, de a probléma másutt van.

És ez a dolgozó asszonyra is vonatkozik, aki, — amint számos esetben látjuk, — meg tudja találni a módját annak, hogy napi munkája mellett a gyermekével is abban a mértékben foglalkoz-

zék, hogy ennek meg legyen az a szerető realitása, amely nem az órák számában, hanem a szeretet és barátság intenzitásában jut kifejezésre.

Ebbe a kérdésbe kapcsolódik be a jobb polgári osztályok problémája: a nőrsz és a nevelő — a „Fräulein” kérdése. A felfogásunk igen konzervatív és határozott. Ahol az anya nem önállóan dolgozó asszony, de háztartásbeli, — hacsak ennek különösebb oka nincs, mint például betegség, — ott nincs joga a gyermekét másra, alkalmazottra bízni. Saját magának kell teljes felkészültséggel kezében tartania gyermeke nevelését és nincs az a társadalmi kötelezettség, amely ez alól mentesítené. Ezt kiegészíti az a felfogásunk, hogy már a két éves gyermeket is gyermekközösségbe lehet adni. Ha a háztartás és a gyermeknevelés túlságos megterhelést jelent, úgy a nőrsz és a kisasszony lehet segítség, de akkor sem abban a beállításban, hogy a házban van valaki, akinek egyedüli és minden munkáját kitöltő feladatköre — a kisgyermekkel való foglalkozás. Félre ne értsük, itt nem egy külső szociális szempont érvényesítéséről van szó, hanem kizárólag a kisgyermek lelki fejlődéséről. Valóban torz gondolat az, hogy a gyermek lelkében kialakítunk egy olyan meggyőződést: ő olyan fontos személyiség, hogy a vele való foglalkozásra egy külön felnőtt állhat rendelkezésére.

Természetesen más a helyzet a dolgozó asszony gyermekénél. Itt vagy szociális berendezkedéssel kell megoldani a kérdést, napközi otthonok formájában, vagy pedig — ha annak anyagi lehetősége megvan, — be kell állítani azt a megbízható személyt, aki ugyan nem pótolja az anyát, de segítségére tud lenni a gyermeknek abban, hogy a maga útját mégis megtalálja.

Tapasztalatunk az, hogy a dolgozó asszonyok társadalmában a munka egyáltalán nem ellentétes a helyes anyai gondolkodással, mert a dolgozó asszonyok soraiból igen sok valóban tudatosan nevelő, jó anya kerül ki.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

A félelem keletkezése — A szeretet és gyűlölet egy anyaméhben született — A gyermek és a halál — A félelem elintézése — A bátorság: menekülés előre.

Azzal, hogy a gyermek lassanként kivált primitív csecsemőkorszakának ősi kollektivitásából, amelyben egész világa egyetlen teljes egységet alkotott, anélkül, hogy saját magát megkülönböztetni tudta volna benne és így eljutott a külvilágot reprezentáló Te-től az Én-ig, — ráeszmélt arra, hogy egyedül áll a világban.

Az egyedülvalóság félelmet jelent. A félelem pedig az ember lelki életének mindenütt jelenvaló, mindenre kiható, mindent meghatározó mozgatója. A világra született gyermek még nem érzékeli fel tehetetlenségét. Még csak ösztönösen él benne az a szeretetigény, amellyel belekapcsolódik a közösségbe. A közösség annyira él számára, amennyiben ezt a szeretetigényét kielégíti. Abban a mértékben, ahogy lassan, nagyon lassan magára eszmél, felismeri azt is, hogy nemcsak szeretetet kap, de ezt a szeretetet meg is vonják tőle, s egyszerre csak felrémlik benne, hogy ezt a szeretetet el is veszítheti. Ez a felismerés emeli ki a gyermek Énjét az őskollektívumból és telíti meg azzal, ami sohasem szakad ki majd aztán belőle: a félelemmel. Az Én mindig egyedülvalóságot és mindig félelmet jelent. Ez a félelem az, ami azután megnyilatkozási formát kap a gyermek fogyatékosági érzésében. A velünk született tehetetlenség még nem jelenti a fogyatékosági érzést, mert ez csak az Én kialakulásával együtt, mint annak tartalma jelentkezik. A fogyatékosági érzés éppen azt az egyedülvalóságot jelenti, amellyel úgy érzem, magamra maradtam, már pedig magam erejében: tehetetlen vagyok. A félelem ebben az értelemben a fogyatékosági érzésnek indulaton át történő átélése és megnyilatkozása. A csecsemő ráeszmél arra, hogy gondoskodnak róla. Erről a gondoskodásról, mely nélkül nem tudna megélni, mondjuk azt,

hogy szeretetet kap. De a csecsemő lassanként arra is rájön, hogy nem mindig és nem feltétlenül gondoskodnak róla úgy, ahogy azt ösztönei diktálnák. Aki szeretetet ad, az meghatározza ennek a mértékét is — órával szabályozza a szopását és ez a korlátozás az ő számára rosszat jelent. Ez a rossz, szeretethiányt jelent, a szeretethiány pedig — gyűlöletet. A szeretettel együtt született meg az a lehetőség is, hogy nem kapunk szeretetet. A szeretet és gyűlölet egy anyaméhben született. És mindig együtt is jelentkezik az ember életében. Ez az, amit Freud az érzések ambivalenciájának nevez. W. Stekelnek az a felfogása, hogy a születés ténye már önmagában szeretethiányt jelent, mert megváltoztatta a születés előtti boldog állapotot, s ezért — a gyűlölet a legmélyebb, legelső indulata az embernek. De tudjuk azt, hogy a gyűlölet a félelem kifejezési formája. Azt gyűlöljük, akitől várjuk, de nem kapunk szeretetet.

A kisgyermekben is együtt jelentkezik a félelem a gyűlölettel. A félelem első formája az, amikor a kisgyermek a sötétségben sirni, kiabálni kezd. Nem látja a sötétségben maga körül azokat, akitől szeretetigényének kielégítését várja, — elsősorban az anyát. A félelemnek első megnyilatkozása tehát abból az érzésből született meg, hogy egyedül maradt és így nem kap szeretetet. De az, hogy „egyedül van”, már feltételezi az ÉN-t, az ÉN pedig a fogyatékoság érzését.

De a nevelés később bőven szokott gondoskodni arról, hogy ez a félelmi érzés elmélyüljön és újabb tápot kapjon. Maga a fogyatékosági érzés is ilyen félelemgyűlölet reakciót vált ki. Ehhez járul azután az, hogy a hibás nevelés appellál is erre a félelemre s egész mese-garnitúrát talál ki, amellyel a kisgyermeket megfélemlíti. Ha rossz lesz, eljön a kéményseprő, a rendőr, az ördög, a krampusz, a vasorru bába, stb. és magával visz. Hányszor halljuk az ilyen fenyegetéseket, amelyek mély nyomokat hagynak a gyermek lelkében, — annál is inkább, mert a gyermek elhiszi, hiszen — a nagyok mondják. Különösen vigyázunk kell a gyermek körüli ápoló személyzetre, dadára, nőrszre, pesztonkára stb, akik a gyermek mindenre fogékony fantáziáját

ilyen figurákkal telítik. A mesék is — erről külön is írunk — örök forrásai a gyermeki félelemnek. A gyermek, de a felnőtt is, az azonosítás törvényében egynek érzi magát a hallott, vagy olvasott történetnek testére szabott figurájával. A Piroska és a farkas történetében minden kislány Piroska, Jancsi és Juliska meséjében minden fiú Jancsi és minden kislány Juliska. Ezek a mesék azután tovább élnek a gyermekben és rajtuk keresztül egy olyan világ fenyegeti a gyermek életét, mely állandó rette-géssel tölti el.

A harmadik félelemforrásul a halált szokták megjelölni. Nevelésünk általában óvakodik attól, hogy a gyermeket meg-ismertesse a halállal. De a gyermek tud róla és az a szeretettel ambivalens gyűlölet, amely a gyermekben ott él, már operál is vele. A kislány a legártatlanabbul jegyzi meg: „anyu, ha te meghalsz, akkor én ugy-e ott feködhetek a nagy ágyban, a papa mellett.” A gyermekek álmaiban állandóan visszatérő motívum ez. A biblia korának embere is felismerte a gyermeki léleknek ezt a szeretet-gyűlölet kettősségét. Hiszen a tizparancsolat is leg-főbb parancsá tette a szülők szeretetét, mint a hosszú élet árát. Parancsá tette, — tehát szükség volt rá, tehát az ellenkező-jét kellett feltételezni. Csak azt lehet megparancsolni, amit nem tesznek meg, — csak attól lehet eltiltani, amit különben meg-tesznek.

A halál azonban a maga valóságában, — a megölt állat s fő-képpen az emberi hulla — rettenetes hatással van a gyermekre. Különösen áll ez városi gyermekre, míg a falusiak már korán látják, hogyan ölnek meg egy állatot és félelem nélkül veszik tudomásul.

Bármilyen formában ismeri is meg a kisgyermek a féleimet, akár a meséken, akár pedig a halál megismerésén át, ennek a félelemnek a tartalma mindig azonos: a szeretet elvesztése. Vagy attól fél, hogy mások vonják meg tőle a szeretetüket, vagy attól, hogy ő maga olyan gyenge, tehetetlen, fogyatékos, hogy a szükséges szeretetet — ösztönkielégülést — nem tudja magának megszerezni.

A gyermek azt a félelmét, amely mögött, — amint látjuk, — az ÉN kiszakadása és egyedülvalósága buvik meg, ezek eredőjében pedig a gyermeki fogyatékoság felérzékelése, — valamilyen formában elintézni igyekszik. A klinikai tapasztalat rávilágított arra, hogy minden neurózis mögött egy ilyen gyermek-kori félelem-megrázkódtatás (trauma) húzódik meg, s a neurózis ennek elintézési kísérlete. Feltételezhetjük, hogy a gyermek készen hoz magával egy olyan aparátust, amely ennek a félelemérzésnek elintézésére alkalmas. Ezzel magyarázhatjuk a gyermek oly feltűnő rombolásvágyát, amelynek ösztönformája freudi elnevezésben „Destructionstrieb”, vagy az adleri „Aggressionstrieb”. Ez egyben annak a freudi megfigyelésnek igazolása, hogy amit a gyermek passzive elszenvedni kénytelen, vagy amitől fél, hogy el kell szenvednie, azt cselekedetre változtatja át. Elfogadhatónak látszik, hogy amikor a gyermek összetöri a játékszerét, megnézi, mi van „a baba hasában”, amikor mindent szétép, mindennek a belsejét kutatja — félelmét is lereagálja. Az teljesen mindegy, hogy élő, vagy élettelen tárgy-e az, mert a gyermek számára minden él, mindennek lelke van. Rámutattunk a félelem és a gyűlölet szoros együvértartozására és így megérthetjük azt is, hogy a gyermek igen sok agresszív cselekedetében tulajdonképpen egy nem tudatosított félelem nyilatkozik meg. Ne gondoljunk tehát a gyermek rosszasságára az ilyen agresszióknál, mert ezek mögött többnyire mély félelem érlel egy könnyen kialakulható neurózist. Nem az agressziót, hanem a félelmet kell tehát leszerelni és ennek a leszerelésnek az eszköze, mint azt annyiszor hangoztatjuk: a szeretet.

De nem mindig jut ez a félelem ilyen nyílt formában kifejezésre. Igen sokszor alvás közben nyilatkozik ez meg, éjjeli felriadásokban, felsikoltásokban. Ennek a félelemnek gyakran érthetetlen motivumai vannak. Tudunk esetet, amikor egy kisgyermek a bársonyruhától félt így. Más esetben egy gomb ejtette rémületbe. Az ilyen feltűnő félelmi relációk között természetesen mély összefüggések vannak, amelyek komoly feltárása gyakran már túllépi a szülők nevelési lehetőségeit, s

szakember — gyermekpszichológus — bevonására van szükség. Épp így általános jelenség, hogy a gyermekek az állatoktól félnek. Elfogadhatjuk Watson amerikai pszichológus megállapítását, amelyet a kísérletek egész sora igazol, hogy a gyermek az ismert félelmi megnyilatkozásokat korántsem hozta magával, hanem egyszerűen eltanulta és pedig vagy azzal, hogy tapasztalatai során ez kialakult benne, — például fél a kutyától, mert az a fogával megkarcolta — vagy pedig egyszerűen leutánozta, betanulta környezetének már kész félelmi formáit. Amerikai kísérleti állomásokon egy éves gyermekeknek kigyókat, békát, egereket adtak játszani, a kisgyermekek semmi féle félelmet nem mutattak.

A modern pszichológiának azonban mégis az a feltevése, hogy filogenetikusan az emberiség fejlődése során kialakult bennünk a félelemre való készség. (Urangst.) Érdekes, hogy Watson és az amerikai pszichológiai iskola ennek két formában történő megnyilatkozását tapasztalta: a koponyánk megetti hangtól és az egyensúly elvesztésétől való félelmet.

Nem kétséges, mi vagyunk azok, akik a gyermeket igen sok esetben félni megtanítjuk. A szülők gyermekkorukból igen sok félelmi megnyilatkozást hoztak magukkal; — szinte azt mondhatjuk, mindenki úgy hordja magán egyéni félelmét egész életén át, mint valami pupot. E félelmi formák mögött gyermeki életünk ezer titka rejtőzik. Okokat, összefüggéseket nem tudunk, csak félelmeket, amelyek itt is, ott is megnyilatkoznak. A gyermekeknek gyakran már a kész félelmi megnyilatkozásokat adjuk át, szinte egy külső formát, amelyből azután a kisgyermek a maga egyéni félelmének figuráját önti ki.

A félelem antipolusa — a bátorság. Ma már tudjuk azt, hogy a bátorság is lehet, — sőt többnyire az is, — félelmi reakció: menekülés előre. Ez a félelem nyilatkozik meg például a verekedő gyermek típusában is. Egy öt éves fiucska, aki mindenkinek nekiment, mondotta: „Ha erős lennék, akkor nem kellene verekednem.” Ez a bátorság nem azonos tehát azzal, amit önbizalomnak nevezünk. A szeretet feladata, ennek a valódi,

magabizó bátorságnak a felkeltése. Az a bátorítás, amelyet a gyermek a nevelő szeretetén át kap arra, hogy feladatainak megtud felelni, hogy erre képes és erős, — legyőzője annak a félelemnek, amely a gyermekélet boldog kifejlése elé a nehézségek egyre áttörhetetlenebb gátját emeli.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A büntudat, bűn és büntetés — Van-e „ősi-bűn” és magunkkal hozott büntudat? — Amit a fiu félt és a leány irigyel — A kasztrációs komplexus — Gyermeknek nincs helye a szülők hálósobájában.

Kifejtettük már, hogy a gyermek ösztönéletének kialakulását a társadalom szabályozza. Az ösztönök kiélésében a legfőbb jó az, amikor a társadalmi törvény ezt nem akadályozza, de szabaddá, megengedetté teszi. Legfőbb törekvésünk az, amit az analitikus felfogás „Lust ohne Schuld”-nak nevez; az ösztönnek olyan kiélési lehetősége ez, amelyet nem jelez „bűn”.

A társadalom azonban, s annak reprezentánsa, a magunkban ÉN fölé emelt birói fórum, az „Énfelettes” — szigorúan őrködik ösztöneink tevékenysége felett. Ez természetesen nem mindig sikerül; az ösztön és a társadalom bennünk lezajló összeütközéseiből alakul ki azután az, amit büntudat-nak nevezünk.

A büntudatnak ebben az értelmezésében szociális jelentősége van, hiszen az „Énfelettes” a szocietas bennünk felállított faktora. De a büntudat kialakulását megérthetjük a fogyatékosági érzés adleri értelmezésén át is.

Amint megírtuk: a gyermek beleszületik a társadalomba és fejlődésének menete az, hogy egyre nagyobb társadalmi tevékenységhez jut, egyre önállóbb lesz. A gyermek fogyatékoságának mértékét is az adja meg, mennyire tudja helyét megállani. A gyermek fogyatékosági érzése ezek szerint azt is jelentheti, hogy nem tud a közösségnek épp olyan mértékben adni, mint ahogyan a felnőtt adhat. Ez a magyarázata annak,

hogy egész nevelési rendszerünk a szocietas síkján mozog és az egészséges fejlődés útját is csak ezen jelölhetjük ki. Fontos ez a beállítottság számunkra, mert így kézenfekvő és gyakorlatilag hasznosítható értelmezését kapjuk annak a pszichológiai fogalomnak is, amelyet büntudatnak nevezünk. A régi klasszikus nevelési rendszer tulajdonképpen egy ilyen büntudati apparátus beállítását célozta. A „nem szabad” fogalmát ez a nevelési mód azzal akarja belevinni a gyermek lelki életébe, hogy ezekhez a fogalmakhoz a bűntudatát kapcsolja.

Amíg a bűntudat kialakulását az ösztönök és a társadalom viszonylatában ily könnyű szerrel véljük megmagyarázhatónak, a mély pszichológiai tapasztalat arra az igazoltnak látszó feltevésre jutott, hogy a bűntudat korántsem ebben a társadalmi viszonylatban alakul ki, hanem hozzá tartozik a már születésünkkel magunkkal hozott lelki berendezkedéshez. A társadalom erre a már magunkkal hozott bűntudatra épít csupán, amikor szociális értelmezésben ennek tartalmát ad. A keresztény egyház is feltételezi, hogy bűnnel vert lélekkel jövünk a világra (Ursünde), mint ahogyan ez a gondolat a filozófiában is kifejezésre talált. (Schopenhauer.) A freudi pszichológia magyarázata az, hogy az ősi bűn tartalma az a magunkkal hozott „biológiai tény”, amelyet az Oedipus komplexussal jelez. Ez az ősi, magunkkal hozott bűn az, amely a gyermeki lélek állandó nyugtalanságát idézi elő, egy már magunkkal hozott bűntudatot állít be és ezzel: vágyat — a büntetés után.

Az individuálpszichológia felfogásán át is megmagyarázhatjuk ezt a magunkkal hozott ősi bűntudatot. Ez azzal a társadalmi bűntudattal azonos, hogy tehetetlenségünk, — fogyatékoságunk — folytán nem tudjuk megfelelő erővel és értékkel a közösségből részünket kivenni. Az individuálpszichológia kézikönyvei a fogyatékosági érzés megmagyarázására példakép felhozzák, hogy a kisgyermek nem tudja elérni a kilincset és ez kelti fel benne ezt az érzést. Mennyivel kézenfekvőbb az eddig elmondottak alapján, ha a kilincset, az ajtót a maga társadalmi szerepében fog-

juk fel és így tesszük fel a kérdést: mit akadályoz meg a betett ajtó, — mit nem ér el a gyermek, — mikor nem éri el a kilincset? Az ajtó mögött a gyermek kis társadalma van; a kilincs attól a közösségtől választja el, amely az ajtón túl van. Ha a gyermeket tapasztalata hozzávezette, hogy az ajtó mögött semmi sincsen, akkor megszűnik probléma lenni számára, hogy elérje-e a kilincset, vagy sem.

Ha lelki adottságnak fogadjuk el azt az adleri állítást, hogy a „közösségi-ösztön” biológiai eredetű, úgy ezzel együtt el kell fogadnunk a közösségi ösztön értékelésében a magunkkal hozott büntudat fogalmát, mint egy olyan készséget, amelyen át az ugyancsak a magunkkal hozott tehetetlenség szociális értelmezést kap.

Ezek szerint a büntudat a gyermek lelkében már eredendően megvan és abban a tehetetlenségben, amellyel a világra jön, ezt hozza magával. Ennek a büntudatnak természetesen még nincsen tartalma. De mert tartalom nélkül nem lehet meg, a gyermeki lélek beállítódott arra a bűnre, amely azután már társadalmi törvény formájában nyer előtte reprezentációs alakot. Azt mondhatnók: a büntudat biológiai, a bűn maga: — társadalmi.

A gyermeki lélek kialakulásának legkomplikáltabb és feltétlenül legkényesebb területe ez. Ám tagadhatjuk a modern pszichológiának azt a felfogását, hogy a gyermek magával hozott egy büntudatot, amelynek még nincs tartalma, — a tapasztalat mégis arra utal, hogy a szülők talán csak azért tudják bevinni gyermek lelkébe „a szabad— nem szabadnak”, tehát az ehhez kapcsolódó bűnnek és büntudatnak fogalmát, mert ennek felfogására már teljes érzékenységgel felkészült a gyermeki lélek. Itt ütközik össze azután a két nevelési rendszer: a régi és az új. Az a régi, amely ezt a büntudat-rendszert törekszik minél precízebben beállítani és hasznosítani és a másik, amely épp ellenkezőleg, le akarja győzni ezt a feltételezetten magunkkal hozott büntudatot és helyette a gyermekben azt a magabi-

zást igyekszik kifejleszteni, amellyel elég erősnek érzi magát, hogy a társadalomban megállja a helyét.

A büntudat kérdésének felvetése megint visszavisz bennünket a nemhez való tartozás kérdéséhez. A normálisan fejlődő kisgyermek igen korán tisztában van azzal, hogy fiu-e vagy leány? Miután pedig a nemhez való hozzátartozását a gyermek nemcsak a sexualitás, hanem hatalmi szempontból bírálja el, a fiugyermek genitálóját abban a fogalmazásban értékeli, hogy valami olyannak a birtokában van, ami másnak, a leánynak nincsen meg. A leány viszont úgy érzi, hogy neki hiányzik valamije, hogy megfosztották valamitől. A gyermekek társadalma, amelynek közössége a gyermeki gyengeség, fogyatékoság és tehetetlenség volt, ezzel a felismeréssel válik ketté. A fiugyermekek társadalma így kerül fölébe a lányok gyermeki társadalmának és ezen át lesz nemi szervük hatalmi szimbólummá is.

A primitíven gondolkodó szülők, akik ösztönösen megérzik, hogy a nemi szerv a gyermeknél mennyire hatalmi jelképpé nőtt, gyakran fenyegetik meg azzal, hogy ha rosszak lesznek, akkor „levágják” vagy „elviszi a macska” stb. Nem egy olyan esetről hallunk, amikor a leánygyermeknél úgy szerepel a fiu genitálé hiánya — a kislány irigységgel eltelve úgy érzékeli, hogy neki hiányzik valamije — hogy ez büntetésből van, ő rossz volt, „nem kapott”, vagy „már elvitte a kakas”. Ez a tréfálkozás sokkal sürübben szerepel, mint ahogyan azt hinni lehetne. A freudi pszichológia különben is feltételez a gyermekekben egy olyan félelmet, amely a magával hozott büntudathoz kapcsolódik.

Ez a büntudat ugyanis a bűnben tartalmat, a büntetésben pedig elintézést keres. De ugyanakkor fél is a büntetés-től, amelynek legsúlyosabbja a freudi beállítás szerint: a kasztráció. Ez a kasztrációtól való félelem fenyegetően tölti ki a fiugyermek lelkét. A leányoknál ez a felfogás már egy megtörtént kasztráció félelmével számol, amelynek emléke a nő életében az első menstruációnál, a deflorálásnál és a szülésnél elevenedik újra meg.

Nem feladatunk, hogy elvi vitákba bocsátkozzunk a „kasztrációs komplexus” problémájáról, de minden messzemenő disputa nélkül is nyilvánvaló, hogy a mai társadalomban, amelynek a patriarchális rendszer az alapja, a nemhez való tartozásnak korán megmutatkozó pszichológiai jelentősége van, ami gyakorlatilag arra utal, hogy ne fenyegezzük a fiugyermekeket genitáléjának elvesztésével, mint ahogyan ne keltsük fel a leányban azt az érzést, hogy neki hiányzik az, ami a fiúnak megvan. De ez csak egyik részlete annak az alapvető kérdésnek, hogy a nevelésben mindig is számoljunk ezzel a feltétlenül meglevő büntudatrendszerrel. Valóban nem az a fontos, hogy ezt a gyermek magával hozta-e, vagy csak később fejlesztette benne ki a szocietás. De megvan, mélyen és meghatározóan és amikor a gyermek felszabadításáról beszélünk, akkor a büntudat alól való felszabadítást is értettük. Ennek egyik félreértett módja: a büntetés. A verés, szidás is ilyen elintézési rendszer lehet. De ezzel csak a látszólagos felszabadítás történt, mert az ilyen büntetés nem érinti azt a mély tartalmat, amelynek csak felületes megnyilatkozási formája volt az, amiért büntettünk. Hiszen a gyermek gyakran produkálja a „rosszaságot”, mert a büntetéssel akarja elintézni — tehát a legolcsóbb eszközzel, azt a büntudatot, amelynek valójában nem a büntetés az elintézési formája, hanem annak megértetése és elfogadása, hogy nincs benne bűn, tehát nincs helye a büntudatnak sem. A neurozist is úgy lehet felfogni, mint az önbüntetésnek formáját, tehát a büntudat elintézési módját. A klinikai gyakorlat egyik legfontosabb tevékenysége a büntudat feloldása. A szülők, nevelők induljanak ki abból, hogy a gyermekben valóban lehet egy ilyen magával hozott büntudati érzés, amelynek ellensúlyozója — a szeretet, de ugyanakkor nevelésük alapvető taktikája az legyen, hogy ne keltsenek fel olyan szociális büntudatot, amely alól reálisan fel nem szabadíthatják. Korholás, prédikációk helyett — a reális munka területén való érvényesülés adja meg a gyermek önbi-

zalmát. A büntudatot csak hasznos és aktív tevékenység útján nyert önbizalommal lehet ellensúlyozni.

A büntudat fogalmának kialakulásához még egy másik nagyon kényesnek mondott kérdés is hozzátartozik, amelyet mindjárt a maga pozitív formájában akarunk megfogni. És ez a nevelésnek az a parancsa, hogy — a legsúlyosabb szociális kényszerűségtől eltekintve — a kisgyermek ne aludjék a szülőkkel egy szobában. Az analitikus megismerés azt állítja, hogy minden neurózis mélyén ott van ennek az ősi szcénának gyötrő emléke. A gyermek nem alszik, a gyermek megfigyel, a gyermek mindent tud. De mert számára érthetetlen és megdöbbentő misztérium az, amelynek tanuja, ezt magában elfojtja — nem akarja tudomásul venni — és lelke mélyén megkezdődik a romboló munkáját: a titok. Ne intézzük el ezt a kérdést egy kézlegyintéssel, mert nem tudjuk súlyosabb nevelési parancssal közzévetíteni azt az analitikus tapasztalatot: ne tegyék ki gyermeküket egy olyan lelki megrázkódtatásnak, amelyből ez az ősi büntudat a maga igazolását találja meg a lélek tudattalan mélységében.

A biblia szerint az első emberpár azért üzetett ki a paradicsomból, mert evett a megismerés fájának gyümölcséből. A „megismerés” szó a bibliában és a primitív népek nyelvén egyet jelent ennek az ősi szcénának megjelölésével. Hagyjuk meg a gyermeki lelket abban a paradicsomban, amelyben még nem tudja, milyen gyümölcsöt termelt a megismerés fája.

TIZENHARMADIK FEJEZET

A beszéd jelentősége és kialakulása — A szavak magikus erejéről — A szó erőgyűjtést jelent — A gyermek nem hazudik — A felnőttek igazmondása — Mese és fantázia.

A gyermek beszélni kezd.

Előbb csak azt a hangot rögzíti, melyet szopás közben, vagy azután kis ajkai formáltak ki. Ennek hangutánzója az emlő latin neve, a „m a m m a” szó, — amely a gyermek egyik első szókinése lesz.

Előbb csak a „mammát” tudja jelezni drága gügyögéssel, azután életének legfontosabb tárgyai kapják meg a gyermeki szótár titokzatos szójeleit. Minden szó eredete: valami'yen érzelmi megnyilatkozás. Ez formálja a hangot és ez változtatja át a hangok szelid, vagy harcos egymásutánját — szavakká. Már ki is alakul a kisgyermeki szótár. A szülők új nyelvet tanultak meg, gyermekük első önálló szellemi tevékenységének produktumait.

A szavaknak csodálatos hatalmuk van. Kimondunk egy szót és teljesedésbe megy valami. Jelt adunk valamiről és megértik. Abból a káoszból, amelyben összefolyt minden, mi a kisgyermek életét megjelezte, megszületik az első gondolat, az első fogalom, az első szójel. „A gondolkodás hangtalan beszéd” — írja Watson, amerikai pszichológus és a szavak ereje az, ami rendet teremt a rendetlenségben és kialakítja az emberi gondolkodás formáit. Csak az létezik számunkra, amire már szavunk is van, vagy legalább is hanggal ki tudjuk fejezni. Ha nem kapjuk készen hozzá a megjelölést, megcsináljuk magunk és a kisgyermek, aki roppant belső feszültséggel áll szemben az ismeretlen, gondolatokba nem formált, tehát szavakkal meg nem jelzett világgal, megkezdi heroikus tevékenységét, amellyel abból, amit csak érzélem jelzett, — világot teremt. A szavak erejében csodálatos változás megy végbe a gyermek lelkében. Mi

addig érzélem volt, az most szóvá lesz és leszakad róla. Eddig csak érezte azt, hogy mi minden füzte ahhoz, aki tejével táplálta, gondoskodott róla, a legtöbb szeretetet adta számára. Most kimondja: „mamamam” és ez a szó önálló valakivé lesz, valami idegenné, amely mégis az övé, egy érzéssé, amely benne volt és most, hogy kimondotta, mégis a másé. Nem véletlen, hogy az első nyelv, amit megtanulunk, „anya”-nyelv. Előbb csak néhány gügyögő hang, de már ezzel is jó eljátszani. A száj üzen a fülnek és mintha ennek az üzenésnek mágikus ereje volna. Azután a gügyögő hangok formát kapnak, a tárgyhoz hozzátartozik a hang, a szó — és a szó már az időt is jelenti. Éreztem valamit, kimondottam, időbelivé tettem. Az érzés szóvá formálódott, hogy így megmaradhasson. Elmondhatom többször is és mindig ugyanazt jelenti. A múlt időt is legyőzöm ezzel.

De a szavak már szólnak is valakihez. Így indul meg a gyermek emberi útja a hangon és a szavakon keresztül a szocietásba. Minden szónak külön jelentősége, külön értéke van. Minden szó teljes elevenséggel egy érzelmi megnyilatkozást jelez, amely még nem kopott le, még nem lett üres sablonná. A szavak még sok örömet fognak okozni. De sok bánatot is.

A gyermek hihetetlen mohósággal építi ki beszédét. Elképzelhetetlen friss szellemi munka az, amellyel a gyermeki beszéd kialakul s ezzel a gyermek érzelmi világa kiterjeszkedik. Mindent tudni akar és a tudás a szót jelenti. S kihez fordulna máshoz, mint közvetlen környezetéhez és elsősorban a szüleihez.

A szó meghódítása erőgyűjtést is jelent. A kisgyermek a maga tehetetlenségét véli a szavak erejével legyőzhetni. Fantáziája dolgozni kezd, — de figyeljük meg: ez a fantázia elsősorban a beszéden át nyilatkozik meg. Új világokat épít a szavakon keresztül és mert a szavaknak élő valósága van, ez a fantáziavilág is: élő valóság. A kisgyermek színes fantáziavilágban él, amelynek a felnőttek mértékével nincs meg a realitása. De már beszéltünk arról, hogy a kisgyermek gondolko-

dása sem azonos a felnőtt gondolkodásával. A kisgyermek „praelogikusan” gondolkodik, úgy, ahogy a primitív népek. A felnőtt csak álmában tud már így gondolkodni. A gyermek ennek a praelogikus gondolkodásnak kifejezésére a reális élet szavait használja fel és ez az oka annak, hogy olyan gyakran hisszük azt: a kisgyermek „hazudik”. Pedig nem így van: csak a szavaknak van más jelentőségük, elképzelhetetlen gazdagságuk. Ha egy kisgyermek fadarabot vesz elő és azzal játszik, akkor, — ha ki is tudja mondani azt a szót: fa, e mögött fantáziája végtelen lehetőségeket rajzol ki. Ez a fa, — ő maga, de ugyanakkor az egyik percben vasut, a másik pillanatban hajó, élőlény, most itt van vele, a másik pillanatban valahol messzi máshol, nincs idő és tér, amely korlátozza, mert az idő és a tér őbenne a végtelenségbe terjeszkedik ki. A gyermeki kornak ez a fantáziavilága csak lassan sűrűsödik össze, alvasodik meg, hogy az élet realitása legyen belőle, hogy elfakuljon és a mindennapi szürke életünk jelzésévé váljék. De addig, — a gyermeki szó kivirágzik és ezer szinnel, ezer érzéssel ragyog.

Tulajdonképpen a szavak állandó összeütközést jelentenek a felnőttek és a gyermek között. A felnőtt mond valamit. De mi minden más, csodálatos világ, amit ugyanaz a szó a gyermek számára jelent. A felnőtt azt mondja: kávé. A gyermek számára ez egész mesevilág, amelyben mindenki benne van, mindenki szerepel. De amilyen gyors a gyermek szókincsének kitágulása, a beszéd kialakulása, épp olyan határozott az a folyamat is, amely a szavak tér és időbeli jelentőségét leszűkíti. Nehéz lemondás ez a gyermek számára, egy újjá való születés a szavakon át, de lassan mégis bekövetkezik az a kompromisszum a gyermek és a felnőttek világa között, amikor ugyanazon szó alatt megközelítően ugyanazt értik. De csak megközelítően, mert minden szónak mindenki számára más értéke van, amit a gyermekkor, az anyanyelv-kora formált ki. Valójában szavakon át sohase érthetjük meg teljesen egymást. Csak a mögöttük lévő érzelmek közelíthetik egymást tétován meg.

A végső szókonklúziónak maradt értelemben azonban a

gyermeknek mégsem szabad csalódní, ami azt jelenti: mindig igazat kell mondani ebben a végső és egyszerű értelemben.

A gyermek kérdez és a kérdésére választ vár. Csak reális választ, mert az irreálisat saját maga tudja megadni magának praelogikus világának gazdagságában. Nincs kérdés, amelyre ne lehetne választ adni. Természetesen csak arra és csak annyit, amennyit kérdez. Amint jeleztük, a gyermek tudnívágyása megett az a nagyszerű akarat van, hogy tehetetlenségét ezzel legyőzze. Már most, ha a szülő idegesen utasítja el magától, kérdezősködő gyermekét, sőt még hozzáteszi: „te még kicsi vagy, neked még nem kell mindent tudni, ezt te amúgy sem érted meg”, úgy a helyett, hogy fogyatékosági érzését a leg-helyesebb úton, a pozitív tudás irányában kompenzálná, vezetné le a gyermek, olyan választ kapott, amely még jobban alámozza azt a bizonytalanságot, tehetetlenséget, amelyet gyermeki voltán át a szükségésnél súlyosabban érzékel fel.

Ha a gyermeknek mindig megadjuk a nyugodt választ, akkor nagy mértékben elősegítettük nemcsak szellemi, de lelki fejlődését is. Előfordulhat persze az is, hogy ha valamit kérdez, őszintén azt mondjuk rá, „erre nem tudok felelni, ezt én nem tudom, de megnézhetjük egy könyvben, megkérdezhettük együtt X. bácsitól”. Tudjuk, nehéz a szülőknek bevállalni a gyermek előtt, hogy: „ő sem” tud mindent. A gyermek lelki-világában a szülő mindenható és mindentudó és bizony ezt a szerepet legtöbbje szívesen is vállalja. Ha már elejétől kezdve leépíti a szülő ezt a szituációt és a gyermek szemében tudatosan a realitás vonalára szállítja le a maga értékét, — erre előbb vagy utóbb úgyis rájön a gyermek — úgy már igen korán hozzásegíti ahhoz, hogy a szülei viszonyból egy teljes értékű bizalmas baráti helyzet alakuljon ki.

Ott, ahol ez a baráti helyzet kialakul, aligha kerülhet a sor arra, hogy a gyermek a folytonos kérdezősködésekét a maga fiktív céljainak szolgálatába állítsa. Az „agyonkérdező” gyermeknél azt tétélezhetjük fel, hogy egyfelől ő akar a kérdésesken át érvényesülni, — „annyit érek, amennyit kérdezek”, —

másfelől így akarja a szülőket magának lekötöni. A folytonos kérdezősködés mögött gyakran tulajdonképpen az az egyetlen kérdés áll, amelyet nyíltan feltenni nem mer; — ez a kérdés pedig: hogy születik a gyermek?

Megértjük a szülők helyzetét is: nagyon nehéz a gyermek minden kérdésére türelmesen válaszolni. Igen sűrűn tapasztaljuk azt, hogy a szülő úgy érzi, „agyongyötrik a kérdésekkel” és egy türelmetlen gesztussal leinti a gyermeket. Ne szoktassuk le a gyermeket arról, hogy kérdezősködjék, mert — egy egész életre szoktatjuk le erről. Már pedig az az ember, aki olyan tehetetlennek érzi magát, hogy „már kérdezni sem tud”, az élet legszerencsétlenebb figurái közé tartozik.

De nemcsak arról van szó, hogy a gyermek kérdéseire mindig megadjuk a választ. De arról is, hogy ez a válasz igaz legyen, az élet mindennapi területén épp úgy, mint a „nagy kérdésekben”. Ehhez természetesen megfontoltságra és nagy önuralomra van szükség. De soha — soha ne hazudjunk a gyermeknek. Sem azzal, hogy hamis választ adunk a kérdésére, de azzal sem, hogy elhárítjuk magunktól a válaszadást. A gyermek kérdés lehet sokszor nagyon kellemetlen, kényes, fájó sebet, keserű szituációt érintő. De ekkor is mindig meg kell adni a választ, lehetőleg minden affektustól mentesen, józanul és szeretettel, természetesen mindig a gyermek vonalán.

Mi, felnőttek, nem tudjuk, hogy hol van az a határ, ameddig a gyermek „mindent” tudhat. De ebben nem mi, felnőttek, hanem maga a gyermek a kompetens. Amit a gyermek tudni akar, arra érett is. Természetesen tudnunk kell a mértéket, amelyet a gyermek saját magának a kérdés feltevésével megszabott.

Későbbi speciális tapasztalat: a szavakon át hazudni is lehet. A szavak mögött nem mindig ugyanaz az érzelem bujik meg, amely a gyermeki lélek kialakulási korszakában megszülte azokat. De a gyermeki szó még mindenható, — mágikus, — hiszen az egész világot jelenti. A gyermeki szó még csak arra jó, hogy utat

találjon és hidat verjen a közösség felé, de nem arra, hogy az érzelmeiket és a gondolatokat eltakarja.

A gyermeki lélek nagy megrázkódtatása akkor kezdődik, amikor a szó csalódást kezd jelenteni számára. Amikor rájön arra, hogy a szülői szavaknak más jelentősége van, mint ahogyan ő azt világgá építette ki magának. A gyermek végtelesen bizakodással bizik a saját szavaiban és a mások szavaiban is. A nagy tragédia, az élettől való elfordulás akkor indul meg, amikor egy véletlen rávezeti, hogy a szavak igazsága nem azonos lelkének finoman kialakuló, megrezdülő igazságaival. Nincs érzékenyebb területe a gyermeki léleknek, mint az, amely a szavakhoz fűződik. Minden szónak önálló élete, önálló értéke van. A szavakat meg lehet ölni, az értékeket le lehet rombolni.

Ezt nagyon köznapi nyelven úgy mondják: h a z u g s á g. Őrizzük meg a gyermek lelkében a szavaknak eredendő igazságát a lehető leghosszabb ideig. Az a szülő, aki meg akarja magának tartani gyermekét és ami talán még fontosabb: meg akarja magát tartani gyermeke számára, óva vigyázzon arra, hogy szavai mindig egyenértékűek legyenek. Jaj annak a gyermeknek, aki rájön arra, hogy nem bízhat meg feltétlenül a szülő szavában, a szóban egyáltalán.

Ezzel eljutottunk a mese kérdéséhez is. A mesét a felnőttek valójában a maguk számára találták ki, — nem pedig a gyermek számára. A mese tulajdonképpen a népi lélek kiélési formája a fantázia területén és ha annyi hasonlóság is van a gyermeki gondolkodás és a primitív népek gondolkodása között, a felnőttek által elmondott mese ebbe nem tartozik bele. A gyermek amugy is mesél magának s ez rendben is van. Hiba volna a gyermek mesélőkészségét, fantáziagazdagságát felfokozni, mert ez igen könnyen olyan menekülést jelenthet az élet realitása elől, amely jobban elmélyíti a gyermek bátortalan-ságát. A felnőttek által elmondott mesék nem azonosak a gyermek eredeti fantáziavilágával, hanem egy új fantáziaterületet állítanak be. Ezen a területen, — mint ahogyan azt a pszichanalitikus mesekritika kimutatja, olyan affektusok szimbólu-

mait találjuk meg, amelyek valóban nem alkalmasak a gyermek egészséges lelkiületének kifejlesztésére. Emlékezzünk például a Piroska és a farkas meséjére, mennyi brutális kegyetlenség van benne. A mesék csak úgy hemzsegnek a borzalmas cselekedetektől, boszorkányoktól, ördögöktől, gonosz lelkektől, amelyek mindegyike résen áll arra, hogy a gyermek lelkét is birtokába vegye. Elképzelhetetlen az a sok ártás, amelyet ezek a mesék a gyermek lelki fejlődésében okoznak. A gyermeki félelemnek örök és mesterséges forrásai ezek. Nem véletlenség, hogy különösen a háztartási alkalmazottak látják el bőven ilyen mesékkal a gyermekeket. Nem lenne nehéz ennek okára rájönni. Ezek a nehézsorsu, a család körén belül élő és mindig családon kívülálló emberek számára a mese valóban menekülést jelent a mindennapi élet robotjából. És annak is megvan a magyarázata, hogy a gyermekek olyan szívesen hallgatnak mesét, sőt még a borzalmak meghallgatásában is gyönyörűségük telik. Ezek a mesék sztimuláló szerek a gyermek fantáziájának felfokozására és bő alkalmat nyújtanak, hogy azok az ösztönök, amelyek a nevelés folytán elfojtásra ítéltettek, a meséken keresztül mégis, ha másképen, tehát átalakított formában is, kiélésre találjanak, amit úgy kell érteni, hogy a mese mindig azonosítást is jelent.

Ne mondjunk hát mesét a gyermekeknek? Erőszakosan, ridegen zárjuk el fantáziájának zsilipjeit és szorítsuk be kis gyermeki lelkét, amely finoman, gázszerűen mindent be akar tölteni, a realitás szűk edényébe? A gyermekpszichológia e kérdésben még nem jutott egységes felfogásra. A mi tapasztalásunk az, hogy nem szabad a gyermek fantáziáját mesterségesen lekötönni. De azt látjuk, hogy ezt a fantáziát egy olyan területre lehet átvinni, amelyben szabadon kiélheti magát anélkül, hogy ez ártalmas lenne. Hagyjuk meg a mesét tehát a gyermekeknek, de igyekezzünk egybekapcsolni a gyermeki lélek tudásszomjával. Egy egyszerű példa: a kabátgomb. Milyen csodálatos mesét lehet kitalálni arról, hogyan is lett a tehén szarvának szarujából — gomb. Milyen csodálatos utakat járhatnak

be a gyermekkel együtt. Vegyünk bármilyen tárgyat a kezünkbe és íme, szebbnél szebb mese az, amit ahhoz fűzhetünk. És felvonultathatjuk az egész élő világot, a kis barátokat, állatokat és növényeket és mind belefér ezekbe a mesékbe, amelyekben szabadon kiélheti magát a gyermeki fantázia és mégsem jelent menekülést a realitás elől, mert magát az életet jelenti, s a gyermek számára ez a legnagyobb, legizgatóbb ismeretlen.

A mese sohse legyen a — mi mesénk. Ne mi meséljünk, hanem a gyermek meséljen nekünk. Vagy legalább is, — együttesen, abban az értelemben is, hogy az ilyen reális mese hőségül a gyermeket tegyük meg, hogy így élményszerű jelleget kapjon a történet. Minden gyermek hajlamos arra, hogy a mesét megjátsza — tehát játékká, történéssé alakítsa át. Így lehet a mesét e megjátszás útján a realitás értékévé tenni.

A tudatos hazugság és a mesefantázia találkozása: a gólyamese. A tudatos hazugságé, mert nem azért mondjuk el, hogy mesét mondjunk, hanem, hogy eltagadjuk vele az igazságot, tudatosan hazug magyarázatot adjunk a gyermek születéséről. De a gólyamese mégis csak mese és mint ilyen, épp olyan, mint a többi. Ma már tudjuk, az analitikus mesemagyarázat világosan felfedte rejtett tartalmát, hogy a gólyamese nem más, mint a szülés misztériumának szimbólumokkal való elbeszélése. A gólyamesével felvetődik az a nagy kérdés, amely a mai szülőket annyira foglalkoztatja: a felvilágosítás kérdése, amiről természetesen külön írunk. Itt csak arra akarunk rámutatni, hogy a gólyamese rendszerének legsúlyosabb következménye az, hogy a gyermek, aki előbb vagy utóbb mégis csak megtudja születésének titkát, ezen át arra a keserű tapasztalatra jut: mégis becsapták, mégsem mondták meg az igazat.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

A játék jelentősége — Játékos munka — munkás játék — A jó játékszer — A realitás útja: a munka értékelése — A pénz megismerése — A gyermek: munkatársunk!

Figyeljük meg, ahogy a gyermek eljátszik a szavakkal. Előbb csak gögicsél, a saját hangját élvezi, azután már szavakat mond egymásután, látszólag minden cél és értelem nélkül: játszik.

A játék funkcionális jelentősége, hogy a gyermek számára olyan kielézési forma, amelyben nem érzi gyengeségét, amelyben az történik és úgy, ahogy parancsolja, ahogy akarja. Ráül a székre. Hopp! hajó és beutazza vele életének kis fantáziavilágát. De a másik pillanatban ágyacska a szék, ahol képzelt babáját babusgatja. Azután meg autó, villanyos, vonat. És közben ő is a legkülönösebb szerepeket éli át, ő a mama, ki a babát gondozza, ő a kalauz bácsi, ő a mozdonyvezető, ő minden. A gyermeki játék — a gyermek valóságos élete. Így is kell felfogni és meg kell hagyni teljességében a gyermek számára. Minden más, ami a játékon kívül van: összeütközést jelent. Összeütközést a realitással, a külső világgal, a gyermeki tehetlenség harcát a felnőttek valóságával. De a játék: a gyermeki lélek korlátlan területe.

A játék pszichológiájával már igen sokan foglalkoztak. Az egyik pszichológiai irányzat a játékban felkészülést lát a lét-fenntartás harcára. Így játszik a kis macska a gombolyag cérnával és így játszik a gyermek is. Adler szerint a játék már az elkövetkező élet tréningjét jelenti. A gyermek különböző szituációkba és különböző feladatokba képzeletileg magát bele és már gyakorolja is, miképpen és hogyan kell viselkednie. A freudi iskola a játékban a más formában le nem vezethető ösztönök könnyű és kellemes szublimálási lehetőséget látja, a léleknek azt a szelepét, amelyen át a fölös, reális formában ki nem élhető

energiák mégis felszabadulhatnak, való tevékenységgé változhatnak át.

A játéknak két elmaradhatatlan eleme van: az egyik az, hogy mindig örömforrás (Karl Gross megállapítása); a másik az, hogy ritmus van benne (Wexberg). Ez a ritmus az, ami azután a játékból kialakítja a — sportot (a testtel való játékot) — és a dalt, a zenét (a hanggal való játékot). A primitív népek játékát a test és hang egybekapcsolásának ritmikus öröme adja meg.

Elfogadhatónak látszik az a felfogás, amely a játék és a munka fogalmát összekapcsolja. A munka alatt természetesen nem bér munkát, hanem az individuum kiélési formáját értjük. Messze vezetne annak megvitatása, hogy a munka valóban ösztönös tevékenység-e, vagy pedig csak társadalmi szükségyszerűség, az ösztönöknek kényszerű szublimálási formája.

A gyermeki játék megfigyelése arra mutat rá, hogy számára ez a két fogalom egybeesik. Minden munka, — amellyel megbizzuk, játékos öröm, ezzel egyazon kiélési forma. És ez egyben kitünő lehetőségeket nyújt számunkra arra, hogy a gyermeket igazi valóságában megismerjük. Figyeljük meg észrevétlenül játék (vagy „munka”) közben. Némi pszichológiai érzékkel sok mindent megtudunk róla, lelke legmélyén megismerhetjük. Kisgyermekes pszichés kezelése játékuk megfigyelésén és az együttes játék során történik.

A gyakorlat ma már az egész vonalon felhasználja a játékról szerzett tapasztalatait, s összekapcsolja a játékot és a munkát. Ide tartozik a játékszerek kérdése is. Ma már tudjuk, hogy a játékszerek közül a gyermek leginkább azoknak örül, amelyeket munkaeszközként használhat fel, az u. n. technikai játékoknak. Sőt még nagyobb örömet okoz az a játékszer, amely csak alkatrészekből áll, úgy hogy fantáziáját és munkakedvét egybekapcsolhatja. A legteljesebb kiélési forma azonban, ha a gyermekkel együtt magunk „fabrikálunk” valamit, hogy azután ő is megcsinálja. A legszebb alvó-baba sem ér fel annak a fadarabnak szépségével, amelyet együtt, — vagy egyedül ő

faragott meg, rajzolta rá az arcot, öltöztette fel. „Kés, villa, olló — gyermek kezébe való.”

Bizzuk meg tehát a kisgyermeket a lehető legkisebb kortól kezdve, ahogy csak erre képes, — reális feladatok elvégzésével: munkával. Legyen ez a feladat a legjelentéktelenebb is, de a gyermek boldogan fog hozzá és számunkra jól hasznosítható lehetőséget ad arra, hogy dicsérjük, bátorítsuk. Amint mondtuk: a játék és a munka között a gyermeki lélek nem tesz különbséget. A kettő azonos abban a feladatában, hogy módot ad a gyermek fogvatékossági érzésének aktiv tevékenységi formájában való legyőzésére. De ha a játék területét rávisszük az élet reális sikjára, vagy ha a gyermeki munkát játékká tesszük, — a kettő végeredményében azonos, — úgy ennek révén megtaláljuk az utat arra is, hogy a gyermek érvényesülési vágyát a közösség irányában vezessük le. A kislány, aki kis portörölővel tipeg a mama körül és „port töröl”, — bizony már társadalmi tevékenységet végzett, már adott valamit a szociétásnak. Ha a legkisebb kortól kezdve a gyermeket játékában is erre a játékos munkaterületre állítjuk be, úgy számára nagy szórakozást, pompás kiélési lehetőséget, de ugyanakkor reális utmutatást is nyújtunk.

Az a tapasztalatunk, hogy a legjobb nevelő eszköz, tehát a legjobb mód, hogy a gyermek fogvatékosságát magára és a közösségre nézve hasznosan tudja ellensúlyozni: a munka. Ne féltsük a gyermeki kor gondatlanságát a munkától. Ismételjük, munka alatt nem kényszerűséget, de játékos kiélési formát értünk. A kényszerűséget majd az élet fogja diktálni és az idő meghozza a nélkülözhetetlen átmenetet is.

Ennek az átmenetnek megteremtéséhez, tehát a munka tudatosításához hozzátartozik a gyermeki gondolkodásnak új fogalmi irányba való beállítása. És ez: a munkának értéke van, még helyesebben az: hogy a munka értékelésében a gyermek saját maga értékelését is megtalálhatja. Természetesen előbb még csak játék volt a munka, de már most sem szabad elmulasztani, hogy ezért megkapja a nyugodt, nem tultengő, nem tul-

hangos, de elmaradhatatlan dicséretet, talán csak annyit: ügyes vagy, jól csináltad. Később már tudatosítani lehet a gyermekben azt is, hogy az ő játékos munkája: segítség, komoly érték. „Köszönöm, hogy helyettem megcsináltad, én se csinálhattam volna meg másképp.” Nem tudunk elképzelni semmit, mi a gyermek helyes irányba vitt önérzetét, magabizását jobban erősítené ennél. De később már pozitív értékke lehet tenni ezt a segítségnyújtást és a gyermeket beállíthatjuk az életnek abba a realitásába, aminek pénz a neve. Az életben alig van fontosabb viszonylat, mint a munka és annak értéke közötti. A régi nevelési felfogás félve kerülte még csak a lehetőségét is annak, hogy ennek a realitásnak felismerése eljusson a gyermekhez, hogy tisztába jöjjön a pénz érthetetlen fogalmával és a munka jelentőségével. A gyermek szemében a pénz értéktelen valami. Ha a kisgyermeknek pénzt adunk oda, hogy ő fizesse ki a vásárolt cukorkát, akkor az a tapasztalatunk, hogy a gyermek úgy fogja fel, hogy ő most ajándékot adott a bácsinak, mint ahogyan amit kapott, az is ajándék. Nem egyszer tapasztaljuk azt is, hogy a gyermekeknek ez a végtelenül kedves — de nem reális — beállítottsága tabuként megmarad és jóval később, már iskolás korukban sincs fogalmuk a pénz jelentőségéről és értékéről.

Természetesen, kissé merev még az a keret, amelybe a mai gyermek beilleszkezhethet. Még mindig fennáll az az alapvető kérdés: őrizzük-e meg a gyermeket minél hosszabb ideig a maga világában és ne engedjük közelébe férközni az élet realitását? A későbbi gyermekkor sok keserű tapasztalatából meritjük azt a meggyőződésünket, hogy a gyermek előtt ne takarjuk el az élet valóságát, ami természetesen ne jelentsen megterhelést és elriasztást. Nem szükséges például a gyermeket, ha valamit kér, azzal visszautasítani, hogy ráförmödjünk és oktalan kifogást mondunk: miért nem vesszük meg neki azt, amire vágyik. Nyugodtan megmondhatjuk a valóságot: „nincs pénz reá”. Persze eleinte egy kissé levegőbe lógó fogalom ez, de rajta keresztül rávezethetjük a gyermeket arra, hogy azt, amit kíván,

esetleg ő maga is megszerezheti, megvásárolhatja és pedig — munka útján, amelynek értéke van. A lényeg az, hogy a gyermek megélje a munka és a munka értékének fogalmát.

Természetesen a gyermek kora, fejlődésének mértéke határozza meg, hogy milyen „munkát” lehet rábizni, mibe lehet bevonni. E kérdés elbírálásánál inkább az optimista álláspontot foglalják el a szülők, inkább becsülik túl egy kissé a gyermek képességeit, anélkül azonban, hogy elvesztenék türelmüket. Ha a gyermeknek nem sikerült valami, ez ne váljék kudarcná, de álljanak mellé bátorítással, hogy újra kezdje. Természetesen ki-méljük meg a gyermeket olyan vállalkozásoktól, amelyeknek már eleve nem tud megfelelni. De ez nem jelenti azt sem, hogy a magunk tapasztalatát parancsoljuk rá. Próbálkozzék bátran, de ha nem sikerül, álljunk mellé bátorító szóval, hogy ne érezze: vereséget szenvedett.

A szülők, nevelők gyakran vágnak elébe a gyermek kísérletezésének azzal, hogy kijelentik: „te még kicsi vagy, te ezt még nem tudod megcsinálni”. A jobbik eset az, ha a gyermek saját maga akar meggyőződni, hogy vajjon úgy van-e? — és mégis megpróbálja. Mert a rosszabbik az, ha már bizalmatlanná tettük saját képességei iránt és elég egy szavunk arra, hogy ne merjen valamit megtenni, mert nem bizik magában. Ha tehát a gyermek mégis a jobbik esetet választja, megpróbálkozik vele és nem sikerül, — úgy a szülő részéről csak oktalán dölyf lenne ezt az alkalmat arra felhasználni, hogy a gyermek előtt bebizonyítsa: ő az okosabb, ő a bölcsőbb. A „lám megmondtam” — ilyenkor azt jelenti, hogy a szülő úgy érzi: diadalmaskodott és beigazolta, hogy mennyivel okosabb, mint a gyermeke. A gyermek számára természetesen az egész mást jelent: egy olyan vereség igazolását, melyet már ugyanis keserűen felérezett.

A legszebb ajándék, amit a szülő a gyermekének adhat: az a magabizás, amelynek a reális mértékét akkor kezdtük kialakítani, amikor már egész kicsi korában, a még alig járni tudó gyermeket magunk mellé vettük és ha még csak játékból csupán: de már egy kissé munkatársunknak tekintettük.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

A nemi felvilágosítás kérdése és technikája — A gólyamese az anyaság megtagadását jelenti és a férfiak találták ki — A gyermek három nehéz kérdése — Meztelenség és szemérem

Amikor tapasztalataink arra vezetnek, hogy a szülők hálósobájában nincs helye a gyermeknek, — még korántsem foglaltunk állást a „nemi felvilágosítás” kérdésében. Rámutattunk már arra, hogy a gólyamese-megoldást már csak azért sem fogadhatjuk el, mert ezen keresztül előbb vagy utóbb a gyermek rájön arra, hogy a felnőttek nem mondtak igazat, becsapták. Már pedig a becsapottságnak ez az érzése még akkor is károsabb hatásu, ha a gyermek felvilágosítását sürgősségtelennek, vagy helytelennek tartjuk.

Ma már a legtöbb anya rájött arra, hogy sokkal jobb, ha a gyermek tőle tudja meg, hogyan jött a világra, mintha a cselédszobában, vagy társaitól kap erre misztikus felvilágosításokat. Persze ez kényes állásfoglalás, egy nehéz feladat vállalását jelenti, — amikor a gólyamesének éppen az volt az előnyös oldala, hogy a gyermek kíváncsiságát, — legalább a mama úgy hitte, — könnyen, sablonos mesével ki tudta elégíteni.

De maradjunk még meg egy kissé a gólyamesénél. Azt állítjuk, hogy a gólyamesét — a férfiak találták ki. Gondolkozunk egy kissé. A nőnek legfontosabb, legmagasztosabb funkcionális tevékenysége, hogy gondoskodik a faj fenntartásáról és világra hozza gyermekét. A női léleknek milyen elnyomorodását jelenti az a felfogás, amely ezt a nagyszerű funkciót egyszerűen eltagadja, sőt annyira értéktelenné teszi, hogy a gólyára, erre a közömbös madárra hárítja át. Valóban, a férfiak társadalma kétségbeejtően romboló munkát végzett a női lélekben, amikor annyi fogyatékossgal telítette meg, hogy ime, az anya a saját gyermeke előtt letagadja, hogy a szíve alatt hordotta, ő hozta a világra és feltárlja — a gólyamesét.

A nő a gólyamesével saját magát alázza le, mert az anyaságát tagadja meg. Nem csupán a gyermek, de elsősorban az anyák társadalma kedvéért kell végre valahára eltűnnie a gólyamesének. A nők csak akkor szabadithatják fel magukat, ha megszabadították anyaságukat ezeknek a gólyameséknek minden emlékeitől, ha többé nem érzik magukat lélekben oly torzzá-nyomorítottak, hogy el kell tagadniok saját gyermekük előtt az anyaság funkcióját. Csak szabad anya nevelheti szabad emberré gyermekét, már pedig a gólyamesét mesélő anya — sajnos — még rabszolgalelek, tehát: rossz nevelő.

De épp ilyen rossz nevelő az az anya is, aki egy szép napon „felvilágosítja” gyermekét. Mert minden ilyen rendszerű „felvilágosítás” annak bizonyítéka, hogy a gyermek számára problémává lett valami, aminek — sohse lett volna szabad, hogy probléma legyen. És ez: hogyan jött a világra? Ott, ahol már „felvilágosításra” van szükség, ahol tehát egy adott, vagy keregett alkalommal elővesszük a gyermeket és ellátjuk a szükséges tudnivalókkal, — ott már legfeljebb korrekcióról lehet szó.

Nem szabad tehát, hogy arra sor kerülhessen: a gyermeket fel kell világosítani. Sohse szabad a gyermek előtt kétségessé tenni, hogy anyja a testében hordta és a világra szülte. Tapasztalatunk az, hogy a gyermek minden magyarázatot, amelyet idejében kap meg, tehát szellemi fejlődése legelején, különösebb emóciók nélkül vesz tudomásul. Még egy darabig foglalkoztatja, de azután épp oly egyszerűséggel raktározza el ismereteinek tárházába, mint kis élete megismerésének annyi más kérdését.

Általában a kisgyermek igen könnyen veszi tudomásul azt a tényt, hogy ő még olyan aprócska és tehetetlen volt, hogy önálló lényként megélni nem tudott, az anyukája ezalatt annyira gondját viselte, hogy a saját testében hordta, így ápolta, így gondozta.

E kérdések megoldásának „technikájában” mindenekelőtt szeretnénk arra rámutatni, hogy ezeket a problémákat a maguk teljes egyszerűségében kell felfogni. Fontos az, hogy a mama ne

jöjjön zavarba, ne piruljon el, hanem igen higgadtan igyekezzék megfelelni a gyermek kérdéseire. Épp olyan hibás a gólyamese, mint az a „modern” felvilágosító szisztéma, amely valóságos „hőskölteményt” csinál abból, hogy az anya szíve alatt hordta a gyermekét. Minél egyszerűbb és minél közvetlenebb módon történik e kérdés tárgyalása — mint a természet világának egyik jelensége, a kismacska, kiskutya példája — annál kevésbé jelent olyan problémát a gyermek számára, amelyen fennakadhat. Ez az egyik szempont. A másik az, hogy az anya egy ál-modernség hatása alatt ne akarjon „felvilágosítani”. A gólyamese helyett ne adjon le egy hosszú és fellengzős történetet, de szigorúan alkalmazkodjék a gyermekhez, annak érdeklődési területéhez. Csak arra kell tehát felelni, amit a gyermek kérdez és semmivel sem többet, mint amennyit tudni akar.

A tapasztalatunk az, hogy a gyermek érdeklődésének sorrendje a következő:

hol voltam, mielőtt világra jöttem volna;

hogyan kerültem onnan a világra;

hogyan kerültem oda, ahonnan megszülettem?

Amint mondtuk, a kisgyermek minden további nélkül tudomásul veszi, hogy megszületése előtt az anyja „hasában” volt. Kistestvérek megszületése vagy más alkalom során könnyű lehetőség nyílik a mamának arra, hogy ezt a kérdést napirendre hozza, anélkül természetesen, hogy a tendencia észrevehető lenne. Ezután teljesen rá kell bízni magát arra, hogy a gyermek mikor teszi fel és milyen formában a második kérdést a szülésre vonatkozólag. Erre is nagyon higgadtan és egyszerűen kell a választ megadni a valóságnak megfelelően: az anya testén kinyílik egy nyílás, mely azután megint láthatatlanul kicsi lesz. A nehéz problémát a harmadik kérdés okozza. Tulajdonképpen itt az a kérdés, hogy a gyermek felvilágosítást kapjon az apa szerepéről, magáról a nemi aktusról. A gyermek előtt ugyanis az apa fiziológiai szerepe teljesen ismeretlen. Még mindig van-

nak olyan primitív népek — Malinowsky, az oxfordi egyetem tanára számolt be ezek életéről — amelyek annyira gyermeki korukat élik, hogy nem tudják: a nemi aktus és a gyermek megszületése között valamilyen kapcsolat van. Az ősök szelleme az, amely megszállja és megtermékenyíti a nőt, így születik meg a gyermek. A kisgyermek számára is teljesen érthetetlen lenne az apa szerepeltetése. Helyesnek látszik tehát az a felfogásunk, hogy a megtermékenyítés lefolyásáról feltétlenül csak akkor beszéljünk, ha a gyermek kérdez. Amíg az első két kérdés a kisgyermeket már igen korán érdekli, addig a harmadik kérdés meglehetősen későn vetődik csak fel benne.

Kézenfekvő példának látszik a növényvilágból: a porzó és a bibe szerepe. Ez azonban nem elégíti ki a gyermeket, tudomásul veszi, de nem tudja megfelelően alkalmazni. A falusi életben a példák természetesen könnyen adódnak, s így a válaszadás is közvetlenebb lehet. Végül is a helyzet az: meg kell mondani, ha nem akarjuk azt, hogy más mondja meg, s olyan titokzatosságba burkolja, amely azután ráfekszik a gyermek lelkére. Nagyon nehéz feladata van az anyának, s ennek csak akkor tud megfelelni, ha mindenekelőtt maga is teljesen tisztában van e kérdés fiziológiai részével. Igen sok olyan anya van, aki valójában nincsen jól „felvilágosítva”. Ha az anya kiképzése — mert igenis erről van szó, — e területen teljes, akkor biztonsággal, zavar és pirulás nélkül tud majd válaszolni és tudni fogja azt a szükséges mértéket is, amely pontosan megfelel a gyermek tudásvágyának. (Max Hodann dr. nagyszerű kis füzete: „Nem a gólya hozza a gyermeket” — magyarul is megjelent, — ajánlhatjuk.) Amint mondtuk, a gyermekek meglehetősen későn vetik fel ezt a kérdést. A fontos az, s ezen mulik minden, hogy a gyermek és a szülők, nevelők között olyan teljesen meghitt és baráti viszony alakuljon ki, hogy ha ezek a „kényes” kérdések felvetődnek, teljes bizalommal és megnyugvással ő hozzájuk forduljon és ne máshol keresse a választ. Ez az egész kérdés valójában csak ott probléma, ahol a gyermek és a szülők baráti viszonya is problematikus.

Amikor azon a véleményen vagyunk, hogy ne csapjuk be a gyermeket és hántsuk le végre e kérdésről azt a beteges gyermekfantáziát, amelyet éppen az a sok sugdolózás és titkolózás táplál, — kötelességünk rámutatni arra is, hogy e kérdésben még mindig számolnunk kell társadalmunk moráljával. Tudunk esetet, amikor egy ilyen kisgyermeket, akit a szülők ebben a baráti szellemben neveltek, eltávolítottak egy gyermek-közöségből, mert megmondotta kis társainak, amit tudott és ami az ő számára valóban — nem volt probléma. Kitették tehát a gyermeket annak, hogy azért került súlyos szituációba, mert ugyanakkor nem oktattuk ki arról is, hogy ez „titok”, ezt csak „neked szabad tudnod és ha valaki azt mondja, hogy a gólya hozta a gyermeket, akkor ne áruld el, hogy te már tudod: ez nem igaz, ez másképpen van.” De vajjon kioktathatjuk-e erre a gyermeket? Ha nem tesszük, akkor megvan a lehetősége annak, hogy olyan összeütközésbe kerül, amelynek bizony súlyos következményei lehetnek. De ha nincsenek is külső következményei, belülről okozhat sérelmet. Talán az a helyes megoldás, hogy ugyanakkor, amikor a gyermek kérdéseire megadjuk a választ, magunk tesszük szavá a gólyamesét és elmondjuk azt is, hogy vannak anyukák, akiknek jobban tetszik a mese, mint az, ahogy te tudod és így legjobb, ha hagyod, hogy az ilyen anyuka gyermeke a mesét gondolja igaznak. Hans Zulliger ismert svájci pedagógusnak és analitikusnak különben is az a felfogása, hogy a gólyamesét feltétlenül el kell mesélni, de mint mesét, nem pedig mint valóságot.

Ennek ellenére is számolni kell e kérdés területén külső és belső konfliktusokkal, mint ahogyan a társadalmi morál más területen is konfliktusokba hajtja a gyermeket. A védekezés ez ellen csak az lehet: legalább az otthon, a szülői ház maradjon meg abban a tisztaságban, hogy szülő és gyermeke között nincs hazugságnak helye. Ha a gyermek tudja azt, hogy a szülői otthon: az igazság szigete, ott mindent megmondhat, mert mindent megértenek, akkor erős lesz arra is, hogy az ilyen konfliktusokat el is tudja viselni.

Társadalmunk lelki berendezkedéséhez tartozik: a test meztelenségével szembeni állásfoglalása is. A szemérem nem magunkkal hozott tulajdonság, hanem társadalmi beidegeződés.

A mi társadalmunk főképpen a genitálé területét jelzi mások előtt takarnivalónak. A kisgyermeknél még megbocsátja ugyan ezt a meztelenséget, de nevelési programjába vette azt a feladatot, hogy előbb vagy utóbb rávezesse arra: testét szégyelnie, takargatnia kell. Gyermeknevelésünk egy adott társadalmi rendbe illeszkedik bele és annak törvényeit tudomásul kell vennie. Mindenesetre az a kíváncsi, hogy a gyermek előtt ne töltsük el ezt a kérdést és semmiesetre se segítsük elő, hogy egy elfogadott társadalmi morál, amely azonban mégis csak morál, tulkorán kialakítson benne egy olyan álszemérmet, amelynek belső tartalma, emberi értéke nincsen.

Ez azonban korántsem olyan egyszerű, mint amilyennek látszik. Jeleztük, hogy a gyermek nagyon hamar felismeri: a nemhez tartozás: hatalmi kérdés és ennek a hatalmi kérdésnek külső szimbólumai is vannak: a genitálék. A gyermeket feltétlenül foglalkoztatják a szülők genitáléi és igen korán konfliktust okoz benne az, hogy egyfelől ránevelik arra: el kell rejtenie nemi szervét, másfelől a szülők nem veszik tudomásul jelenlétét és meztelenül mutogatják magukat.

Ez a kérdés tulajdonképpen azzal az érthető szülői örömmel kezdődik, hogy a saját ágyukba veszik a gyermeket reggelenként, — ha ugyan nem alusznak vele, — ami még rosszabb. A gyermek számára is nagy öröm — jutalom — az ilyen reggeli látogatás. Mégis azt kell mondanunk, hogy a szülők mondanak le erről az örömről és ne szoktassák rá a gyermeket. Még a legkisebb korban sem. Sok későbbi bajt előznek meg ezzel, mert nem kétséges: a gyermek korai szexualitását fejlesztik ki, — teljesen feleslegesen és károsan — az ilyen ágybavételekkel.

Épp így: ne fürödjenek egy kádban vele. Még az apa a fiával, az anya a leányával sem. Tudunk olyan eseteket is, hogy a szülő szükségletét a gyermek előtt intézi el. Ezek mind káros alkalmak a gyermeki sexualitás felkeltésére, illetve ártó fokozására. Ha

a gyermekek egymás között meztelenek, — ez a gyermek részére nem olyan probléma, amelyen károsan akad fenn.

Magatartásunk ne történjék állásfoglalás formájában, mintha itt valamit takarni, szégyelni kellene. Ez nem „elvi” terület, de okos taktika, valóban gyakorlati kikerülése egy olyan kérdésnek, amely köré még mindig tulságosan egyoldalú társadalmi felfogás keményedett ki. Nem a mi feladatunk a moralizálás, — mi egészséges, ép lelkű-testű emberek harmóniáját akarjuk s ép ezért tartjuk kívánatosnak a meztelenségnek ezt a gyakorlati semlegesítését.

Leghelyesebbnek látszik, ha lehetőleg a gyermekre bizzuk, miképpen és hogyan fejlődik ki benne ez a társadalom megszabta szeméremérzés, ugyanakkor ezt nem provokáljuk ki, de nem is gátoljuk. A helyzet az, hogy a gyermek, — akár akarjuk, akár nem — két malomkő közé kerül, amelyben ez a társadalom még nem tud megoldást.

A gyermeki lélek fejlődésének e kettősségéhez tartozik az is, hogy a kisgyermek igen gyakran mutogatja a genitálóját. Különösen azoknál a gyerekeknél gyakori ez, akiknél a meztelenséghez már társadalmi szabályok fűződnek. A kisgyermeknél gyakran dacos reakció ez a még ártatlan exhibicionizmus. Amint mondtuk: a helyes eljárás az, ha ezt a kérdést minél teljesebben kikapcsoljuk a gyermek gondolatvilágából. Ha a gyermekben ilyen mutogatási tendenciát látnánk, akkor korántsem szabad megbüntetni, vagy pedig szavakkal felkelteni benne a büntudatát. Legjobb nem észrevenni, nem tudomásul venni. Ugyanerre a mechanizmusra utal az is, amikor a kisgyermekek ellesnek „disznó” szavakat és azokat nagy gyönyörűséggel ismételtetik, vagy kiáltják szét a világba. A szavakkal való gyermeki exhibicionizmusnak nincs különös jelentősége, de mégis elveszti az élet, ha nem vesszük észre, nem vesszük tudomásul és így semlegesítjük.

Annak a vajudásnak, amellyel ma a társadalom egy új sexuális morált alakít ki, egészséges megnyilatkozása azon a nevelési elven át érvényesül, amely a nemiség kérdését minél hosszabb

ideig neutralizálja a gyermeki lélekben. Eddig ellenben azt csinálta, hogy ezt már a legkisebb korban is a gyermek központi kérdésévé állította be. Ezt tette akkor, amikor kitalálta a férfiak társadalmának gólyameséjét és ezzel a születés egyszerű fiziológiai tényét titokzatossággal, misztériummal vette körül; ezt tette akkor, amikor a test nuditását erkölcsi fogalmakkal kapcsolta össze és ráparancsolta az emberiségre, szégyelje azt, hogy gyermekeket nemz, hogy szül, hogy teste van.

A gyermek lelki fejlődésének alaptörvénye az, hogy ne ismerje a hazugságot. De meg kell óvni a gyermek lelkét azoktól a hazugságoktól is, amelyeket ideje mult és hazug konvenciók parancsára akarnának a szülők a gyermek lelkébe beleplántálni.

TIZENHATODIK FEJEZET

Az onániáról — Ami nem bűn és nem betegség — Leszoktatni, vagy nem tudomásul venni? — Az izolált gyermek szexualitása.

Alig van kérdés, amely a szülőket nagyobb nyugtalansággal töltené el, mint az onánia, maszturbáció.

Megállapítást nyert, hogy a gyermeki onánia már a csecsemőkorban is előfordul és 3—5 éves korban szinte soha el nem maradó jelenség. Az orvostudomány álláspontja az onánia kérdésében nem egységes, sőt a legelütőbb egymástól.

A háboru előtti generáció gyermekkorát még megjelezte az a társadalmi felfogás, amely például a magyar nyelvben „önfertőzésnek” nevezi ezt a jelenséget. Még emlékszünk ifjuságunk titkos olvasmányaira, derék orvosok és szakférfiak írásaira, amelyek rettenetes színekkel jelezték az önfertőzés végzetes, egy életen át jóvá nem tehető következményeit.

Ezek a „felvilágosító” könyvek Kantra hivatkoznak, aki „wollüstige Selbstschändung”-ról és „Laster”-ről irt, valamint az „onania” szó megteremtője, kora híres orvosára, Tissotra. Egyik ilyen híres és mindenütt terjesztett könyv szerzője, Kapp

a következőket írja: „Egyre sivárabb, egyre kalandosabb képek támadják meg a lelket és lassanként betegesen fix elképzeléseket alakítanak ki a szellem nemesebb erőinek: a gondolkozási és ítélőképességnek, az érzelemnek, az akaratnak és emlékezőtehetségnek elsorvadásával. Majd rettenetes melancholia lép fel, életuntság, amely semmiben sem leli örömét, eltompultság a társasággal, szórakozással, művészettel, tudománnyal, vallással és minden magasabbrendűvel szemben. Ez a lélek halála. S ennek vége azután: az örület, vagy az öngyilkosság.”

Álmatlan éjszakákon gyötrődünk az ilyen könyvek hatása alatt, amelyek az önfertőző ifjúságnak — valljuk be nyílt becsületeséggel: tehát mindannyiunknak — hátgerincsorvadást és megörülést, vagy öngyilkoságot helyeztek kilátásba. Azt mondtuk: mindannyiunknak, mert valóban az onánia a gyermeki kornak olyan jelensége, amely senkit sem kerül el.

Azóta ez a kérdés sok vitára adott alkalmat és ma már hatalmas irodalom száll sikra abban az irányban, hogy az onánia nem, vagy legalább is nem mindig ártalmas. Sőt olyan felfogás is megnyilatkozott, hogy az onánia kimaradása abban az életkorban, amelynek velejárója, neurotikus tünetet jelenthet. A két szélső álláspont között vajudik tehát tanácstalanul a szülő, aki különben olyan könnyen felejt el a maga gyermekkorát. Mert ha nem felejtette volna el, akkor ez nem lehetne az a kérdés, amely annyi nyugalanságot, törődést okoz.

Általános az a felfogás, hogy a csecsemő korán rájön arra, hogy a nemi szervével, a végbélnyílással való játék örömet okoz.

A kisgyermek fejlődésében egy olyan időszak következik ezután, amelyben felhagy az onániával, amit azzal tudunk megmagyarázni, hogy a külső világ annyira leköti gyorsan fejlődő érdeklődési körét, hogy megszűnik a maga számára fontosnak lenni. A külvilágtól frissen és sokat kap, úgy hogy nincsen szüksége arra, hogy a saját testét tekintse e korai sexualitás forrásának. A három éves kor körül azután megint fellép az onánia és ez 5—7 éves korig tart, hogy azután megint

kimaradjon és azután új formában és tartalommal lépjen fel a pubertás idején.

Ez a gyermeki onánia egész más jelentőségű, mint a pubertásos kor hasonló jelensége. A gyermeki onánia normálisan a genitálénak ingerlése csupán, egy olyan kényérzés megszerzése, amelynek tartalma nincs. Ezt a tartalmat ugyanis azok a gondolatok adhatják meg, amelyek az onániához fűződnek. Azok a fantáziaképek, amelyek a pubertásban kapcsolódhatnak hozzá és ez a tartalmuk — amennyiben az ifjú nem találja meg az utat a normális sexualitáshoz — valóban egy neurótikus megbetegedés tüneteképpen mutatkozhatnak. Ennek a gyermeki onániának normálisan nincs ilyen fantáziakapcsolata, ami azonban nem jelenti azt, hogy ne volna más irányú pszichés jelentősége. Ezt a jelentőséget elsősorban és mindenek felett az a nevelés adja meg, amely az onániát büntudattal kapcsolta össze. Nem az onánián van tehát a hangsúly, hanem a hozzáfűződő büntudaton, amely mint ilyen: nevelési produktum. W. Stekel volt az, aki az elsők között állapította meg, hogy csak az az onánia ártalmas, amelyhez büntudat kapcsolódik. A szülők nagy része gyermekkorából ennek a büntudatnak emlékét hozta csak magával, hiszen a mi gyermekkorunknak még az volt a felfogása, hogy az onánia erkölcstelen és ugyanakkor az egészségre nézve súlyosan káros cselekedet. Gyermekkorának ezt a büntudatát akasztja a szülő gyermekére, amikor megteremti — amint Max Hodann mondja — „a pfuj-pfuj” zónát körülötte és vagy erkölcseileg igyekszik elrettenteni az onániától, vagy pedig az orvos bácsi útján azzal hat rá, hogy különböző súlyos betegségeket helyez kilátásba az „önfertőzés” következményeképpen. A gyermek meghallgatja ezeket az erkölcsi intelmeket és orvosi fenyegetéseket — és tovább onanizál. Ezzel alakul ki az onánia körül az a két betegségforrás, amelynek egyike úgy állitódik be a gyermek lelkebe, hogy kényszerhatás alatt áll, s ennek nem tud ellenállni; másfelől ehhez a kényszerhez egy súlyos büntudat és félelem-érzés kapcsolódik. A kényszer ebben az értelemben még jobban felfokozza a gyer-

mek fogyatékosági érzését és ad absurdum viszi benne azt, hogy nem tud uralkodni magán, ily súlyos mértékben „a szenvedély rabja”.

A büntudathoz a büntetésnek az a súlyos félelme kapcsolódik, hogy éppen a genitálék területén éri sérelem.

A csecsemő onánia-játéka általános jelenség. Azonban tulságos fontosságot ennek tulajdonítani nem szabad. Legkevésbé sem lehet helyeselni az olyan rendszereket, hogy például a gyermek kezét lekötik stb. Sokkal fontosabb, hogy a csecsemő teste minél teljesebben szabadon legyen, semhogy egy olyan védekezési módot ajánlanánk, hogy a csecsemőt zárt ruhadarabokba öltöztessék. Általában véve nyugodtan helyezkedhetünk arra az álláspontra: nincs mi ellen védekezni.

A három éves kor körül újra fellépő onánia természetesen már több figyelmet érdemel gyakorlati szempontból is. Ha vannak is eltérések abban, hogy az onánia káros-e vagy ártalmas, egyes gyermekek eltévelyedése, vagy rendszeresen fellépő jelenség, — nincs eltérés abban a felfogásban, hogy az onániához fűződő büntudatnak káros következményei lehetnek. Az onániás büntudatot természetesen teljesen kikapcsolni nem lehet, de élét lehet venni, le lehet tompítani. A szülő és a nevelő semmi esetre se igyekezzék abban a formában leküzdeni az onániát, hogy ezt a gyermekében bűnnek, szégyenteljes erkölcstelenségnek vagy súlyos testi következményekkel járó bajnak tünteti fel. Anélkül, hogy ehhez bárminő kommentár kellene, helyes, ha a gyermeket hozzászoktatjuk ahhoz, hogy kezét a takarón kívül tartsa, ami természetesen korántsem jelenti azt, hogy ezzel elvettük a kedvét az onániától. A tapasztalat azt mutatja, hogy az állandóan nyugodt és szeretettel teljes bánásmód mellett, ha elő is fordul az onánizálás, ez magától elmúlik, anélkül, hogy a gyermek lelkét megjelezte volna. Ez logikusnak is látszik, hisz az a gyermek keresi önmagában a kielégülés forrását, aki úgy érzi, hogy nem tud másoktól elég szeretetet kapni. Igen gyakran tapasztaljuk azt, hogy a depressziós hangulatu gyermekek fokozott mértékben onanizálnak. Az onanián át ettől

a depressziótól akarnak felszabadulni. Az onániát viszont büntudat követi, ami újabb depressziót idéz elő és megint csak az onániába hajtja a gyermeket. Ime az a „boszorkány-kör” (Künkel), amely a gyermeki neurózis egyik velejárója. Ez a felismerés elfogadhatóvá teszi előttünk azt a magyarázatot, hogy az onániához fűződő büntudat nem hogy leszoktatná a gyermeket, de még fokozza az onániás hajlamot.

Érdekes rávilágításként kell felemlitenünk, hogy az onánia a primitív népeknél nemcsak általános szokás, de a felnőtt férfiak közösen elvégzett vallásos szertartása. Itt természetesen nem-hogy büntudat fűződne hozzá, de a szexualitáson túl még vallásos forma is. A primitív népek élete és a modern gyermekpszichológia tapasztalatai között nem nehéz megtalálni a magunk józan középutját, amely ha nem is tekinti bűnnek és feltétlenül ártalmasnak, — de mindenesetre vigyáz arra, hogy ne lehessen azzá, ne fejlődjék ki belőle egy olyan neurózis, amely ezen a tüneten át nyilvánkozik meg. Amint mondtuk, ennek eszköze mindenekelőtt az, hogy ne tegyük problémává. Ebből gyakorlatilag az következik, hogy ne vegyük észre, ne beszéljünk róla és legkevésbé se csináljunk belőle esetet. Ez azonban csak negatívum, amelynek akkor van eredménye, ha a gyermek fejlődését az a nyugodt, megértő szeretet kíséri, amely — mondjuk egyszerűen így, — feleslegessé teszi, hogy az onánia örömforrásként megmaradjon.

Ezzel kapcsolatosan rá kell mutatnunk arra az adleri beállításra is, hogy az onánia egyben — a közösségtől való elfordulást jelenti. Tulajdonképpen azt fejezi ki, hogy „nekem nincs szükségem rátok, én saját magamnak tudok kellő örömet szolgáltatni”. Ebben az értelemben a rendszeresen onanizáló gyermek — az izoláltak típusához tartozik és így az onánia egy általános nevelési hibának tünete. Az a kisgyermek, aki egészségesen illeszkedik be a közösségbe, ha rá is kap az onániára, ezt igen hamar, minden emóció nélkül eldobja magától, mert nincs rá szüksége. Természetes az is, hogy egyik gyermek ráviszi a másikat az onániára. Ez már egy újabb fogalmat je-

lent: titkot és a titok körül szövetkezést a felnőttek ellen. Minden ilyen gyermeki titkos szövetkezésnek megvan a szexuális jelentősége. De egyben bizonyos összeesküvés jellege is van a felnőttek ellen. Itt is logikusan következik, hogy az ilyen titkos játékok és titkos szövetkezések mögött a felnőttek hatalmi tendenciája elleni protestálás is áll, amit igazol az is, hogy a szigorú nevelés — tapasztalataink szerint — erősebb onániás tevékenységet vált ki.

Mindebből az következik, hogy a gyermek életének nincsen külön onániás problémája. Az az egység, amely a gyermek lelkében egészségesen mutatkozik meg akkor, ha a nevelési rendszer minimálisra csökkenti a felnőtt és a gyermek öröktől adott ellentétet, megoldja ezt a kérdést az is, vagy helyesebben: ez a kérdés is épp úgy feloldódik, mint minden más.

Az onánia természetesen egy súlyos gyermekneurózis tünete is lehet. De akkor is csak tünet, amely mögött mélyebb okok rejtőznek. Azonban általánosságban a gyermeki onánia még csak nem is tünet és így a helyes megoldás az, hogy ne tegyük problémává a gyermek előtt — magunk előtt pedig tekintsük avizónak: még több szeretetet, még több megértést vár tőlünk, s főképen bátorítást arra, hogy életösztönének forrását a szocietáson belül is megtalálhatja.

TIZENHETEDIK FEJEZET

Ahogy még nagymamáink neveltek — A gyermeki közösségek jelentősége — Nincs ügyetlen gyermek sem! — Szociális kérdések a gyermek-társadalomban.

Gyakran halljuk: az én nagyanyámnak bizony nyolc gyermeke volt, egy nagy háztartást látott el és mégis nagyszerű embert nevelt mindegyik gyermekéből, — pedig senki sem tanította nevelni . . .

Való igaz. Nagyanyáink, akik tucatnyi gyermeket neveltek fel, bizony jobb nevelőknek bizonyultak, mint általában a mai anyák, — vagy legalább is így emlékszünk rájuk, s a nagyanyák

boldog korára vissza. De mi nem elégedhetünk meg ezzel a visszaemlékezéssel, hanem igyekeznünk kell megállapítani: ha így volt, miért volt így? A megoldás szinte számszerű formulában adódik. Egy gyerekre csak egy hatodnyi vagy csak egy nyolcadnyi nevelési energia jutott, már aszerint, hány gyermek volt a háznál. Ma a helyzet az, hogy a gyermeket nem az teszi rosszá, butává, hogy nem nevelik, de épp ellenkezőleg, hogy agyonnevelik, hogy nem adnak alkalmat arra: a maga erejéből gyűjtse össze a maga kis tapasztalatait. A mai gyermek tulságosan fontos személyiség, tulságosan középpont és így könnyen hajlik arra, hogy valóságos teljesítmények helyett látzatsikerekkel igyekezzék helyét a közösségben megtalálni. A régi nagymamák régi gyermekeinek több alkalmuk volt gyermeknek lenni, inkább volt módjuk arra, hogy nevelődjenek, mert kevésbé nevelték őket. De egy más kézenfekvő okunk is van. Nagyanyáink gyermekei elsősorban és mindenekfelett egy kis gyermekszociétásban nőttek fel. Mint az orgona sipjai, úgy nőttek egymás mellé a régi ház gyermekei és ez a gyermeki társaság egy különálló, nagyszerű világot alkotott.

De most nézzük egy másik, komolyabb oldaláról ezt a kérdést. Láttuk az egyetlen gyermek szomorú helyzetét és láttuk a testvérpár elkeseredett konkurenciális harcát. Ez a harc elsősorban a felnőtt viszonylatában folyik; az idősebbik testvér a kisebbikkel szemben a felnőttek reprezentálójának tekinti magát, a kisebbik pedig egész természetesen ezt a pozíciót nem hajlandó tudomásul venni. A régi otthonok gyermekei külön világot alkottak, amelyben adva volt az a lehetőség, hogy az érvényesülési harc mértékét ennek a kis gyermeki világnak mértéke adta meg. Egymással konkuráltak és ennek a konkurenciának meg is volt a belső tartalma. A sok gyerek ugyanis azt jelentette, hogy az anya, aki többnyire egy súlyos háztartás gondját látta el, keveset törődhetett gyermekének apró problémáival, de a házi rendszer azt is szükségessé tette, hogy a gyermekek — a lehetőség szerint a legnagyobb mértékben — kivegyék a

részüket a munkából, de legalább is saját dolgaikat egyedül intézzék el. Az ilyen gyermeksereggel megáldott házban bizony nem ismerték, vagy alig ismerhették például az evési zavarokat. De nem jutott arra se idejük, hogy a kisgyermek minden kis apró-cseprő bajával törődjenek és így a gyermeknek nem fizetődött ki, lelkiekben sem, ezeket a bajokat produkálni. Bizonyos, hogy egy ilyen gyermekserég rendbentartása már technikailag is több szigorúsággal járt, viszont ez a szigorúság sok gyermek között oszlott meg, és inkább egy mozgalmas háztartás belső rendjeképen nyilatkozott meg, mint szeretethiány formájában. Ezeknek a régi gyermekeknek ha több szeretetre lett volna is szükségük a mama részéről, a gyermeki közösség sok más mindent megadott. Ugy érezhették, nincsenek mindenben és kizárólag a mamára utalva, mert korán önállóságra kényszerítette őket az ilyen sokgyermekes háztartás belső élete.

Bizonyos, hogy ebben a multbéli sokgyermekes rendszerben is bőven volt nevelési hiba, s különösen súlyosan érezték az apai tekintély nyomását. A mi számunkra azonban igen értékes tapasztalati felismerést jelent a régi világnak ez az elképzelt boldog rendje. Ez pedig az, hogy a mi rendszerünk sem lehet meg e régi rendszer nagyszerű pozitív értéke: a gyermekközösség nélkül. És mert ott elsősorban a család termelte ki ezt a gyermekközösséget, nekünk is gondoskodni kell róla, nekünk is ilyen közösséget kell teremteni gyermekeink köré. Szinte azt mondhatnók, a felnőttek társasága nem jó társaság a gyermekek részére. Nincs az a gondos, gyermekével foglalkozó mama, akivel annyira együtt tudna „társadalmilag” lenni a gyermek, mint kis pajtásaival. Nem lehet elég korán kezdeni. Az alig jártányi gyermeket is már gyermekek közé kell engedni, de a két éves kor már feltétlenül alkalmas arra, hogy a kisgyermek ilyen közösségekbe, óvodákba kerüljön.

Ez ellen két irányból kapunk ellenvetéseket. Az egyik az, hogy az ilyen gyermekközösségek betegségek terjesztői és így a köznapi járványos gyermekbetegségeket könnyebben kapják meg. Nincs pontos statisztikánk arra, hogy ez a beállítás meny-

nyire felel meg a valóságnak. A budapesti óvodába járó gyermekek között általában nem fordult elő több járványos megbetegedés, mint az otthonülők között. De még ha fel is tételezhető, hogy az ilyen gyermeki közösségek inkább alkalmasak a fertőzések terjesztésére, a másik oldalról komoly orvosi érv az, hogy az otthon nevelt, tehát elkényeztetett, óva féltett gyermek ellenállóképessége is csökkentebb, mint azé, aki beleerősödik a közösségbe. Nem kétséges azonban az sem, hogy az izoláltan, gyermeki társaság nélkül felnövekedett gyermek olyan lelki fogyatékossgal, a közösségre annyira felkészületlenül és így inzultusoknak kitetten kerül be majd azután a gyermekek közé, hogy ez a bizonyosság felér azzal a lehetőséggel, hogy betegséget kap, ami végeredményében amúgy sem kerülhető el, hiszen a gyermeket nem lehet a végtelenségig kizárni a gyermeki közösségből.

A másik ellenvetés: a szülőknek nincs módjukban megválasztani kellőképen, hogy kiknek gyermekeivel kerül össze az ő kedvencük. Igen gyakran tapasztaljuk azt, hogy a szülők fokozottan veszik számba a társadalmi ellentéteket, ha a gyermekükről van szó. Legtöbb esetben ezt az ellenvetést halljuk az állami, községi óvodák ellen is.

Valójában ez az „osztálygőg” a gyermekben egyáltalán nincs meg és ne is legyen. Az „uri” gyermekek általában véve irigylük a „proli” gyermekeket, mert azoknak nagyobb a szabadságuk és főképen, mert nem kell a ruhájukra, a tisztaságra annyira vigyázniok. Végeredményében ez nem is olyan nagy baj, hiszen a kíváncsi valóban az lenne, ha a gyermekeket oly egyszerűen öltöztetnék, hogy játék közben ne kelljen a ruhájukra tulságosan nagy tekintettel lenniök. A tapasztalatunk az, hogy a gyermekek ebben a 2—3 éves korban már igen jól megértik egymást. A nevelés hibája éppen akkor ütözködik ki, amikor a kisgyermek, mert neki jobb ruhája van, mert több uzsonnát hoz, vagy mert „Fräulein” jön érte, sőt esetleg autóval hozzák, vagy viszik, — úgy érzi, hogy ő több, különb, mint a többiek. A közösség roppant nevelő ereje éppen az, hogy egy sikra állítja a

gyermeket és lehetővé teszi, hogy egyenlő eszközökkel, mert hiszen egyformán gyermekek, egyenlő küzdelmet vívjanak a maguk kis életének érvényesítéséért. Az élet törvénye az, hogy mindenki érvényesülni akar, a legkisebb gyermek is. A gyermeki közösség viszont ennek egészséges és hasznos útját jelölheti meg. Természetesen, nagyon sok függ attól, hogy milyen ez a közösség. A régi óvoda-rendszer, amely a gyermek olcsó érvényesülési eszközeit válogatta ki a szülők meghódítására, — versikék felmondása, egyéni szerepeltetések stb. — csődöt mondott, mint ahogyan élesen szembenállunk azzal a beteges szülői hiusággal, amely a gyermeket állandóan produkáltatja. A gyermek ne mondjon fel versikéket, a vendégnek ne mutassák be mindjárt, mint a jövő nagy énekesnőjét, mert egy olcsó slágert eldalol, ne állítsák be, mint leendő világsikerek remélt táncosnőjét, színészét, színésznőjét. Az az óvoda, gyermekközösség, amely a szülőknek ezt a hiuságát szolgálja, természetesen nem a legjobb a gyermek fejlődésére nézve, de még mindig közösség és még mindig nevelési faktor. Épp ilyen hibás rendszert jelentenek azok a gyermeki közösségek, amelyek nyelvek megtanulását tűzik feladatul maguk elé. A közösség legyen csak közösség, a gyermeki élet kiélési kerete, ami alatt azt értjük, hogy a gyermek számára teljes és valóságos életformát adjon meg.

A leghasznosabbak a teljes nappali közösségek, amelyek reggeltől estig felölelik a gyermek életét. Ezeknek a közösségeknek a legértékesebb rendszere az, amelyek munkaközösségek is. Ez azt jelenti, hogy a gyermekek a legmesszebbmenő mértékben maguk lássák el a kis közösség fenntartásával járó munkákat: portörlet, a tárgyak rendbentartása, uzsonna-előkészítés, mind az ő feladatuk legyen. Nem tartozik könyvünk körébe a különböző óvoda-rendszerek — Fröbel, Montessori — ismertetése; mi itt annak megállapítására szorítunk csak, hogy olyan óvodába kerüljön be a gyermek, amely szabad kezet nyújt a gyermeki közösség életének és azt nem szorítja egy merev, — még ha olyan „modern” is — tekintélyen alapuló rendszer, vagy pedagógiai dogma béklyójába.

A gyermeki közösségek keretébe kapcsolódik a gyermek testnevelésének kérdése. A kisgyermek a maga tehetetlenségét elsősorban és mindenekfelett testén keresztül érzékeli. Nem arról van szó, hogy a nagyok okosabbak, mint ő, hogy többet tudnak, mert hiszen már rámutattunk arra, hogy a gyermek praelogikus világa színesebb és teljesebb, mint az a felnőtt gondolkodás, amely kemény logikához alkalmazkodik, — de arról, hogy erősebbek és ügyesebbek. A testi erő, a testi ügyesség az, ami minden kisgyermek vágyódását kitölti és ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. A gyermeknek öröme telik a saját testében, nemcsak abban az értelemben, hogy testén keresztül olyan örömhöz jut, — ez az, amit autoerotizmusnak nevez a pszichológia — amelyek függetlenek más személytől, de azáltal is, hogy a test szabad mozgása, szabad ugrándozása, a gyermek kiélési formája lehet. Figyeljük csak meg a csecsemőt, hogy rugkapál a lábaival, hogy kapkod a levegőbe, milyen örömet okoz neki is a mozgás. Amit a gyermek lelki tevékenységének nagy megfigyelője, Karl Bühler „funkcionális örömmek” (Functionslust) nevez, már a csecsemőnél is megnyilatkozik és azután egyre nagyobb boldogságot hozó folytatást nyer a gyermek virgoncságában, ugrándozásában. Mintha a gyermek ezzel az állandó nyugtalanságával saját testi tehetetlenségének nyomatékát akarná legyőzni. Ez vezet a játékra is és a játékon keresztül a sportra. Nem az a baj, ha a gyermek ugrál, de arra kell felfigyelnünk, ha testileg lusta, ügyetlen, nehézkes. Ez nemcsak temperamentum kérdése, bár természetesen az is. Még a csendes temperamentumu gyermeknél is áll az a felismerés, hogy a gyermek elvesztette az önbizalmát és nem tud a testével még csak abban a mértékben sem bánni, mint ahogyan azt a gyermekek, normális körülmények között, hamar megtanulják. A tapasztalat-szerzésnek ez is egy területe és hozzá nem kevésbé fontos, mint a szellemi terület. Egy kis versikének az elmondása korántsem jelent olyan örömet a gyermek számára, mint az, ha ügyesen tudja a lapdát elkapni. Tapasztalatunk azt mutatja, hogy a gyermek számára végte-

lenül fontos kérdések ezek és mert gyermeki voltában amugy is tehetetlen, minden olyan kudarcot, amely ezen a területen éri, fokozott keserőséggel érzékel fel. A gyermeki bátortalan-ság eredete igen gyakran egy olyan kis testi kudarc, amit a felnőtt talán észre sem vett. Nem csak azzal lehet egy gyer-meket bátortalanná tenni, ha kérdéseit fölényesen elutasítjuk: „te még ehhez kicsi vagy” megjegyzéssel, de azzal is, sőt első-sorban azzal, ha ügyetlennek mondjuk. Még a gondos szülők-nél is gyakran hallunk jószággal teli, de azért mégis a gyer-mek lelkében mélyen szántó megjegyzést. „Te kis ügyetlenke, neked két balkezed van, te kis csámpás” stb. Mind olyan meg-jegyzések ezek, amelyek igen hamar megtörik a gyermek amugy is gyenge magabizását.

Ide tartozik a balkezesség kérdése is. Az, hogy egy gyermek balkezes, végeredményében nem jelent számára hely-zeti gyengeségét. De azzá lesz a mi társadalmunkban, amely-ben a jobb kéz az erősebb. Lehet, hogy ennek szervi okai van-nak, bár ez nem valószínű, mert hiszen a legtöbb ember való-jában balognak születik. Egyik magyarázat az, hogy az ősem-ber a balkarját harc közben szíve fölé szorította, s ebből fejlő-dött ki a jobbkezesség. A primitív népek ma is a pajzsot a balke-zükön hordják és így tartják maguk elé. Az amerikai iskola-rendszer már nem engedi el azt az előnyt, hogy mind a két kezét egyforma erőssé képezze ki, ami valóban csak tréning dolga. A mi társadalmunkban azonban az a helyzet, hogy a balkezes gyermek magát fogyatékosabbnak érzi, szinte megje-lezettnek és ez bizony gyakran vezet a gyermek izolált, mo-gorva magatartására.

Fontos tehát, hogy a gyermek fejlődésében már a csecsemő tornázásától kezdve, nagy gondot fordítsunk arra, hogy teste felett minél teljesebb mértékben rendelkezni tudjon, amit egy-szerűen ügyességnek nevezhetünk. A nevelésnek ez leg-alább olyan fontos része a kisgyermeki korban, de talán később is, mint a szellemi fejlődésnek kérdése. Már most a gyermek-nek valójában a gyermektársaságban jut igazán alkalma arra,

hogy összehasonlítást tudjon tenni és kellő bátoritással felvegye a versenyt. De arra is, hogy azt az örömet, amelyet a test mozgása és az ezzel egybekötött játék okoz, fokozottan élje át. Nem elegendő tehát az, hogy a gyermeket gyermeki közösségbe visszük bele, de ennek a közösségnek különösen a test nevelése körül valóban igen nagy feladatai vannak. Gyermekünk számára keressük ki azokat a közösségeket, ahol okos pedagógiával testi fejlődését is előmozdítják. Egy ügyes gyermek sohse izolált! A szellemi képességek mellett a gyermek lehet visszavonult, magáraitalt, nehezen barátkozó, szocietasra képtelen. Az ügyes gyermek azonban társaságban érzi jól magát, ebbe igyekszik beleilleszkedni, itt igyekszik érvényesülni. Könyvünk első mondatában helyesen azt is mondani kellett volna: „nincs ügyetlen gyermek”, mert ez is épp olyan fontos, mint az, hogy nincs rossz és nincs buta gyermek. Törődéssel és bátoritással minden gyermek megszerzi magának azt a normális ügyességet, amellyel már megállja a helyét. Amikor gyermeki közösségekről beszélünk és ezek szükségességét hangoztatjuk, akkor arra is gondolunk, hogy ezek lehetőséget és módot adnak arra, hogy a gyermek ezeken belül a maga testének tehetetlensége felett is urrá tudjon lenni.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Elvált szülők gyermeke — Elválni, vagy együttmaradni - a gyermekért? — Az új mama és az új papa — A mostohák védelmében — A törvénytelen gyermek — A szülők halála

A válások számának állandó növekedése ma már a gyakorlati gyermeknevelés problémájává tette az elvált szülők gyermekének sorsát is. Sokat megtárgyalt kérdés ez, amelyet nekünk sem szabad figyelmen kívül hagyni. Annál kevésbé tehetjük ezt meg, mert egy olyan kérdés is beletorkolik e fejezetbe, amely szinte a legtöbb házasság során — ahol gyermek van — legalább elméleti formában felvetődik, ha nem

is kerül válásra a sor. Ez a kérdés pedig: váljanak-e el a szülők, vagy jobb, ha a gyermek érdekében mégis együtt maradnak?

Mi ehhez a kérdéshez kizárólag a gyermek szempontjából szólhatunk hozzá. Mindenki maga viseli a felelősséget tetteiért és így mi nem foglalhatunk állást a szülők problémájában. Mindenkinek joga van az élethez, a boldogsághoz s mindenki maga határozza meg ennek útját és módját.

Nem hisszük, hogy házastársak valóban csak azért nem válnak el, mert tekintettel vannak a gyermekre. A tapasztalat azt mutatja, hogy itt a felelősség áthárításának álcás módjáról van szó, arról, hogy a házastársak kissé martirszerepre állítják be magukat. Ugy tüntetik fel: feláldozzák életüket, viselik egy rossz házasság béklyóit s mindezt — a gyermek kedvéért.

Nos, az ilyen áldozatot a gyermek nem kívánhatja meg. De ami lényegesebb: az ilyen áldozat nem is hasznos a gyermekre nézve. Rámutattunk már arra, hogy milyen nehéz annak a gyermeknek helyzete, ahol a házastársak nem élnek harmoniában egymással. A gyermek nem maradhat semleges, mert maguk a szülők azok, akik a saját pártjukra akarják áthódítani. A rossz házasságért mindig — a m á s i k élettárs felelős és így természetes az a törekvés mind a két házastárs részéről, hogy a gyermek hiba nélkül lássa őt. A gyermek állásfoglalásának megnyerésére a szülők külön-külön felhasználják fegyvereiket és ebben a harcban végeredményében az a gyermek megy tönkre, akit a helyzet még akkor is állásfoglalásra kényszerítene, ha a szülők vele szemben passzivad maradnának. S mert egy rossz házaselet nem lehet egészséges kerete a gyermek lelki fejlődésének, az a beállítás, hogy a házastársak kizárólag a gyermek miatt nem válnak el, éppen a gyermek érdeke szempontjából támadható meg.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a gyermek nem segíti át a szülőket olyan ellentéteken, amelyek esetleg, — ha nem volna gyermekük — válásra vezetne. A gyermek valóban közelebb hozza egymáshoz a házastársakat, sok ellentét élet veszi el és a felelősséget vállaló szülő elhatározásában természetesen

a gyermekére is gondol. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy akár az apa, akár az anya áldozatnak érezheti magát, ki csak azért nem válik el, mert tekintettel van gyermeke sorsára. Analízisek során különben is világosan kiderült, hogy ez a beállítottság nem igaz, ez csak a szülők öngazolása olyan más együttartó okokkal szemben, amelyeket nem akar tudatosítani.

Nem kétséges, a gyermek számára a legjobb életkeret a család, de kizárólag a harmónikus életet élő család. Ha ez a harmónia hiányzik és a szülők mégis arra az elhatározásra jutnának, hogy a gyermek kedvéért együtt maradnak, — akkor tegyék meg a gyermek kedvéért azt is, hogy — kiemelik a gyermeket a saját környezetükből. Ha már áldozatokat akarnak hozni, legyen ez az áldozat.

Ezzel nem akartuk azt mondani, hogy a szülők válása a gyermek számára előnyös pozíció lenne. Nehéz lenne meghatározni, melyik a rosszabb: egy rossz házaséleten belül élni, vagy elvált szülők gyermekének lenni. Mind a két esetben a megoldás a harmadik lehetőség: — környezet-változtatás. A szülők elválását a gyermek nagyon nehezen ussza meg ép bőrrel. Olyan ez, mint valami amputáció; és így is kell felfogni, mert elkerülhetetlen, hogy a gyermek életének egy darabja ki ne szakadna vele. A gyermek feltétlenül olyan állásfoglalásra jut, amely vagy az egyik, vagy a másik házastársra nézve hátrányos beállítást jelent. Néhez, nagyon nehéz annak a házastársnak pártatlanságát megőrizni, akinél a gyermek nevelkedik. Végeredményében ő az, aki magyarázattal tartozik és ez a magyarázat még se szólhat az ő hátrányára. Minden áron meg akarja tartani magának a gyermek szeretetét, hiszen ez az egyedüli talán, ami rosszul sikerült házasságából számára kárpótlásként, drága értékül megmarad. És ha olyan pártatlan is és ha olyan becsületesen igyekszik a másik házastárs iránti szeretetet a gyermekben fenntartani, vagy legalább is nem bántani, valójában ő van a rosszabb pozícióban, az ő helyzete a súlyosabb. A mindennapi élet gondja mellett az elvált házastárs bizony nem

mindig tudja azt a derűt sugározni maga körül, amely, — amint már megírtuk — a szeretet mértéke. A mindennap apró-cseprő problémái szeretet-megvonást is jelentenek, nehézségeket, amelyekben, ha még oly lényegteleneknek látszanak is, mégis csak szembekerül a gyermek és a nevelő szülő. A gyermek alapjában véve mindent a maga érdekvilágán át érzékel fel, s azt a házastársat teszi felelőssé, aki megmaradt számára, akivel szemben tehát kiélheti az érzéseit. Az, aki elment, nem maradt meg életének mindennapja számára, felkorbácsolt kis életének kis gondját, panaszát arra akasztja rá, akivel együtt él.

A másik házastársnak könnyű pozíciója van. Hiszen azok az órácskák, vagy azok a délutánok, amelyeket gyermekével tölt el: ünnepi órák s pár órán, vagy egy délutánon, vagy pár napon át könnyű derűsnek lenni, könnyű csak szeretetet sugározni, amelyet még alá is támaszt az ilyen együttlétek apró ajándéka, a cukrászda, a közös séta stb. A gyermek természetesen csak ezeken az alkalmi találkozásokon át látja a másik elvált szülőt és így könnyen áll annak a pártjára. Hozzájárulhat ennek a kérdésnek komplikálásához az is, hogy az anyánál maradt gyermek igen sok esetben — anyagilag is megváltozott helyzetbe kerül, s a gyermek nehezen mond le azokról a megszokott keretekről, amelyeket a régi életmód állapított meg számára. Az ilyen gyermek fokozott érzékenységgel figyel fel mindenre és lelkében ítélkezik. Az elvált szülő gyermeke nem igazságos bíró, mert azok a komoly problémák, amelyek szétrobbantanak egy házasságot, tőle még távol esnek.

Végeredményében: a legjobb megoldás is rossz. Hiába hirdetjük, hogy a gyermekben igyekezzék az elvált házastárs a másik iránti szeretetet teljes épségben megtartani, — a gyermek úgy érzi, hogy élete összetört és ezért valaki felelős. Minden esetre a gyermek érdekét szolgálja és nagy segítségére van nehéz helyzetében akkor, ha az a házastárs, akinél a gyermek megmaradt, emberileg kitelhető semlegességgel igyekszik fenntartani a másik házastárs iránti szeretetet. Nagyon sok függ természetesen attól, hogy hány éves volt a gyermek, amikor a

szülők elváltak és ez milyen környezet-változással járt. Miután a válás feltétlenül külső változást is jelent a gyermek életében, igyekezzenek a szülők ezt a gyermekkel elfogadhatóvá tenni és titkolózások, sugdolózások helyett, a gyermeknek olyan legmesszebbmenő magyarázatot adni, amely korának megfelel. Szinte azt mondhatnók, hogy az elvált szülők magyarázattal tartoznak a gyermeküknek, s ezt nem tagadhatják meg tőle.

Komplikálja a kérdést az, ha az elvált házastársak valamelyike újra házasságot köt. A gyermek részére a legsúlyosabb szituációk keletkezhetnek ebből. Ha az a mama megy férjhez, aki tovább neveli, akkor új papát kap, vagy fordítva, új mamát. De új testvérek is születhetnek, amelyek előnyösebb pozícióban élnek, mint ő. Az elvált szülők gyermekét már eleve is súlyos megrázkódtatás érte és így fokozott érzékenységgel tesz összehasonlítást minden kis kérdésben. A legnagyobb szeretet az, amely annyira-amennyire le tudja szerelni az ilyen gyermek állandó keserű gyanakvását: őt háttérbe szorítják, őt elnyomják. A nagy szeretet mellett, amelyre az ilyen gyermeknek szüksége van, talán épp olyan fontos az, hogy helyzete felől ne akarják megtéveszteni. Az új apa, ne nevezze magát papának, mert ehhez semmi jogcíme nincsen és még kevésbé játsza meg ezt a szerepet. És ugyanez áll a második mamára is. Neveztesse magát néninek, vagy csak egyszerűen a keresztnévén, de ettől eltekintve, magatartásában igyekezzék az édesanyját pótolni. Ez a felfogásunk akkor is áll, ha a válás és az új házasság olyan korán történt, hogy a kisgyermek fel se érzékelhette ezt a nagy eseményt. A gyermekben eleven valóságként élnek dolgok, amikről azt hisszük: nem tudhat róla. Órizzuk meg a gyermeket egy későbbi nagy tragédiától, amely feltétlenül bekövetkezik akkor, ha megtudja az igazat.

Minden gyermek lelkében felmerülhet az a gondolat: „ti nem vagytok az én igazi szüleim, én csak mostoha gyermek vagyok”. Hányszor pakolja össze apró holmait, hogy vándorutra menjen, vagy legalább is életének mégis fix pontjához: a nagyszülőkhöz. A kisgyermek részéről nagyon keserű próbáratevés ez. És most

képzeljük el annak a gyermeknek belső világát, akit valóban mostoha szülők nevelnek, vagy valamelyik szülő nem az édesigazi. Mi egyáltalán nem tesszük magunkévá a mostoha apa, vagy a mostoha anya mesebeli figuráját. Tapasztalatunk azt mutatja, hogy a mostoha anyák általában nagyobb gonddal, nagyobb körületekintéssel nevelik a nem vérükből való gyermeküket, mert tudják azt, hogy minden ténykedésüket szigorubban bírálják el és könnyű rá az ítélet: „lám, csak mostoha”. De minden hiába. A gyermek akár a szomszédok révén, akár talán csak egy ellesett szón keresztül gyanut fog és — a gyanu öl. Megölheti a gyermeki szeretetet, amely tiszta helyzetben maradék nélkül és teljességben adódnék annak a mostoha anyának, vagy apának, aki megelégszik azzal, hogy minden szülői szerep kör hangoztatása vagy beállítása nélkül a gyermeknek barátja és csak barátja legyen. Ilyen esetekben feltétlenül a mellett vagyunk, hogy ne nevezze magát a mostoha „anyának”, vagy „apának”, hanem csak keresztnévén, sőt teljes melegséggel igyekezzék a gyermek lelkében megőrizni az elhalt emléket, vagy az elvált anya szeretetét. Ezért mindig hálás lesz a gyermek, mint ahogyan sohse tudja megbocsátani, ha ettől az emléktől megfosztották.

Az igazságnak ugyanez a feltétlen érvényesítése a törvénytelen gyermekekre is vonatkozik. Nem tartozik könyvünk keretéhez a törvénytelen gyermek nevelési problémája, de úgy érezzük, hogy kötelességünk itt is rámutatni a társadalomnak arra a megbocsájthatatlan bünére, amellyel egy kettőserkölcsei társadalom jogi rendszerébe merevitve ezeket a szerencsétlen sorsu gyermekeket bünteti, kiknek semmi bünük nincsen. Ugy érezzük, hogy minden jóérzésű anyának egységes frontot kell alkotnia a törvénytelen gyermekek és ezek anyja mellett, mert ezzel saját anyaságuk szentsége mellett tesznek tanubizonyságot. Ha szent az anyaság, akkor egyformán szent, tekintet nélkül arra, hogy törvényadta formák között, vagy anélkül hozta kinna világra gyermekét.

Itt kell foglalkoznunk azzal a tragédiával is, amely a gyermeket

a szülő halálával éri. A kisgyermek azt veszíti el, akitől a legtöbb szeretetet kapta, mindig biztos és megnyugtató formában. Ennek ellenére a tapasztalat az, hogy a kisgyermek kifelé aránylag könnyen veszi tudomásul ezt a csapást és az élet egészséges ösztöne továbbviszi a maga útján. A gyermek — legalább látszólag — könnyen felejt. Valójában azonban nem így van, mert az anya és az apa fogalma abban a mértékben lesz egyre fontosabb és jelentősebb életében, ahogyan nő, ahogyan emberré lesz. A korán elvesztett anya és apa szinte szimbólummá lesz a gyermek lelkében annak a szeretetnek elképzelésében, amely maradék nélkül adódott a számára anélkül, hogy hozzá tudna jutni. A szülői szeretetnek ez az elképzelt forrása tovább ontja a maga melegségét és ezt hagyjuk is meg a gyermek számára.

Amíg a szülők élnek, addig a gyermek mindig megmarad — gyermeknek. Ezért írja Freud egyik korai művében: „az apa halála minden férfi életének legfontosabb eseménye”. És valóban az, mert ezzel szűnt meg gyermek lenni, ezzel kapta meg teljes emberi önállóságát. Talán egy új nevelés megváltoztatja ezt a mechanizmust és a gyermeki lélek a szülők halála nélkül is teljes önállóságra szabadulhat fel. Ennek útja, amint láttuk, az, hogy a szülők teljes emberi közösséget alkossanak gyermekeikkel, nem egy családi élet hatalmi rendszerében, hanem egy család együttélésének, közös feladatainak baráti egységében.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

A buta gyermek — Ki az okos? — Az értelem kialakulásának utja — Az érzelemtől - az értelemig — Nehéz szellemi munka: butának lenni — A fantáziában élő és a szórakozott gyermek —

Nincs buta gyermek!

Ez az a tétel, amelyet könyvünkben ugyanazzal a határozottsággal akarunk képviselni, mint amilyennel azt állítottuk, hogy nincs rossz gyermek, s ügyetlen gyermek sincsen. Minden szellemileg ép — tehát nem debil — gyermek eleget tud tenni azoknak a szellemi követelményeknek, amelyeket az élet normális keretek között felállít.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell a kérdést, hogy mit értünk az okos gyermek fogalma alatt. Általában akkor szokták a gyermeket okosnak mondani, ha gyors a felfogása, frissen vesz észre összefüggéseket. De miért nem mondhatnók okosnak azt a gyermeket is, aki talán lassabban fog fel, gondolkodásmódja is lassubb, azonban ha valamit megjegyzett magának, az mélyen és alaposan ül benne, nem felejtí el és helyesen tudja alkalmazni. Az „okos” megjelölés tehát nem csak szellemi tevékenységének tempóját jelentheti, de ugyanazzal a joggal annak tartalmi értékét is.

Miután a mi kitűzött célunk az volt, hogy az egészséges fejlődés útját rajzoljuk meg, nézzük: milyen tényezők határozzák meg a gyermek szellemi fejlődését. Irtunk már arról, hogy a primitív népek tanulmányozása arra a felismerésre vezetett, hogy azok gondolkodási módja nagyon hasonlít a gyermekéhez. Ez az a logikaelőtti, — praelogikus — de „nem logikaellenes és nem, is logikátlan” (Lévy Brüll) gondolkodási rendszer, amely abban tér el a felnőttek gondolkodásától, hogy nem ismeri az ok és okozat általunk elfogadott gondolkodási rendszerét. A gyermek szellemi fejlődése alatt azt értjük, hogy felhagy ezzel a primitívetek és a gyermeket egyaránt jellemző praelogikus gondolkodásmóddal és kialakítja, megszerzi a felnőttek logikáját. A

gyermek lelki és szellemi fejlődése valójában egy vonalon halad. Ott az ösztöneinek egy részéről kellett lemondania, s így tette magáévá a társadalom — törvényeit. Itt a praelogikus gondolkodásról mond le, hogy magáévá tegye a társadalom — logikáját. Beszéltünk arról a felfogásról, hogy a csecsemő számára a legboldogabb korszak a születés előtti (intrauterin) állapot lehetett. Ezt a „paradicsomi” állapotot Freud egyes követői nem az intrauterin korszakra, hanem a gyermek praelogikus gondolkodásának idejére vonatkoztatják. Ennek az időszaknak jellemzője az, hogy a praelogikus gondolkodás teljesen az érzelmek mindenható hatalmán át — Freud megjelölésében: „Allmacht der Gefühle” — érvényesült. Ez az érzelmi élet szabta meg a kisgyermek gondolkodásának tartalmát, ehhez fűződött minden, ez alakította ki a világot. Ezeknek az érzelmi motívumoknak nem is volt szükségük logikára, amelynek belső tartalma éppen az, hogy független az érzelmektől. Amennyire az előbbi analógiában szembenállott az ösztön és a társadalom, úgy áll szembe egymással a praelogikus, érzelmek átfűtötte világ, a logikus, tehát értelmes gondolkodással. Azok a törvényszerűségek, amelyek a gyermek lelki kialakulásában az ösztönök érvényesülési módját és lehetőségét meghatározzák azzal, hogy a társadalmi törvényeket Énünk fölé helyeztük, — épp úgy megszabják a logikus gondolkodásra való átmenet módját is.

Ahogy megérteni igyekeztünk, mit jelent a gyermek számára az ösztönök olyan kiélési módja, amelyen át nem kerül össze-összeütközésbe a társadalommal, épp úgy meg kell értenünk azt is, hogy mit jelent a gyermek számára ez a praelogikus, érzelmi motívumoktól átfűtött gondolkodási mód. A gyermek ennek rendszerében győzte le a maga tehetetlenségét, mert ez a tért és időt, valóságot és lehetőséget fel nem ismerő gondolkodási mód megvalósítja, vagy megvalósulva láttatja azt, amire vágyik. Ez az, amit a kisgyermek fantáziavilágának nevezünk.

Ami a gyermekben érzelmileg jelen van, az az ő számára, mint praelogikus gondolat: élő valóság, mert teljeseedés. Freud megállapítása szerint „az érzések a gondolatok előfoga-

tai". A gyermeki gondolatvilágban ezek az érzések hozzák napvilágra a mondanivalókat abban a formában, ahogyan azok a gyermek szókincsében jelentkeznek.

Amiképen tehát a gyermek lemondott ösztönei egy részének kielégítéséről, épp úgy lemond e ránézve teljesevényt nyújtó praelogikus gondolkodási rendszerről is, hogy cserébe azt a rideg valóságot kapja, amit a felnőttek okosság-nak neveznek. Okosnak lenni, ez csak a felnőtt mértéke, de sohase a gyermeké.

„A gyermek számára sokkal fontosabb, hogy ki az, aki mondja, mint az, hogy mit mond és ahogyan mondja, még fontosabb, mint annak értelme, amit mondott.” Wittelsnek ez a megállapítása élesen rávilágít arra, hogy a kisgyermek számára nem a felnőttek logikája a fontos, tehát nem az értelem, hanem domináló az a személy, aki valamit mondott, illetve helyesebben az a szeretet, amelyet ez reprezentál. A kisgyermek a logikus gondolkodásmódot is az azonosítás törvényén keresztül tanulja meg, mint ahogyan a társadalom törvényeit is ezen a mechanizmuson át tette magáévá. A kisgyermek attól tanul, akit szeret és azt utánozza le. Így teszi tehát a gyermek magáévá a mamán és az első környezeten keresztül nemcsak annak a társadalomnak a törvényeit, amelyet ezek képviselnek, de annak a társadalomnak — logikáját is. Ez lehet a gyermek szellemi kialakulásának belső mechanizmusa.

Amint látjuk, a szeretet — az azonosítás kulcsa, — tehát nemcsak a jó, de az okos gyermek nevelésének motorja is. Azzal, hogy a kisgyermek e szereteten át lassanként megismeri a felnőttek világát, ráeszmél eddig csak érzelmileg felfogott összefüggésekre, — megindul benne az a szinte motorikus nyugtalanság, amelyen át érzelmi világát össze akarja egyeztetni ezzel a felnőtt logikával. A kisgyermek mindent tudni akar, mert ezzel a tudással tulajdonképpen a felnőtt szeretetét, s így a felnőttek világát akarja bekebelezni. „Nyeli” a szavakat, s „felfalná” a világot, mert mindent tudni akar. A gyermek kérdezősködése megett ez rejlik és ha a válaszokat az

adja meg, akit a gyermek szeret, akkor minden ellenvetés nélkül teszi magáévá. A türelmetlen, át nem fontolt válaszok súlyos következményekkel lehetnek a gyermek lelkére. Egész életünkön át cipeljük gyakran azokat a buta válaszokat, amelyeket gyermekkorunkban a felnőttektől kaptunk és nem tudunk azoktól megszabadulni.

A gyermek szellemi fejlődésének útja természetesen nem olyan egyszerű. Tudatos világának kialakulása mellett lassan elhalványodik érzelmi életének praelogikus formája, de nem semmisül teljesen meg. Olyan ez, mint a tengerben uszó jéghegy, amelynek csak egy kis része látszik ki a vízből, de elképzelhetetlen mélyben uszik a hegy teste. Így hordjuk magunkban ezt a felszín alatt uszó praelogikus világot, s az élet konfliktusai neurotikus formájukban azt jelentik, hogy való-külső életünk ebbe a vizalatti jéghegy-óriásba ütközött bele. Logikus gondolkodásunk sohasem szabadul fel ezektől a praelogikus emlékektől.

Ha már most az eddigiek során elfogadtuk azt a felfogást, hogy a lelki és szellemi élet az egyéniség oszthatatlan egységében ugyanazon a vonalon, — helyesen: „életvonalon” alakul ki, úgy meg tudjuk érteni, mit jelent az, ha a gyermek szellemi fejlődésének tempója megakad és az olyan formát vesz fel, amelyre oly könnyen mondják rá: „buta”. Rá akarunk arra is mutatni: nincs az az egészséges gyermek, akinél —ha egyes vonatkozásokban csődöt mondana is, — ne találnáunk olyan szellemi területet, amelyen különösebb teljesítményekre képes ne volna. Ennek az egyenetlenségnek kulcsát az eddig elmondottak alapján érzelmi motívumok adják. Mindenekelőtt az elbátortalاندás, egy kudarcnak jóvá nem tett emléke az, amely egy bizonyos területen a gyermek szellemi fejlődését megkötheti. A szülőnek, nevelőnek okos bátorítására van szükség, hogy a gyermek szellemi tevékenységén át le tudja győzni azt a fogyatékossági érzését, amely itt nem a „felnőtt-gyermek” vagy „életerős-tehetetlen”, hanem „praelogikus-logikus” viszonylatban jut kifejezésre. Sajnos, a szülők részéről túl gyakran ta-

pasztaljuk azt, hogy a „szellemi fölényüket” a gyermekkel szemben tulságosan kihangsúlyozzák és érvényesítik.

„Én vagyok a felnőtt, az erősebb, — tehát én vagyok az okosabb is” — nem feltétlenül helytálló, mert a gyermek egyszerűen más kép okos — az ő gondolkodásának rendszerében. Ebben pedig ő az okosabb, nem pedig mi. Az „okosság”-nak ez ősi formáját nem szabad lebecsülnünk, de — amennyire a felnőtt erre egyáltalán képes, — igyekeznünk kell beleilleszkedni a gyermek gondolkodásába, — ami azt jelenti, hogy szellemi tevékenységén át is azt keressük: milyen érzelmet akar kifejezni. Ennek az érzelmi világnak megértése és respektálása teszi azután lehetővé, hogy megkönnyítsük a gyermek számára az élet reális összefüggéseinek, sablonjainak megismerését, hogy végül is a mi törvényeink szerint gondolkodjék. A bátortás és a szeretet itt egyben tréninget is jelent. A gyermek számára felér a játékkal az, hogy meg akarja ismerni a világot, kérdez és mindent tudni akar. Álljunk tehát mindig türelemmel rendelkezésére, s így segítsük abban a munkájában, amely valójában gigantikus méretű „adatgyűjtés” egy egész élet számára.

Amikor nem adunk megfelelő válaszokat és úgy állítjuk be, hogy amugy sem értheti meg, vagy nem is kell „még” tudnia, ráér, kicsi még ehhez stb., — akkor ezzel azt a fogyatékosági érzését igazoljuk, amelynek egyik tünete, — a butaság is lehet. A gyermek tapasztalatai alapján kiépíthet magának egy olyan „butasági szituációt” is, amely a feladatok előli kibúvást célozza. Tulajdonképen ez is épp olyan „Sicherung”, mint valamely más neurotikus tünet. Szinte azt mondhatjuk, hogy a normális gyermek számára felfokozott szellemi tevékenységet jelent az, hogy a butaság vonalára helyezkedik és ezzel egy olyan apparátust állít be, amelyen át azt igazolhatja: ennek, vagy annak a feladatának nem tud eleget tenni, hiszen — buta. Eredetileg valamilyen kudarc lehetett az, amely a gyermeket bátortalanná tette. Ez a maganembizás az, amely azután butaság formájában valóban védekezik a külső világ, a környezet követelményeinek teljesítése ellen. De ez a butaság

ujabb kudarcokra vezet és így a Küinkel-i „boszorkánykör” a gyermek szellemi fejlődésében is megnyilatkozhat.

Ezek alapján elfogadhatjuk, hogy a butaság nem valami külön mechanizmus a gyermek életében, hanem ugyanolyan törvényszerűségekkal ugyanazt jelentheti, mint annyi más megnyilatkozás. A nevelésnek sincsenek tehát külön utjai ezen a területen. A szeretet és a bátorítás az, amely elejét veszi annak, hogy a gyermek fogytékossági érzésében ebbe a veszélyes, fejlődést megakasztó pozícióba meneküljön.

Ezen a területen is áll az, amit a tapasztalatgyűjtésről mondtunk. Ne akarjuk tehát erőszakkal rákényszeríteni a gyermekre a magunk logikájának törvényeit; a szabadon kialakuló gyermeki értelem érzelmi frissességét, őszerejét viszi bele a logika keretei közé. A logikus gondolkodás azonban egyre teljesebb sablonná lesz, a felnőttek nyomása alatt, s annak elfogadása: kényszerűség. A tanulás ekkor már nem lelki tevékenység többé, hanem kizárólag agymunka, amely átveszi és magáévá teszi a felnőttek törvényét, azt, ami „irva vagyon”, vagy amit az okosok mondanak, anélkül, hogy érzelmi világa mérlegre tenné és lemérné, mennyi szeretetet jelent. Talán a sablonoknak ez a mechanikus átvitele az, ami mégis megmagyarázza azt a jelenséget, hogy „annyi okos gyermekből — buta felnőtt lesz”.

A szeretetnek ez a kikapcsolása fejleszt ki azután azt a lelki közömbösséget is, amely tünetként, a szellemi renyhesség, a butaság formájában jelenik meg.

Beszéltünk arról, hogy valójában sohase szabadulunk meg a praelogikus gondolkodásunktól. A gyermek szellemi fejlődésének egyik tünete lehet az is, hogy tulságosan ragaszkodik ehhez a gondolkodási formához. Ez abban jut kifejezésre, hogy a gyermek fantázia-világában éli ki magát és nem hajlandó a valóságot tudomásul venni.

Ez is menekülést jelent az élet reális feladatai elől: a gyermek nem meri vállalni azokat a feladatokat, amelyekhez az agy

logikus munkájára van szüksége. Ebből a fantáziavilágból ki kell vezetni a gyermeket, mintha valami ős-rengeteg erdőben tévedt volna el; kézenfogva, nagy szeretettel és nagy bátorítással. Azzal, hogy harcolunk az ilyen fantáziákban élő gyermek ellen, csak utját álljuk annak, hogy megtalálja az utat kis életének reális síkján.

A gyermek szellemi tevékenységének hiányosságát mutatja az is, amikor szórakozott, nem tud koncentrálni, nem tud megfigyelni, nem tud emlékezni. Valójában ennél a jelenségnél arról van szó, hogy nagyon is koncentrálni, nagyon is kitölteni valami és ezért nem tud semmi másra figyelni, nem tud semmi mást megjegyezni, nem tud másra emlékezni. Megint csak a szeretet és a bátorítás az, amely feloldja a gyermeki léleknek ezt a koncentrációs pontját. A klinikai tapasztalat azt mutatja, hogy ez a koncentrációs pont bűntudatot jelent, amely annyira betölti a gyermeket, hogy minden más elől elzárja a lelkét. Az ilyen szórakozott, dekoncentrált gyermeket sem lehet a szellemileg nem teljes értékű gyermekek közé sorolni.

A gyermek szellemi fejlődésében tehát a tempót mindig az a szeretet adja meg, amelyért érdemes lemondani. A logika ebben az értelemben a gyermeki lélek számára lemondást jelent, feladását a más, archaikus törvények szerint igazodó érzelmi világának. De ugyanakkor roppant értéket kap cserébe, mert a szeretet és bátorítás eszköze lehet annak a felismerésnek, hogy a tudás valóban hatalom, ha nem is mások, de magunk felett, mert ennek erejében szerezzük meg azt a lehetőséget, hogy a társadalomba való beleilleszkedésünk hasznos mértékét a pozitív munka adhassa meg.

Ezzel megint eljutottunk a munka jelentőségéhez a gyermek életében. A munka végeredményében örök fogyatékossági érzésünk legyőzését jelenti. Az a gyermek, aki megtalálta az utat a közösséghez, aki harmonikusan beleilleszkedik a környezetébe, az boldogan használja fel eszközül ehhez azt a szellemi képességet, amely ott van minden gyermekben. Nincs tehát buta gyer-

mek s nincs olyan, ki tudását ne szívesen hasznosítaná pozitív munkára. A butaság keserves pozíciójába azok a nevelők hajszolják be a gyermeket, akik azt várják, hogy csak a gyermek tanuljon tőlük és nem akarja tudomásul venni azt, hogy nekik is van tanulni valójuk a gyermektől.

HUSZADIK FEJEZET

Egységes nevelés - nem pedig receptura — A gyermek külsejéről — A „tünetek” csak avizók — A rossz szokásokról — Dac és tiltakozás — A hiu gyermek.

A mindennapi élet valósága ezer és ezer változatban hozzájárul ahhoz, hogy a gyermeket olyan befolyások ériék, amelyek nem esnek az egészséges fejlődés vonalába. Kis jelenségek nap-nap után probléma elé állítják a szülőket: mit kell csinálni, hogy kell a nehézségeket megoldani? E könyvön keresztül a gyermeki lélek kialakulásának egységes rendszerét igyekeztünk megadni. Természetesen az egészséges gyermek egészséges fejlődéséről beszélhetünk csupán, mert minden más már kívül esik könyvünk keretén. De nem is lehet, nem is szabad általános érvényű recepturát adni, mint ahogyan a nevelésnek nincsenek sablon-kérdései. Minden gyermek önálló, teljes világ s ahhoz, hogy egy nevelési kérdés megoldásához közelebb jussunk, ismernünk kell ezt a világot. Az a céltudatos és oszthatatlan egység, amely a gyermek egyénisége, meghatározza a jelenségek értelmét is. Az alapvető kérdés, amivel — amint láttuk — a szülő megközelítheti a gyermek gondolkodását, az, hogy mit akar vele? Erre sem lehet egyetlen, csak arra az egy esetre vonatkozó választ adni. A válaszadásban is igen óvatosaknak kell lennünk. Nem tudjuk, autentikus-e Adlernek az a mondása, amelyet Wittels idéz: „Minden neurozis kulcsa annak a kérdésnek megválaszolása: ki az, aki pukkadjon?” A kérdés még sem ilyen egyszerű, de mindenesetre rávilágít arra a harcra, amely a gyermek és a felnőtt között látható és látha-

tatlan eszközökkel szakadatlanul folyik és amely azután a jellem kialakult rendszerében az egész életen át más és más formában ismétlődik meg.

Minél kisebb a gyermek, annál könnyebb a célkitűzések mellett az okokat felismerni. A gyermek fejlődésével a szülő, a nevelő, a pedagógus könnyebben közelítheti meg a gyermeki lélek sztrukturáját, ha céljain át igyekszik megérteni. Súlyosabb eseteknél, amelyek már azután szakember, gyermekpszichológus beavatását teszik szükségessé, nem hanyagolható el az okok keresése, annak a forrásnak felfedése, amelyből a tünet táplálkozik.

A gyermek szervi fogyatékosága is ilyen forrás lehet, de nem feltétlenül az. A helyes nevelés abba az irányba bátorítja a gyermeket, hogy megfelelő kompenzációs formát találjon. Minden gyermek számára adva van egy olyan terület, — még a nyomorék, a szervi fogyatékosággal vert gyermek számára is, — amelyen érvényesülni tud, erősnek és boldognak érzi magát. Ehhez természetesen igen sok bátorításra van szüksége. De gyakran külső, látszólag lényegtelen okok azok, amelyek a gyermek belső biztonságát megzavarják. A szeplős, a kistermetű, vagy tulhosszúra nőtt, a balkezes, a vöröshaju stb. gyermek igen könnyen úgy érzékeli fel, hogy ő más, mint a többi, hogy értéktelenebb, gyengébb, fogyatékosabb. Az ilyen ártatlan, tréfálkozó megjegyzések: „te kis pulykatojás”, vagy „ég a hajad, olyan vörös” stb. igen mély nyomot hagynak a gyermekben. A szülőnek, nevelőnek nagyon óvatosnak kell lennie abban, hogy a gyermek miképpen értékeli a külső megjelenési formáját. Elálló fül, pisze orr, nagy száj stb. mind-mind olyan kérdések, amelyek a gyermeket különösen akkor foglalkoztatják, ha ezen át, bár tréfás formában, de mégis megkülönböztetik.

Amikor a gyermek számára ilyen testi eltérések csak fokozzák fogyatékosági érzését, — igen gyakran tapasztaljuk azt, hogy ő maga „talál ki”, produkál valamit, aminek éppen az a célja, hogy ezen át feltűnjék, észrevegyék. A gyermek egyszerre

csak előáll valamilyen rossz szokással és a szülő teljes energiával fog hozzá, hogy erről leszoktassa. Az egyik a fülcimpájával babrál állandóan, a másik a haját göndöríti, tépi, a harmadik a körmét rágja és így tovább. Ezeken át a gyermek mondani akar valamit és a szülő, nevelő feladata az, hogy megértse: mi bántja a gyermeket? Mert bizonyos az, hogy a „rossz szokások” mögött — szomorúságok vannak, a gyermek kis életének valamilyen zavara, konfliktusa. Az ilyen tüneteket azonban csak jeladásoknak, avizók-nak kell felfogni és ezekkel szemben sztereotipikusan érvényesíthető, helyes és célravezető magatartási formának az látszik — legalább kifelé — hogy ne törődjünk velük, egyszerűen ne vegyünk róluk tudomást. Ez a felfogás érvényesül súlyosabb tüneteknél is, mint amilyen az ágybavizelés, beszédhibák stb. Természetesen ez csak külső magatartási formánk, de tudnunk kell azt, hogy jeladás történt a számunkra, résen kell lennünk és ha szükségesnek látszik — szakemberhez kell fordulnunk. Egy „kelés” felvágásához a gondos szülő orvost hív. De a léleknek is lehetnek kelései és ezek meggyógyítására is szakértőre van szükség.

A gyermek számára mindenesetre vereséget jelent, amikor a „rossz szokással”, tünettel, — nem feltétlenül neurotikus tüneteket értünk ezalatt, de azokat az itt-ott felbukkanó jelenségeket, amelyekkel mégis csak számolni kell az egészségesen fejlődő gyermeknél is — nem ért el eredményt, mert hiszen: észre sem vették. Amennyire fontos az avizóra való felfigyelés, épp annyira fontos az is, hogy ilyenkor, — anélkül, hogy kényeztetnők, — fokozott szeretettel vegyük körül. A gyermeknek nem szabad felérzékelnie azt, hogy őt most — vereség érte. Általános megfigyelés az, hogy a különben harmonikus gyermekek is két éves koruk körül makrancosak, dacosak. Különösen az eléknyeztetett gyermekeknél látjuk ezeket a tüneteket. A makrancosság többnyire csak visszatükröződése annak a szeszélyes nevelési formának, amely a gyermeket körülveszi. A nyugalmas, derűs atmoszféra az ilyen kis makrancossági kilengéseket könnyen szereli le. Súlyosabb a helyzet a dacos gyermek-

nél. A dac a gyermeki akarat feltétlen érvényesülését kívánja biztosítani. A gyermekre nézve nagyon keserű ez a dac-álláspont s különösen keserűvé lesz akkor, ha a szülő hasonló magatartással felel. A gyermek meg akarja mutatni, hogy az történik, amit ő akar, — a szülő is ugyanazt akarja megmutatni. Nem nehéz megállapítani, hogy a két fél közül melyik pozíciója a hibásabb. A szülő a maga dacát hatalmi területre viszi át, mert ő a nagyobb, ő az erősebb, ő a felnőtt, s ezért annak kell történnie, amit ő akar. Nem szabad ebbe a harcba belemenni!

Bármelyik megoldást is választjuk, feltétlenül a gyermek szenved benne vereséget. Ha engedtünk, akkor arra a tapasztalatra jutott, hogy ime, a felnőttel szemben érvényesíteni tudja a maga kritika nélküli akaratát, s így a tények realitásából szenved majd az életben vereséget, — ha a felnőtt akarata győzött, akkor is vereséget szenvedett és megint gyermeki fogyatékoságában húzta a rövidebbet. Az okos szülő, nevelő megtalálja annak módját, miképen lehet a dacot nem észrevenni, devalválni, vagy más sikra átvinni. A gyermek kijelenti: nem jön sétálni. Ahelyett, hogy ebből hatalmi kérdést csinálnánk, nyugodtan és mosolyogva beszélhetünk arról: milyen kár, hogy nem akar sétálni jönni, mikor olyan szép idő van, de ha ő jobban érzi magát otthon, akkor nincs semmi baj. Mindenesetre igyekezni kell a gyermek számára hidat verni, amelyen át dacos magatartásából vereség nélküli visszavonulást csinálhasson. A gyermeknek azzal kell engednie, hogy ő volt az, aki így határozott és e mellett jogában volna kitartani eredeti elhatározásánál.

A gyermek megnyilatkozásának igen gyakran protestáló jellege van. Tiltakozni akar valami ellen s ezt nem tudja más képen kifejezni, mint valamilyen tünet formájában. A szülőnek, nevelőnek úgy kell tekintenie a gyermeket, mint akinek cselekedetében gyakran az ő — szülői — magatartásának másképp ki nem fejezhető, jogos kritikáját kapja. A gyermeki lélek a nevelő tükre is. Különösen az agyonnevelt gyermekek produkálják az ilyen protestáló tünetek garnitúráját. Nem látszik-e természetesnek, hogy az a gyermek, akit állandóan figyelmeztet-

nek ruhája tisztaságára, végül is, — természetesen csak „ügyetlenségből” — leönti magát. Vagy az a gyermek, akit állandóan nógatnak, hogy járjon rendesen az uccán, saját lábába botlik bele és elesik. Ezek a protestáló formák azután egyre súlyosabb méreteket vehetnek fel és az anyonnevelés, ez az állandó résen-levés valóban neurózisba hajszolja a gyermeket.

Beszélnünk kell a gyermeki szervezet funkcionális zavarairól is, amelyek természetesen megmozgatják az egész lelki apparátust. „Ha a felnőttek betegek, akkor ők is olyanok, mint — a gyermekek” — halljuk az orvosi megállapítást. Hát mikor a gyermek beteg. Azokban az esetekben, ahol egy tünetet szervi okokra lehet visszavezetni, mindig ott van a lelki felépítmény is, amelynek stílusát a gyermek testi-lelki egysége adja meg. Ebben az egységben igen korán „jellembeli” tulajdonságok is megmutatkoznak. Már igen kis gyermeknél megnyilatkozhat például a hiúság. Ne higyjük el, hogy ezt magával hozta volna, hanem az érvényesülésnek olyan formája, amelyet valószínűleg ellesett, vagy pedig amelyre a környezet vitte rá azzal, hogy állandóan hizelgő, dicsérő megjegyzéseket tett. Nagyon kell vigyáznunk arra, hogy az a bátorítás, amelyről már annyiszor szóltunk, mindig pozitív tevékenységhez fűződjék, tehát ahhoz, amit a gyermek a maga képességeinek érvényesítésében tesz. Hogy szép a ruhája, haja stb., ezek egyike sem teljesítmény. Külsőségek csupán, amelyeknek értékét jobb lefokozni, mint emelni. Tapasztalhatjuk azt is, hogy a gyermek saját maga hajtja végre ezt a lefokozást; állandóan mocskos, ruhájára nem tud vigyázni stb. Nem vitás, hogy a gyermeki ösztönnek nem feltétlenül felelnek meg a társadalom tisztasági követelményei. A gyermekek szívesen játszanak a sárban, piszokban és nincs semmiféle olyan ösztönmegnyilatkozásuk, amely ez ellen tiltakozna. Láttuk, hogy a tisztaságra való szoktatás mennyire nem dresszura kérdése, hanem magasfokú „társadalmi tevékenység”. A tisztaságra való szoktatás tapasztalatai természetesen nem csupán a záróizmok működésére hatnak ki. A gyermek kénytelen-kelletlen megtanulta, hogy urrá

legyen záróizmai fölött, de tiltakozás formájában megőrizte magának azt, hogy nem akar mosakodni, a kezeit nem tartja tisztán stb. Ez a terület az, ahol a szülő különösképen feladata magaslatán érzi magát és ha kell, — erőszakot alkalmaz. Pedig ezt a jelenséget is épp úgy kell megítélni, mint minden mást: mit akar vele? Talán arról van szó, hogy a gyermek ezzel akarja kifejezésre juttatni, mocskos vagyok, szégyent hozok rátok. De lehet az önbizalom olyan hiánya is, amelynek már ebben a korban is: „minden mindegy”, — s ugyan mit törődjék azzal, hogy tiszta-e a keze, vagy sem, mikor amugy is megakadt kis életével. Erőszak helyett tehát megint csak a megértés az, ami e problémákat megoldhatja.

A másik vélet az, amikor a gyermek feltűnő sokat törődik magával. Minden fontos, amit ő tesz. Valósággal önteltté teszi, hogy mindig rendes a ruhája. Az étkezésnél dehogy is kell kinálni, de minden jobb falat élmény számára, s nem tud betelni az evéssel. Természetesen ezek a tünetek külön-külön is jelentkezhetnek. A sokat evő gyermek: az, aki szinte így akarja „felfalni az egész világot”. Az ilyen gyermek végeredményében nagyon fél, hogy elveszíti azt a szeretetet, amely körülveszi.

A sok evés szinte szimbóluma ennek a szeretet-váagnak, amelyben nem érzi magát biztonságban. A szeretetre való vágyakozásnak egy másik nagyon érdekes pszichológiai tünete: a gyermeki lopás. Adler állapítja meg, hogy „a gyermek szeretetet lop”. Könnyen megérthetjük, hogy a gyermekben nem alakult még ki az enyém-tied fogalma. Az a kollektívizmus, amely a praelogikus gondolkodásnak természetes velejárója, nem tesz ilyen megkülönböztetéseket. Csak lassan alakul ki, hogy az Én-hez Én-tárgyak is tartoznak, mint ahogy a Te-hez Te-tárgyak. Az azonosításnak belső mechanizmusa az, amely a tárgyakra is kiterjeszkedik. A gyermek korántsem lop, hanem az azonosítás erejében az idegen tárgyakat is Én-tárgyaknak tekinti.

Amit a kisgyermek nem tud tettere váltani, azt szavakon át élheti ki. A szó: vallomás. A vallomás: megismételt tett. Megfi-

gyelhetjük, hogy a kisgyermek egyszerre nagyszerű mókára jön rá: bármit is mondunk, szajkó módjára utánunk mondja. Ha szidjuk, anélkül, hogy változtatna a szövegen, megismétli. Jelen-téktelennek látszó jelenség ez, pedig mély tartalma van: a gyermek felfedezte a humort. Azokkal a szavakkal, amelyek meg-megismétel, saját magát helyezte a felnőtt helyébe és így fordította meg a szituációt. Ez a megismerése azután arra vezeti, hogy a beszédet érvényesülési területnek használja fel, amikor visszafelesel. A feleselés a gyermekek harci eszköze, amelyet azonban nem kell komolyan venni, ha csak nem akarjuk, hogy állandósuljon. Ha nem vesszük észre, akkor a gyermek saját magától felhagy vele. Így válhatnak harci eszközzé a gyermek részére a trágár szavak is. Igen sokszor a gyermek nem is tudja való értelmüket, csak sejti, érzi, hogy ezek is ahhoz az említett „pfuj-pfuj” zónához tartoznak. Ezek a szavak gyakran a gyermeki lélek szerint a felnőttiség attributumát jelentik. A felnőtt tudja ezeket a trágár szavakat és joga is van mondani. „A trágár szavak kimondásával én is ebbe a tiltott felnőtti világba helyezkedtem bele”. A megoldás megint csak az: nem meghallani, hogy ezáltal jelentőségük, tartalmuk kiessék.

Messze vezetne, ha azokat a tüneteket, amelyeket a különben egészséges gyermek is gyakran produkál, itt mind felsorolnók. De nem is ez a célunk, mert mindig lehet egy olyan szituáció, amelyben ugyanaz a tünet, ugyanaz a megnyilatkozás teljesen más, elütő értelmű. Azzal, amit itt elmondottunk, csak dinamizmusokra akarunk rámutatni, s nagyjából azt a rendszert szeretnők közelebb hozni, amelyen át a tünetek, — bármiről is legyen szó, — elvesztik önállóságukat és fontosságukat, de mögöttük kibontakozik a gyermek rejtett és megzavart belső élete.

B E F E J E Z É S

Végigkísértük a gyermek kialakulását fejlődésének világot átfogó útján. Tehetetlenül jött a világra, a legtehetetlenebbül minden sarj között. És ime, előttünk isteni csoda valósul meg: a csecsemő emberré érik. Ennek az emberré érésnek, emberré formálódásnak útját akartuk megrajzolni.

„Világunknak három nagy tanítómestere volt, akik mélyen megrendítették az embernek önmagába vetett hiu és hazug hitét. Kopernikus, Darwin, Freud.” Kopernikus a világegyetem középpontjából emelte ki a földet és vele együtt az embert, Darwin az emberi faj származásának eredetét vitte vissza az állatvilágba, Freud pedig a felnőtt ember büszke és hazug világát rombolta szét, amikor rámutatott arra, hogy minden, amit érünk és ami vagyunk, ami bennünk az ember: a gyermek, akit csak végtelen változatban, de mindig ugyanannak a törvénynek lelki parancsában ismétlünk meg és alkalmazunk.

Amikor a gyermek lelki kialakulását megismertük, akkor ezen át magunkat ismerjük meg. Az élet rendeltetése az, hogy mi álljunk a gyermekek mellett, mi adjuk meg életének keretét, mi teremtsük meg azokat a külső lehetőségeket, amelyekben egészségesen és épen teljes értékű emberré építheti ki kisgyermeki életének tétova készségeit. A hellén bölcsesség parancsa az volt: „ismerd meg tenmagadat”. Ezért kell megismernünk azt a gyermeket, aki — voltunk. Ennek megismerését vélte ez a könyv is szolgálni, amikor összefogta azt a keveset, amit a gyermeki lélek kialakulásáról tudunk. Nagyon kevés ez, mert ösztönéletünk egész rendszerében csak feltevésekre építhetünk. „Az ösztönélet, szinte azt mondhatjuk, a mi mitológiánk. Az ösztönök mithikus lények s nagyszerűek a maguk bizonytalanságában” — írja Freud. Azt se tudjuk, mi a lélek? Csak megnyilatkozási formáit látjuk s feltételezzük, hogy ezekben a szervezetnek egysége nyilatkozik meg. Ezt az egységet igyekszik rendszerbe foglalni a modern gyermekpszí-

chológia. Ezt az egységet megteremthetik az okok, amelyekre visszavezethetők, — ez a pszichoanalízis felfogása, — de ki-formálhatja dinamizmusának céltudatossága is — amint azt Adler és követői vallják. Igyekeztünk rávilágítani arra, — anélkül, hogy elméleti vitákba bocsátkoztunk volna, — hogy úgy a kauzális, mint a finális felfogás alapjában csak a szemlélet rendszere, amely végeredményében, — ha helyes, — ugyanarra a megismerésre vezet. Különösen a gyermeki lélek megismerésének területe az, ahol e két pszichológiai felfogás nem hogy ellentétben állana egymással, — ha a terminus technikusok különféleségén át így is látszik — de egymást igazolja.

Ennyit e kérdés elméleti részéről. De számunkra a gyermeknevelés gyakorlati probléma. Egyéni kérdésnél több: alapvető része annak a hittel teljes felfogásnak, amelyben a gyermek felszabadtásával az egész emberiségnek nagyobb boldogságra, több megelégedésre való felszabadtását valljuk. Ezért hirdetjük azt is, hogy a nevelés nem holmi zárt pedagógiai tevékenység, de a legmagasabb foku szociális munka. Hogy ennek a feladatunknak eleget tehessünk, nem elég a görög bölcsesség vállalása, önmagunk megismeréséről. Ma már tudjuk, hogy mi saját magunkat soha meg nem ismerhetjük. Ez a tragédiánk. Életünk hatalmasabb fele elsülyedt tudattalan világunkba és láthatatlan erőkkkel onnan kormányozza sorsunkat. De a nevelés középpontjában nem mi állunk, hanem a gyermek. Tudjuk azt, hogy minden nevelő munka rajtunk keresztül történik és ebben annyira vagyunk szabadok, amennyire ismerjük magunkat. De ez nem azt jelenti, hogy a gyermekkel saját magát akarnók csupán megismertetni. A mi feladatunk több ennél. Mi azt a nietzschei parancsot szeretnők érvényesíteni: légy ten magad. Ez nagyon egyszerűen azt jelenti, hogy hagyjuk meg a gyermekeknek a saját maguk életét, hadd legyen az ami: ő maga: gyermek. Ne igyekezzünk belepréselni a magunk életformájába a gyermek életét. A mi gyermekkorunk végzetesen befolyásolja ezt a munkánkat. De talán a mi gyerme-

keink már jobb nevelők lesznek, mint mi vagyunk s ha ők nem, akkor unokáink. Nemzedékről-nemzedékre így kell előkészíteni egy új kort, egy eljövendő boldogabb generációt. Az emberi lélek új megismerésével már megkaptuk ennek egyik-másik eszközét. A gyermekpszichológia, — dolgozzék akármilyen módszer alapján és felfogás szerint, — egyre közelebb és közelebb visz a gyermeklélek megismeréséhez és ezzel a gyermek felszabadtatásához. Egy új szabadságharc indult meg, vértelenül és a béke fegyvereivel: a gyermek felszabadtatásért. Minden szülő, aki úgy érzi, hogy saját gyermekén át ennek a harcnak szolgálatában áll, emberi rendeltetését tölti be ezzel. A fajfenntartás biológiai funkciója így teljesedik etikai értékévé, s ez az, ami az embert az állatvilágtól elválasztja.

Kutatók tudományos öröme az, amikor egy ős, ismeretlen ékirást, vagy hieroglifát meg tudnak fejteni. Milyen különös: a tudósokat jobban érdekelte halott idők halott jeladása, mint az élő valóság; a gyermeki lélek. E könyv a maga szerény eszközeivel talán nem is több annál: a gyermeki lélek olvasókönyve. Ha hozzásegítettük a jobb jövőben hívő szülőt ahhoz, hogy ezen keresztül belásson gyermeke lelkébe, hogy megismerje: akkor teljesítettük feladatunkat. Megismerni, megérteni, — itt nem azt jelenti, amit a francia közmondás mond: mindent megbocsájtani. Nem mi, felnőttek, nevelők vagyunk azok, akiknek megbocsájtani valójuk van a gyermekkel szemben. A felnőttek bűnöznek a gyermek lelke, a gyermek szabadsága ellen. Nekiünk sok jóvátenni valónk van a gyermekkel szemben. Ehhez akartunk segítséget nyújtani. Végre tudnunk kell azt is, hogy nem mi vagyunk azok, akik a gyermeknek adnak, de ők azok, akik bennünket megajándékoznak: a szülők, nevelők lelkének hihetetlen meggazdagodásával.

A gyermeki lélek olvasókönyvének betűit adhattuk csak itt meg. Szavak, mondatok teljességévé a szülőknek, nevelőknek kell formálniuk.

Erre pedig — a gyermekeik tanítják meg őket.

TARTALOM-MUTATÓ

ELŐSZÓ

Oldal

5

I. FEJEZET: A SZÜLŐK ÉS A NEVELÉS

Megszülessék-e? — A nevelés a születés előtt kezdődik — A nem szívesen várt gyermek — Fiu legyen-e vagy lány? — Amit a szülők elfelejtettek — És amit el kellett volna felejtetniük — A nevelőt is nevelni kell — A szülők két típusa Nevelni, vagy nevelődni?

12

II. FEJEZET: A CSECSEMŐ LELKE

Kiüzetés a „paradicsomból” — Ahová mindig visszavágyunk — Beleszületünk a társadalomba — Nemcsak a születés kin, de a megszületés is — A sirásról — Két csecsemő-rituálé: az ölbebevés és ringatás — A csecsemő első harca a környezetével

17

III. FEJEZET: ÖSZTÖN ÉS NEVELÉS

A nevelés első eszközei: óra és mérleg — Az életritmus kialakulása — Az ösztönökről — A szociális ösztönök és a közösségi érzés — Ami minden csecsemőben közös: a tehetlenség — Az anyai ösztön kritikája — Az anyai szeretet a gyermeket szolgálja — Az anya mértéke: a derű

22

IV. FEJEZET: A SZERETET UTÁNI VÁGY

Az anyai csókról — A fürdetés és tisztántartás gyönyöre és veszedelme — Az erogén zónákról — Az első mosoly — A közösséghez tartozás: szeretet utáni vágy — Szeretethiány és túlzott szeretet: a két hibaforrás

28

V. FEJEZET: A SZOPÁS ÉS AZ ELVÁLASZTÁS

A szopás és az alvás pszichológiája — A dudlizásról — A megszületés az elválasztással fejeződik be — Az elválasztás: társadalmi törvény is — Megszűnik az anya fiziológiai szerepe — Az anya rendeltetése: a lemondás — — —

33

141

VI. FEJEZET: A TAPLÁLKOZÁS

A gyermek örök szövetsége: a gyomra — Kövér gyermek, vagy egészséges gyermek? — Gyermeked barátja akarsz-e lenni, vagy gyomrának rabszolgája — A táplálkozási nehézségek elkerülése és megoldása 37

VII. FEJEZET: A TISZTASÁGRA-SZOKÁS

A záróizmok morálja: az erkölcs kezdete — Lelki motivumok az edényke körül — A pfuj-pfuj világ kialakulása — Az egészséges, neurotikus és kriminális gyermek 43

VIII. FEJEZET: A KÖRNYEZET SZEREPE

Ahova a gyermek beleszületik — A társadalom első képviselője: az anya — A családról — A gyermek útja az én kialakulásáig — A gyermek és a szülők viszonya — A nemhez tartozás kérdése — A férfias tiltakozásról és az Oedipus komplexusról 49

IX. FEJEZET: SZIGOR, ELKÉNYEZTETÉS, VERÉS

A szigorú és elkényeztető nevelés — Szabad-e verni a gyermeket? — Az egyetlen gyermek helyzete és nevelése 60

X. FEJEZET: A TESTVÉRHARCRA

Amiben nincs megoldás — A háztartási alkalmazott szerepe — Megjegyzések a Fräulein körül — Az első szociális kérdés 68

XI. FEJEZET: FÉLELEM, SZERETET, GYÜLÖLET

A félelem keletkezése — A szeretet és a gyűlölet egy anyaméhben született — A gyermek és a halál — A félelem elintézése — A bátorság: menekülés előre 74

XII. FEJEZET: A BÜNTUDAT, BÜN ÉS BÜNTETÉS

Van-e „ősi bün” és magunkkal hozott büntudat? — Amit a fiú félt és a leány irigyl — A kasztrációs komplexus — Gyermeknek nincs helye a szülők hálósobájában 79

XIII. FEJEZET: A BESZÉD

A beszéd jelentősége és kialakulása — A szavak magikus erejéről — A szó erőgyűjtést jelent — A gyermek nem hazudik — A felnőttek igazmondása — Mese és fantázia 85

XIV. FEJEZET: A JÁTÉK

Játékos munka - munkás játék — A jó játékszer — A realitás utja: a munka értékelése — A pénz megismerése — A gyermek: munkatársunk! 93

XV. FEJEZET: A NEMI FELVILÁGOSÍTÁS

A nemi felvilágosítás kérdése és technikája — A gólyamese az anyaság megtagadását jelenti és a férfiak találták ki — A gyermek három nehéz kérdése — Meztelenség és szemérem 98

XVI. FEJEZET: AZ ONANIA

Ami bűn és nem betegség — Leszoktatni, vagy nem tudomásul venni? — Az izolált gyermek szexualitása 105

XVII. FEJEZET: A GYERMEKI KÖZÖSSÉGEKRŐL

Ahogy még nagymamáink neveltek — A gyermeki közösség jelentősége — Nincs ügyetlen gyermek sem — Szociális kérdések a gyermek-társadalomban 110

XVIII. FEJEZET: ELVÁLT SZÜLŐK GYERMEKE

Elválni, vagy együttmaradni - a gyermekért — Az új mama és az új papa — A mostohák védelmében — A törvénytelen gyermek — A szülők halála 117

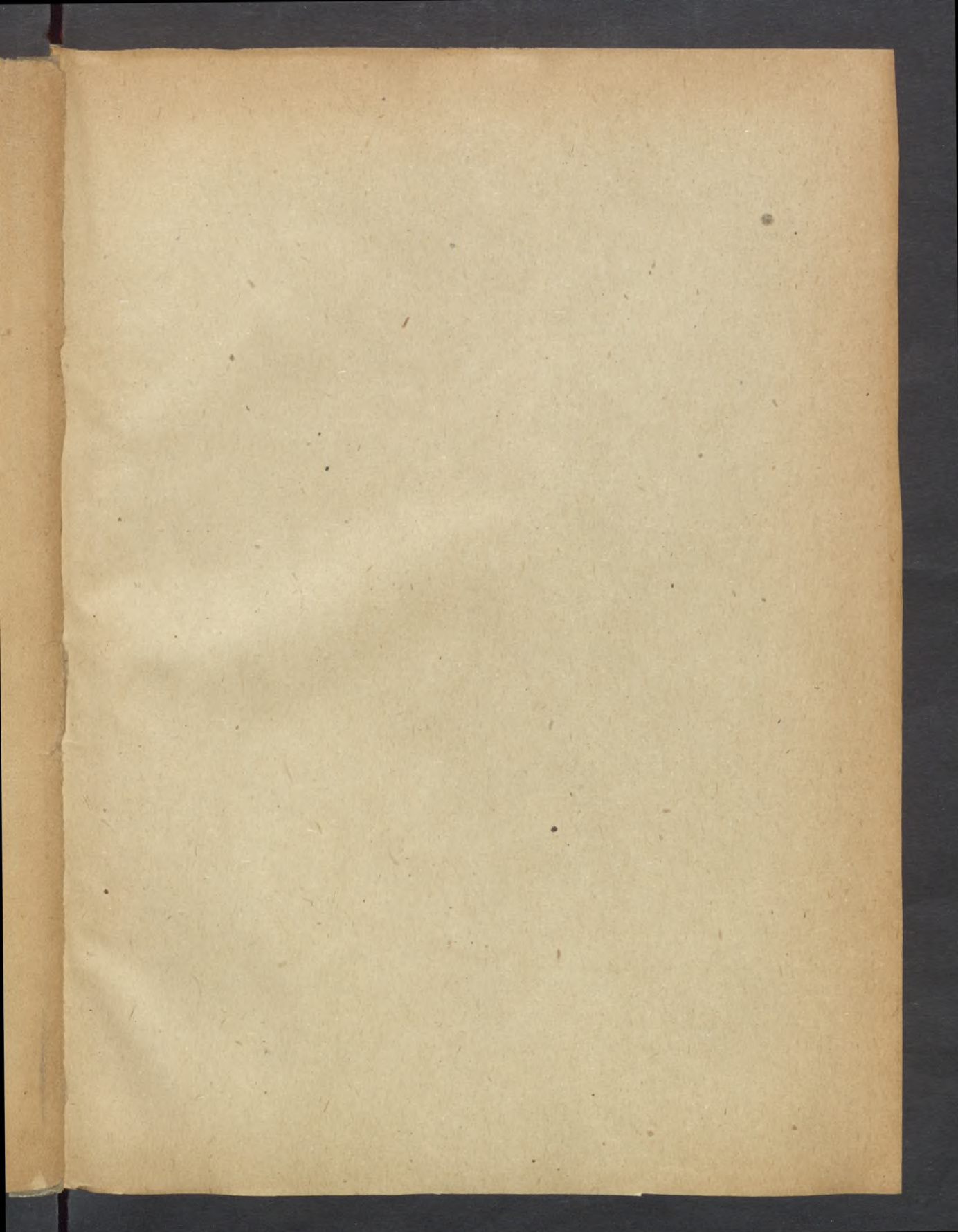
XIX. FEJEZET: A BUTA GYERMEK

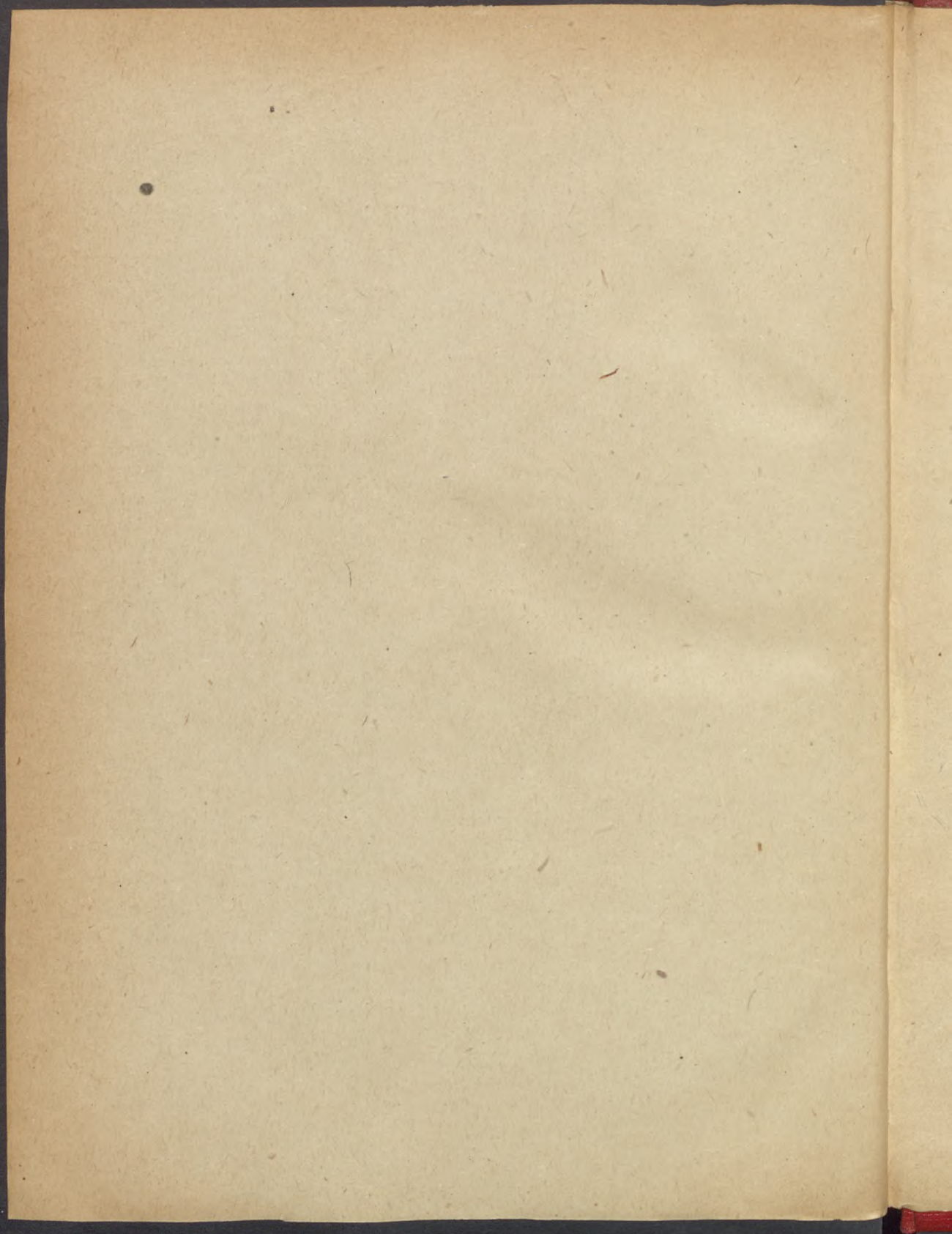
Ki az okos? — Az értelem kialakulásának utja — Az érzelmektől az értelemig — Nehéz szellemi munka: butának lenni — A fantáziában élő és a szórakozott gyermek 124

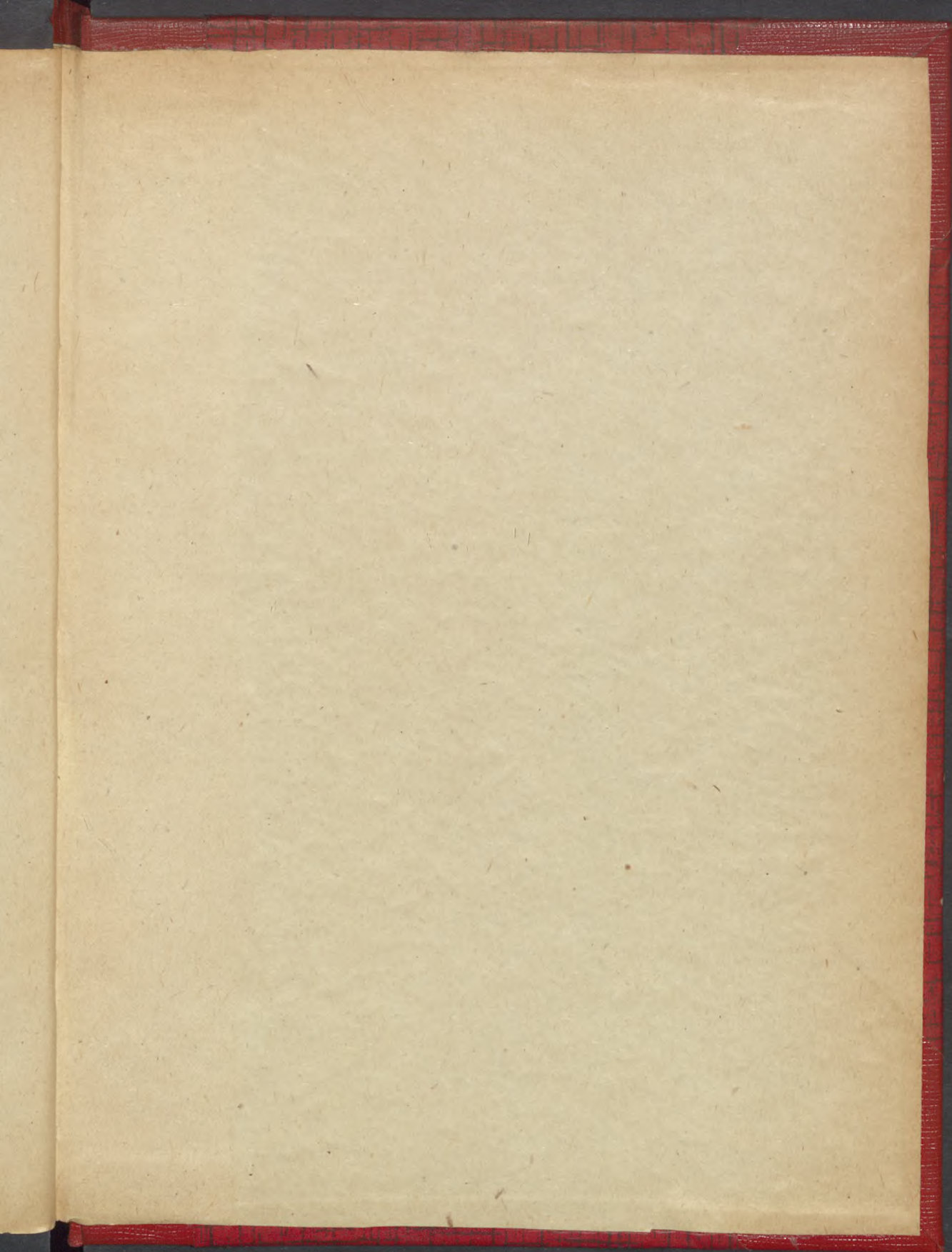
XX. FEJEZET: EGYSÉGES NEVELÉST

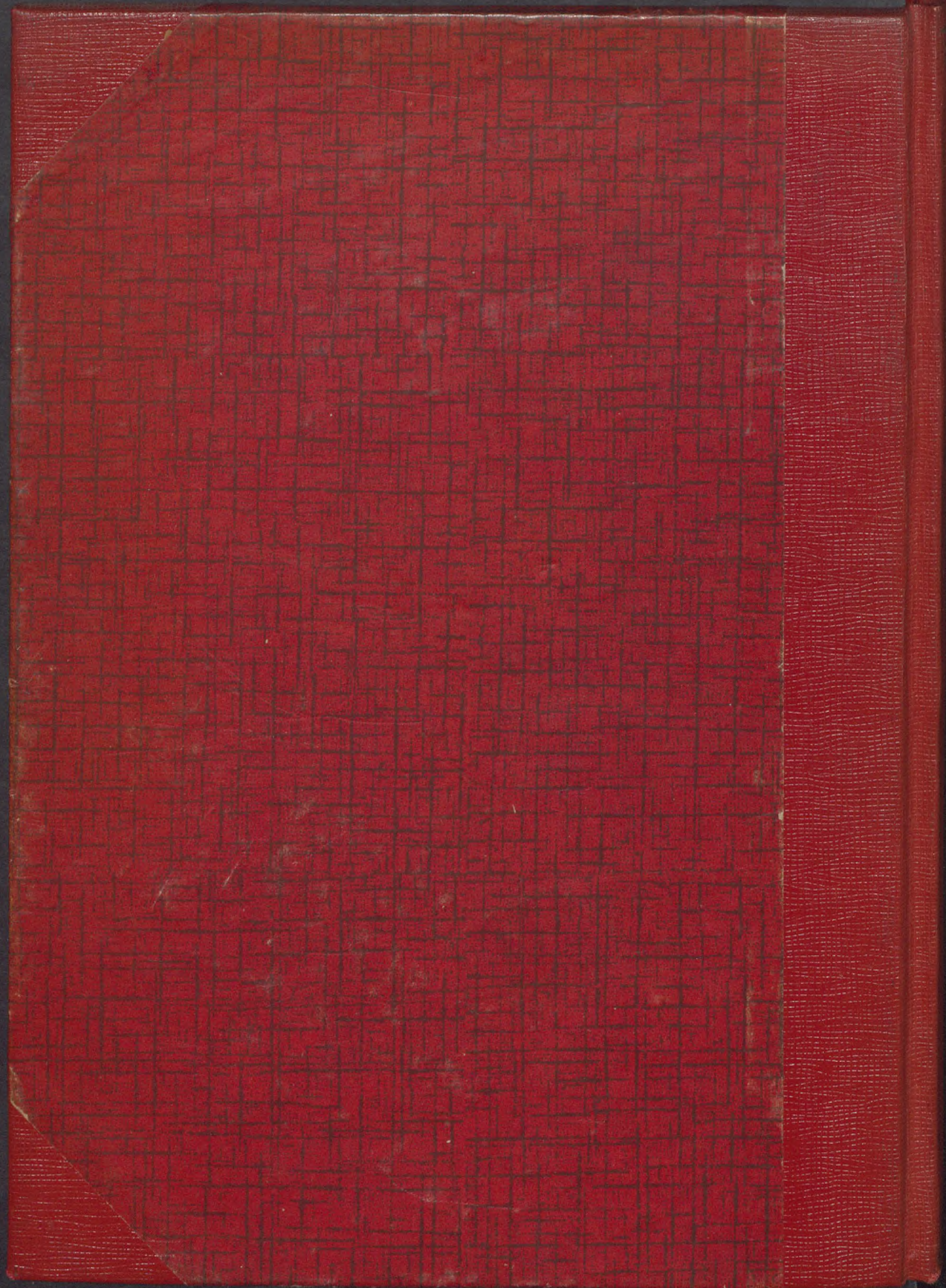
A nevelésnek nincs recepturája — A gyermek külsejéről — A „tünetek” csak avizók — A rossz szokásokról — Dac és tiltakozás — A hiu gyermek	131
BEFEJEZÉS	138
Tartalom-mutató	141

273.385

Székely

A TE
GYE-
REKED